

Tonga

**NGAAHI TU'UTU'UNI KI HE FAKATAU
FAKAPULE'ANGA 2015**

NGAAHI TU'UTU'UNI KI HE FAKATAU FAKAPULE'ANGA 2015

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Ngaahi Tu'utu'uni

KONGA I - TALATEU

7

1	Hingoa nounou	7
2	'Uhinga'i lea.....	7
3	Ngaue'aki 'o e ngaahi tu'utu'uni	10
4	Faka'atā.....	10

KONGA 2 - NGAARI FOKOTU'UTU'U 'O E NGAARI SINO NGAUE

11

5	Komiti Fakatau 'a e Pule'anga	11
6	Fakahoko Ngaue 'o e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga.....	12
7	Ngaahi fatongia 'o e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga	13
8	Va'a Fakatau.....	14
9	Ngaahi 'Iuniti Fakatau.....	16
10	Komiti Fakama'opo'opo Talamahu'inga	16
11	Fokotu'u 'o ha 'Iuniti Fakatau Fakatahataha.....	17

KONGA 3 - NGAARI FATONGIA MO E NGAARI FAKANGOFUA

18

12	Potungae aleapau	18
13	'Iuniti Fakatau 'o e Potungae Aleapau	18
14	Fakahoko Ngaue 'a e 'Iuniti Fakatau Fakatahataha	19
15	Komiti Fakama'opo'opo Talamahu'inga	20

KONGA 4 - TEUTEU'I MO E PALANI 'O E FAKATAU

20

16	Teuteu'i 'o e fakatau	20
17	Palani 'o e ngaahi fakatau	21
18	Palani Fakatau Fakata'u	22

19	Palani fakatau fakaangaanga	22
20	Fakafuofua 'o e mahu'inga mo e vahevahe loi 'o e ngaahi fakatau	23
21	Vahevahe fakakongokonga	24
22	Fakatau fakatahataha 'o e ngaahi me'a ngaue'aki angamaheni.....	25

KONGA 5 – NGAHI FIEMA'U FAKATAU MO E TU'UNGA TAAU 26

23	Fakapapau'i 'o e taumu'a fakatau.....	26
24	Ngaue'aki 'o e ngaahi hingoa faka'ilonga	28
25	Ngofua ke Kau mo e 'Ikai Filifilimanako	28
26	Tu'unga taau 'a e taha talamahu'inga ke kau mai	29
27	Fakamo'oni 'o e Tu'unga Taau ke kau mai.....	29

KONGA 6 – NGAHI FOUNGA FAKATAU 31

28	Fili 'o e Founga Fakatau	31
29	Fakatau Fakavaha'apule'anga	31
30	Founga Talamahu'inga Fe'au'auhi	32
31	Founga Talamahu'inga Fe'au'auhi konga ua	32
32	Founga Talamahu'inga filifili.....	34
33	Founga Talamahu'inga Fakangatangata	34
34	Founga Talamahu'inga Fakahangatonu	35
35	Founga 'o e Kole Fakamahu'inga.....	37

KONGA 7 – NGAHI FOUNGA FAKATAU 38

36	Founga 'o e Fetu'utaki	38
37	Ngaahi Fakaafe ke Talamahu'inga	38
38	Tuku atu 'o e ngaahi fanongonongo fakatau	38
39	Ngaahi vaha'a taimi si'isi'i taha ki he talamahu'inga.....	39
40	Ngaahi tohi ngaue talamahu'inga	40
41	Fakama'ala'ala	42
42	Ngaahi Talamahu'inga Fetongi	43
43	Fili Fakalotofonua.....	43
44	Kaniseli 'o e ngaahi ngaue fakatau pe 'ikai tali 'o e ngaahi talamahu'inga	44
45	Ngaahi fakatau 'ikai ola lelei.....	45

KONGA 8 – FAKAHU ATU 'O E TALAMAHU'INGA, FAKAAVA 'O E TALAMAHU'INGA MO E FOAKI ATU 'I HE TALAMAHU'INGA FE'AU'AUHI 46

46	Fakahu atu 'o e ngaahi talamahu'inga pe kole ke 'uluaki faka'atā.....	46
47	Malu'i talamahu'inga.....	46
48	Fakatonotonu pe fakafoki 'o e talamahu'inga	48
49	Fakaava 'o e talamahu'inga.....	48
50	Fakapulipuli.....	48
51	Sivi mo e fakama'opo'opo 'o e ngaahi talamah'inga	49

52	Fakatonutonu 'o e 'Ikai Faipau, Ngaahi Fehalaaki mo e 'Ikai ke Fakahoko e Ngaue.....	51
53	Fakama'ala'ala 'o e ngaahi talamahu'inga	51
54	Fakata'e'aonga'i	51
55	Faitatau Fakatekinikale	52
56	Fakama'opo'opo 'o e ngaahi talamahu'inga	52
57	Kole ke fili fakalotofonua.....	54
58	Tapui 'o e alea	54
59	Foaki 'o e aleapau.....	55
60	Malu'i fakahoko ngaue.....	55

KONGA 9 – FAKATAU 'O E NGAahi SĒVESI FALE'I **56**

61	Kole 'o e ngaahi founga fokotu'u	56
62	Ngaahi founga fili mo e ngaahi tu'unga ke ngaue'aki	58
63	Fakama'opo'opo 'o e ngaahi fokotu'utu'u.....	58

KONGA 10 – HO'ATA KI TU'A MO E FAITOTONU **61**

64	Fetu'utaki fakaikiiki mo e taha talamahu'inga	61
65	Foaki 'o e aleapau	62
66	Ngaahi lekooti mo e ngaahi lipooti 'o e ngaahi ngaue fakatau.....	62
67	To'onga Angafai 'a e Kau 'Ofisa.....	63
68	To'onga angafai 'o e kau talamahu'inga mo e kau aleapau	63
69	Ngaahi hia 'oku fakahoko 'e he kau 'ofisa fakatau.....	64
70	Ta'ofi.....	64
71	Ngaahi makatu'unga 'o e ta'ofi	65
72	'Ikai ha foaki aleapau.....	66

KONGA 11 – NGAahi LAUNGA MO E NGAahi TANGI **66**

73	Totonu ke launga	66
74	Toe vakai'i 'e he Potungaue Aleapau	66
75	Mataotao Tau'ataina	67
76	Kole ke toe vakai'i.....	67
77	Toe vakai'i 'o e ngaahi tu'utu'uni	68
78	Totongi 'o e founga ngaue.....	69

KONGA 12 – NGAahi FAKAPEKIA MO E NGAahi FAKAHAOFI **70**

79	Ngaahi fakapekia mo e ngaahi fakahaofi	70
----	--	----

TEPILE 1 **71**

FOUNGA NGAUE KI HE TA'OFI	71
---------------------------	----

TEPILE 2 **80**

NGAAHI FOUNGA NGAUE KI HE TOE VAKAI'I 'O E NGAahi LAUNGA	80
--	----

NGAAHI TU'UTU'UNI KI HE FAKATAU FAKAPULE'ANGA 2015

LAO KI HE PULE'I 'O E PA'ANGA 'A E PULE'ANGA 2002

'I HONO NGAUE'AKI 'a e ngaahi mafai kuo foaki 'i he kupu 44 'o e Lao ki hono Pule'i 'a e Pule'anga 2002, 'oku fa'u ai 'e he Minisita Pa'anga, 'i he loto ki ai 'a e Kapineti, 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko 'eni, pea hili hono fakatonutonu 'e he Fale Alea 'o Tonga 'i he 'aho 22 'o Fepueli 2016 'o fakatatau pea mo e mafai 'i he kupu 9 'o e Lao 'o e Pule'anga (Vahe 3) -

KONGA I - TALATEU

1 Hingoa nounou

'E ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko 'eni ko e Ngaahi Tu'utu'uni ki he Fakatau Fakapule'anga 2015.

2 'Uhinga'i lea

'I he Ngaahi Tu'utu'uni ni, tuku kehe 'oka fiema'u ha 'uhinga kehe 'i hono tu'unga:

“Lao” 'oku 'uhinga ia ki he Lao Ki Hono Pule'i 'a e Pa'anga 'a e Pule'anga 2002;

“talamahu'inga” 'oku 'uhinga, fakatatau ki he founa fakatau 'oku ngaue'aki, ko ha talamahu'inga, kole fokotu'utu'u ngaue pe fakamahu'inga kuo fakahu atu 'e ha taha talamahu'inga 'a ia ko ha tali ki ha fakaafe talamahu'inga mei ha potungaue aleapau;

“taha talamahu’inga” ‘oku ‘uhinga ki ha taha fakaenatula pe fakalao ‘oku ne fakahu ha talamahu’inga fakatatau ki ha fakaafe mei ha potungaue aleapau felave’i;

“CEO” tuku kehe ‘oka fiema’u ha ‘uhinga kehe ‘i hono tu’unga, ‘oku ‘uhinga ki he ‘Ofisa Pule Ngaue ‘oku ne tokanga’i ‘a e Potungaue ki he Pa’anga mo e Palani Fakafonua;

“ngaahi ngaue fale’i” ‘oku ‘uhinga ia ki he ngaahi sēvesi mataotao pe fakapalofesinale mo e ngaahi sēvesi fale’i (assignments) ‘oku fakahoko ‘e ha taha fale’i ‘a ia ko hono natula ‘oku natula ke fale’i, fa’u pe fakahoko atu ‘o e ngaahi founa ‘ilo;

“taha fale’i” ‘oku ‘uhinga ia ki he taha ‘oku ne ‘oatu ‘a e ngaahi sēvesi fale’i;

“potungaue aleapau” ‘oku ‘uhinga ki ha Potungaue (Ministry), Potungaue (Department), Va’a, fakafofonga pe ha ‘iuniti kehe ‘o e Pule’anga pe ha ‘iuniti si’i ‘i ai, ‘oku kau atu ki ha fakatau kae pehe ki he ‘Iuniti Fakatau Fakatahataha; kuo pau ke kau ki heni ‘a e ngaahi pisinisi ‘a e pule’anga mo e ngaahi sino fakalao, ‘o hange ko ia ‘e hoko;

“taha aleapau langa” ‘oku ‘uhinga ki ha taha ‘oku ne fakahoko hono langa ha ngaahi ngāue;

“ngaahi ‘aho” ‘oku ‘uhinga ki he ngaahi ‘aho fakatohimahina tuku kehe ‘oka kehe hono fakaha;

“aleapau fokotu’utu’u” ‘oku ‘uhinga ki ha aleapau ‘i he vaha’a ‘o e potungaue aleapau ‘e taha pe lahi hake mo e taha aleapau langa, ha ma’u’anga koloa, ha kau fakahoko ngaue pe kau fale’i ‘e taha pe lahi hake ‘a ia ko hono taumu’a ke fokotu’u ‘a e ngaahi makatu’unga ‘oku ne pule’i ‘a e ngaahi tu’utu’uni ki hono tuku atu ha ngaahi koloa pe ngaahi ngaue felave’i pe ngaahi sēvesi fakalelei mo monomono ke fakahoko ‘i ha vaha’a taimi pau ‘o tautautefito ki he’ene fekau’aki mo e totongi, mo e, ‘o kapau ‘e fiema’u, lahi ‘o e koloa pe ngaahi koloa na’e fakataumu’a ki ai;

“ngaahi koloa” ‘oku ‘uhinga ki ha me’a ‘i he fa’ahinga pe fakamatala kotoa, kau ai ‘a e ngaahi koloa (commodities), ngaahi naunau fakaenatula, ngaahi koloa (products) mo e me’a ngaue mo e ngaahi koloa fefeka, huhu’a pe kasa pea pehe ki he ngaahi sēvesi ‘oku fekau’aki tonu mo e tuku atu ‘o e ngaahi koloa, kapau ‘oku ‘ikai hulu ‘a e mahu’inga ‘o e ngaahi sēvesi tonu ko ia ‘i he mahu’inga ‘o e koloa;

“i he tohi” ‘oku ‘uhinga ki ha fetu’utaki tohinima pe taipe ‘i ha misini pea kau ki ai ‘a e ngaahi fetu’utaki fekisimili pe meili faka’elekitulonika;

“ofisa” ‘oku ‘uhinga ki ha taha ‘oku fakangaue’i ke ngaue ma’ae Pule’anga;

“fakatau” ‘oku ‘uhinga ki he kotoa ‘o e ngaahi sēvesi mo e ngaahi tu’utu’uni kuo fakahoko ki he ma’u ‘o ha ngaahi koloa, ngaahi ngāue, ngaahi sēvesi mo e ngaahi sēvesi fale’i; kuo pau ko e tuku atu ‘o e ngaahi koloa ke kau ki ai ‘a e

ngaahi aleapau ko honau taumu'a ke fakatau, lisi, nō pe fakatau, 'oku 'i ai pe 'ikai 'i ai 'a e fili ke fakatau mai, 'a e ngaahi koloa ko ia;

“aleapau fakatau” 'oku 'uhinga ki ha aleapau fakalao 'i he vaha'a 'o e Pule'anga mo e ma'u'anga koloa, taha aleapau langa, taha fakahoko sēvesi pe taha ngaue fale'i tupu mei he ngaahi founa ngaue fakatau;

“Va'a Fakatau” 'oku 'uhinga ki he va'a 'oku fokotu'u 'o fakatatau ki he Tu'utu'uni 8;

“Iuniti Fakatau” 'oku 'uhinga ki he 'iuniti 'oku fokotu'u 'e ha potungau aleapau 'oku ne tokanga'i 'a e fakatau 'o e ngaahi koloa, ngaahi ngāue, ngaahi sēvesi pe ngaahi sēvesi fale'i;

“tohi ngofua ke fakatau mai” 'oku 'uhinga ki ha tohi ngaue faingofua 'a ia 'oku ngaue'aki 'i ha founa ngaue kole 'o ha fakamahu'inga ke 'oatu ha fiema'u ke fakatau mai 'o ha ngaahi koloa, ngaahi ngaue, ngaahi sēvesi pe ngaahi sēvesi fale'i kuo fakatau mai pea 'a ia kuo fokotu'u ki ai 'a e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi tu'unga 'o e aleapau;

“aleapau ngaue fakapule'anga” 'oku 'uhinga ki ha aleapau ki ha vaha'a taimi (vaha'a taimi nounou, vaha'a taimi loloa) 'i he vaha'a 'o e Pule'anga mo ha taha ngaue 'a ia 'oku ngaue ai 'a e taha ngaue, kau ai 'i he ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi tu'unga 'o e ngaue 'oku ne pule'i 'a e kau ngaue fakapule'anga, 'oku 'i ai 'ene totonu ke totongi atu ki ai 'a e malolo fakata'u, puke pe malolo kehe ange, ngaahi monu'ia mei he ngaahi totonu malolo mei he ngaue pe ngaahi totongi penisoni pea ngaue fakatatau mo e ngaahi tu'utu'uni kuo 'oatu 'e he taha pule ngāue;

“Pisinisi 'a e pule'anga” 'oku 'uhinga ki ha sino 'oku 'i loto 'i ha faka'uhinga'i lea 'o e Lao ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga 2002;

“Malu'i” 'oku 'uhinga ki he pa'anga, fakapapau 'a e pangike pe malu'i fakapa'anga kehe 'a ia 'oku 'oatu 'e he taha talamahu'inga ke malu'i 'aki hono ngaahi fatongia 'i he ngaahi ngaue fakatau pea mo hono fakakakato 'a hono ngaahi fatongia. 'E 'ikai lava 'e he potungau aleapau ke 'eke ha totonu ki ha koloa tuku kehe ka 'ikai fakakakato 'e he taha talamahu'inga 'a e ngaahi fatongia ko ia;

“ma'u'anga koloa” 'oku 'uhinga ki he taha 'oku ne tuku atu 'a e ngaahi koloa mo e/pe ngaahi sēvesi;

“ngaahi sēvesi” 'oku 'uhinga ki he tuku atu 'o e ngaahi sēvesi 'ikai fale'i, hange ko e ngaahi sēvesi fakaesino, pe ngāue leipa kehe, taimi pe ivi; ngaahi aleapau ngaue toko taha (hange ko e ngaahi sēvesi malu'i, ngaahi sēvesi me'atokoni, mo e ngaahi sēvesi fakasioloki);

“ngaahi ngata'anga” 'oku 'uhinga ki he ngaahi ngata'anga fakapa'anga lahi hake pe si'i hifo 'a ia 'e ngofua ke ngaue'aki ki ai 'a e ngaahi ngaue fakatau pau;

“TOR” 'oku 'uhinga ki he ngaahi tu'unga 'o e tala fatongia;

“ngaahi ngaue” ‘oku ‘uhinga ki he kotoa ‘o e ngaahi ngaue ‘oku fekau’aki mo ha langa, toe langa fo’ou, holoki, ngaahi, fakalelei pe fakafo’ou ‘o ha langa pe fa’unga, pe ha ngaahi ngaue langa hange ko e ngaahi halanga lelue, ngaahi hala, ngaahi hala lalahi, teuteu ‘o e ngaahi feitu’u langa, keli, fokotu’u ‘o ha me’angaue mo e ngaahi naunau, teuteu, kae pehe ki he ngaahi sēvesi fakaesino kaunga tonu ki he ngaahi ngaue, kapau ko e mahu’inga ‘o e ngaahi sēvesi ko ia ‘oku ‘ikai lahi hake ‘i he ngaahi ngaue.

3 Ngaue’aki ‘o e ngaahi tu’utu’uni

- (1) Fakatatau ki he tu’utu’uni-si’i (2) mo e ngaahi faka’atā ‘i he tu’utu’uni 4, ‘e ngaue’aki ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ni ki he fakatau kotoa ‘oku fakahoko ‘e he Pule’anga.
- (2) Kapau ‘e fepaki ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ni mo e ngaahi tu’utu’uni fakatau ‘o ha taha pe va’a tokoni pe fakapa’anga, ‘a ia kuo pau ke ngaue’aki ia fakatatau ki he pe ‘i ha fatongia kuo kau ki ai ‘a e Pule’anga, kuo pau ke pule ‘a e ngaahi fiema’u ‘o e ngaahi tu’utu’uni ko ia, ka kuo pau ‘i he ngaahi me’a kehe, ke pule’i ‘e he ngaahi tu’utu’uni ‘o e Ngaahi Tu’utu’uni ni ‘a e ngaahi fakatau.
- (3) ‘E ngofua ki he ngaahi pisinisi ‘a e pule’anga mo e ngaahi sino kuo fokotu’u ‘e ha lao ke ngaue’aki ‘enau ngaahi tu’utu’uni mo e ngaahi founa ngaue pe ‘a kinautolu ‘oku ne pule’i ‘enau fakatau ka kuo pau ki he ngaahi tu’utu’uni mo e ngaahi founa ngaue pehē ke fakatatau ki he Ngaahi Tu’utu’uni ko eni.
- (4) Kapau kuo ngaue’aki pe ‘oku ngaue’aki ‘e he ngaahi pisinisi mo e ngaahi sino kuo fokotu’u ‘e ha lao ‘a e ngaahi tu’utu’uni mo e ngaahi founa ngaue ko ia, kuo pau ke nau ‘oatu ki he Komiti Fakatau ‘a e Pule’anga ‘i loto ‘i he mahina ‘e ono ‘a e kamata ngaue’aki ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ko eni pe ‘i he hili pe hono ngaue’aki ‘o e ngaahi tu’utu’uni mo e ngaahi founa ngaue ko ia pea kuo pau ki he Komiti Fakatau ‘a e Pule’anga ke tu’utu’uni ki he’enau tatau pe ‘oku fakatatau ‘a e ngaahi tu’utu’uni ko ia mo e Ngaahi Tu’utu’uni ko eni ‘i loto ‘i he mahina ‘e ua ‘a hono ma’u.
- (5) Kapau ‘oku ‘ikai ngaue’aki pe kuo te’eki ke ngaue’aki ‘e he pisinisi ‘a e pule’anga mo e ngaahi sino kuo fokotu’u ‘e ha lao ‘a ‘enau ngaahi tu’utu’uni pe founa ngaue pe ‘a kinautolu ‘a ia ‘oku tatau mo e Ngaahi Tu’utu’uni ko eni, kuo pau ke nau fakatatau ki he Ngaahi Tu’utu’uni ko eni ‘i he ngata’anga ‘o e mahina ‘e hongofulu ma ua hili ‘a hono kamata ngaue’aki.

4 Faka’atā

‘E ‘ikai ngaue’aki ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ni ki he —

- (a) fakatau pe ma’u mai ‘o ha va’a ngaue tanaki pa’anga pe ngaahi sēvesi tauhi pa’anga, ngaahi sēvesi ki hono veteki pe pule’i ‘o ha kautaha fakapa’anga, pe ngaue felave’i mo e fakatau atu, tanaki mo e tufaki ha mo’ua ‘a e pule’anga, kau ki ai ‘a e ngaahi nō mo e ngaahi ponite, ngaahi tohi mo e ngaahi malu’i kehe ‘a e Pule’anga;

- (b) ngaahi sēvesi fakamaau pe fakalelei va;
- (c) ngaahi aleapau ngaue fakapule'anga, kau ai 'a e ngaahi fokotu'u lakanga 'i ha lao;
- (d) fakatau 'o e fua 'o e ngoue 'i hono pou pou' 'i 'a e ngaahi polokalama tokoni ki he ngoue mo e ngaahi polokalama ki he fafanga 'o e kakai, 'o kau ki ai 'a e ngaahi tokoni fakame'atokoni;
- (e) ko e ma'u mai pe nō, pe ko e ha pe 'a e founa fakapa'anga, 'o e kelekele, ngaahi langa 'oku lolotonga tu'u pe koloa 'oku 'ikai lava 'o hiki kehe;
- (f) ko e tuku atu 'o e me'angaue fakakautau, ngaahi ngaue, tuku atu 'o e ngaahi koloa mo e ngaahi sēvesi 'oku fekau'aki fakahangatonu mo e ma'u 'o e ngaahi koloa mo e ngaahi ngaue 'oku felave'i fakahangatonu ki he me'angaue fakakautau; pe ngaahi ngaue pe ngaahi sēvesi ko e fakataumu'a pe ki he ngaahi taumu'a 'uhinga fakakautau;
- (g) ngaahi aleapau 'a ia kuo fakaha 'oku fakapulipuli, 'a ia ko hono fakahoko kuo pau ke 'alu fakataha ia mo ha ngaahi ngaue malu'i makehe 'o fakatatau mo e ngaahi lao, ngaahi tu'utu'uni pe ngaahi tu'utu'uni fakangaue 'oku ngaue'aki 'i he Pule'anga 'o Tonga pe 'i hono fiema'u ke malu'i 'a e ngaahi fiema'u mahu'inga 'a e Pule'anga.

KONGA 2 - NGAHI FOKOTU'UTU'U 'O E NGAHI SINO NGAUE

5 Komiti Fakatau 'a e Pule'anga

- (1) 'Oku fokotu'u heni 'a e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga, 'a ia ko hono taumu'a ke fale'i 'a e Pule'anga 'i hono pule'i mo siofi 'a e ngaahi fakatau fakapule'anga 'i he Pule'anga ni mo e ngaahi me'a fakalukufua felave'i mo e fakatau fakapule'anga.
- (2) Kuo pau ko e kau memipa eni 'o e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga:
 - (a) Minisita 'oku ne tokanga'i 'a e Pa'anga (Sea);
 - (b) 'Ofisa Pule Ngaue 'oku ne tokanga'i 'a e Pa'anga (Tokoni Sea);
 - (c) Sekelitali Pule mo e Sekelitali ki he Kapineti;
 - (d) Fakahinohino Lao Pule; mo e
 - (e) 'Ofisa Pule Ngaue 'oku ne tokanga'i 'a e Tanaki Pa'anga Hu Mai mo e Tute.
- (3) Kuo pau ki he Va'a Fakatau ke 'omai ha ngaahi sēvesi fakasekelitali ki he Komiti Fakatau 'a e Pule'anga pea kuo pau, 'o tanaki atu ki he ngaahi fatongia kuo fakafatongia'aki 'i he ngaahi Tu'utu'uni ni, ke 'omai ha pou pou fakangaue ki he Komiti Fakatau 'a e Pule'anga mo e toe ngaue ange hange ko e:

- (a) 'omai 'a e fanongonongo 'o e ngaahi fakataha 'a e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga;
- (b) hiki 'a e ngaahi miniti tonu 'o e 'u fakataha 'a e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga pea 'ave ha ngaahi tatau ki he kau memipa 'o e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga pehe foki ki he kau 'ofisa fakatau 'oku fekau'aki;
- (c) tauhi 'a e ngaahi lekooti 'a e pisinisi 'o e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga;
- (d) teuteu'i 'a e fetohi'aki 'o e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga; mo
- (e) fakahoko 'a e ngaahi ngaue kehe fekau'aki mo e fakatau 'a ia 'oku tuku mai 'e he ngaahi Tu'utu'uni ni pe ko e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga.

6 Fakahoko Ngaue 'o e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga

- (1) Kuo pau ki he Komiti Fakatau 'a e Pule'anga ke fakataha ki hono fakahoko 'o e pisinisi 'i he taimi mo e feitu'u ko ia 'e ala tu'utu'uni 'e he Sea ka kuo pau ke fakataha 'o 'ikai si'i hifo 'i he tu'o taha 'i he mahina.
- (2) Kuo pau 'i ha fakataha 'a e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga 'a ia 'oku ma'u fakataha 'a e Sea, ke pule'i 'e he Sea 'a e fakataha, pea ka 'oku ne li'aki, kuo pau ki he Tokoni Sea ke ne fakahoko 'a e ngaahi fatongia 'o e Sea.
- (3) Kuo pau ko e tokolahi kae fakahoko ha fakataha 'a e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga ko e toko tolu.
- (4) Kuo pau ki he memipa taki taha ke 'i ai 'ene paloti 'e taha pea ka tatau 'a e paloti, kuo pau ki he Sea ke ne ma'u 'a e paloti aofangatuku.
- (5) Neongo 'a e tu'utu'uni-si'i 6(1), 'e ngofua ki he Minisita ke kole ki he Komiti Fakatau 'a e Pule'anga ke fakahoko ha fakataha fakavavevave ke ngaue ki ha me'a 'oku mahu'inga fakafonua pea 'oku fiema'u fakavavevave ke tokanga ki ai.
- (6) 'E ngofua ki he Komiti Fakatau 'a e Pule'anga 'i ha taimi pe ke fakakau ha taha ke ne 'oatu ha 'ilo makehe pe toe tanaki atu ha 'ilo fakatekinikale pe fale'i pe tokoni kehe ki he Komiti Fakatau 'a e Pule'anga 'i ha taha 'o 'ene ngaahi fakataha ka kuo pau ko e taha kuo fakakau 'e 'ikai ke paloti 'i ha me'a 'e fakahoko tu'utu'uni ki ai 'a e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga.
- (7) Kuo pau ko e kotoa 'o e ngaahi ngaue, ngaahi me'a (matters) pe ngaahi me'a (things) kuo fakangofua pe kuo fiema'u ke fakahoko 'e he Komiti Fakatau 'a e Pule'anga ke tu'utu'uni ki ai 'i ha fakataha 'a ia 'oku ma'u 'a e tokolahi kae fakahoko 'a e fakataha pea ko e tu'utu'uni 'oku pou pou'i 'e he paloti 'o e kau memipa 'e 'ikai toe si'i hifo 'i he toko tolu, kau ai 'a e Sea.
- (8) Kuo pau ko ha fokotu'u 'e tufa atu ki he kau memipa pea felotoi ki ai 'i he tohi 'o 'ikai toe si'i hifo 'i he kau memipa 'e toko 3, kau ai 'a e Sea kuo pau ke tatau pe mo ha tu'utu'uni kuo fakahoko 'i ha fakataha 'a e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga pea kuo pau ke fakahu ia ki he miniti 'o e fakataha hoko 'a e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga.

- (9) Kuo pau ki he Komiti Fakatau 'a e Pule'anga ke tu'utu'uni ko e miniti 'o e kotoa 'o 'ene ngaahi fakataha ke lekooti ia 'e he sekelitali 'a e Komiti pea fakamo'oni hingoa ki ai 'a e Sea pea tauhi ia 'i he founa totonu ko e tohi ngaue fakapule'anga.
- (10) 'E ngofua ki he Komiti Fakatau 'a e Pule'anga, 'i he fakahoko 'a hono ngaahi fatongia ke fokotu'u ha kau ngaue mo e ngaahi komiti 'a e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga 'o kau ki ai 'a e kau memipa 'o e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga pe kinautolu 'ikai memipa pe fakatou'osi pea 'e ngofua ke vahe'i atu kiate kinautolu 'a e ngaahi fatongia 'e ala tu'utu'uni 'e he Komiti Fakatau 'a e Pule'anga, tuku kehe kapau ko e komiti 'oku kau kotoa ki ai 'a kinautolu 'oku 'ikai memipa 'e ngofua ke nau fale'i pe 'a e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga.
- (11) Fakatatau ki he Ngaahi Tu'utu'uni ko 'eni, kuo pau ki he Komiti Fakatau 'a e Pule'anga ke pule'i 'ene ngaahi fakataha mo e founa ngaue 'i he'ene fakakaukau 'oku taau.
- (12) Kuo pau ki ha memipa 'o e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga 'a ia 'oku 'i ai 'ene kaunga, fakahangatonu pe 'ikai fakahangatonu, 'i ha me'a ke fakakaukau'i 'e he Komiti Fakatau 'a e Pule'anga, ke ne fakaha 'a e natula 'o 'ene kaunga ki he Komiti Fakatau 'a e Pule'anga pea ko e fakaha ko ia kuo pau ke lekooti ia 'i he miniti 'o e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga pea kuo pau ko e memipa ko ia 'e 'ikai ke ne kau ki ha talanga pe tu'utu'uni 'a e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga fekau'aki mo e me'a, pea kuo pau ko ha memipa 'oku ne maumau'i 'a e tu'utu'uni-si'i ko eni ke ne halaia ki he ngaue hala pea 'e ala to'o ia mei he Komiti Fakatau 'a e Pule'anga. 'E ngofua ki he Komiti Fakatau 'a e Pule'anga, 'o 'ikai fakaha ki he memipa, ke tu'utu'uni 'i he tohi ko e fakaha 'oku 'ikai fakata'e'aonga'i ai 'a e memipa mei he'ene ma'u fakataha 'i ha me'a pau.

7 Ngaahi fatongia 'o e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga

- (1) Kuo pau ko e ngaahi fatongia 'o e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga ke:
- (a) fa'u mo fokotu'u 'a e tu'utu'uni ngaue, ngaahi ngaue fakalao mo e ngaahi ngaue pule'i, toe vakai'i pe ngaahi fakatonutonu ki he lao lolotonga ki he toe fakahoko lelei ange 'o e fakatau fakapule'anga 'i he Pule'anga ni;
- (b) tali, 'i ha fale'i 'a e Va'a Fakatau, 'a e tatau mo e Ngaahi Tu'utu'uni ko eni 'a e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi founa fakatau kuo ngaue'aki 'e he ngaahi pisinisi 'a e pule'anga mo e ngaahi sino kuo fokotu'u 'e ha lao;
- (c) 'oatu ha ngaahi founa aleapau angamaheni mo e ngaahi tohi ngaue talamahu'inga angamaheni kuo teuteu'i 'e he Va'a Fakatau ke ngaue'aki tu'u pau 'e he ngaahi 'iuniti fakatau;
- (d) tauhi mo fakaha ki he kakai 'i he'ene uepisaiti 'a e lisi 'o e kotoa 'o e kau aleapau langa, kau ma'u'anga koloa, kau fakahoko sevesi mo e kau fale'i kuo fakata'e'aonga'i 'o fakatatau mo e Konga 10; pea
- (e) fale'i mo tali 'a e 'oatu 'o e ngaahi foomu 'e he Va'a Fakatau 'o tu'utu'uni ai 'a e kakano, sipinga mo e hokohoko pe ngaahi 'aho ke

fakahu atu ai 'a e ngaahi lipooti fakatau ke fakahu atu ki he ngaahi 'iuniti fakatau.

- (2) 'Ikai ngata ai, ko e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga, 'i he ngaahi fakatau 'oku lahi hake hono mahu'inga 'i he \$100,000, kuo pau ke ne vakai'i 'a e founa talamahu'inga pea tuku atu ha "Tohi 'o e 'ikai fakakikihi'i" ki he potungaue aleapau, ki mu'a pea foaki 'a e Fanongonongo Foaki 'o e Aleapau. 'I hono fakahoko ia, kuo pau ki he Komiti Fakatau 'a e Pule'anga ke ne toe vakai'i 'a e faipau ki he founa ngaue ki he foaki 'o e aleapau ki he Ngaahi Tu'utu'uni ko eni, 'o iku ai ki he tu'utu'uni ko ia, ka 'o kapau 'e 'i ai ha ngaahi me'a 'e 'ikai tali 'e he Komiti Fakatau 'a e Pule'anga 'a e fokotu'u 'a e Komiti Fakamahu'inga, kuo pau ke ne fakahoko pe ia 'o makatu'unga 'o ha ngaahi 'uhinga 'i he tohi.
- (3) Fakatatau ki he tu'utu'uni ni, kuo pau ke 'i ai 'a e ngaahi founa mo e ngaahi fa'unga 'o e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga 'a ia 'e ngofua ke tu'utu'uni 'e he Minisitā 'i hono fiema'u ke fakahoko lelei ai hono ngaahi fatongia.

8 Va'a Fakatau

- (1) 'Oku fokotu'u heni 'a e Va'a Fakatau 'i he malumalu 'o e pule 'o e 'Ofisa Pule Ngaue.
- (2) Kuo pau ki he Pule 'o e Va'a Fakatau ke 'i ai ha'ane kau 'ofisa 'a ia 'e fiema'u ki hono fakahoko lelei 'a e ngaahi ngaue 'a e Va'a.
- (3) 'O tanaki atu ki hono tokanga'i 'o e ngaahi ngaue 'oku ha 'i he tu'utu'uni-si'i (4), kuo pau ke tokanga'i 'e he Pule 'o e Va'a Fakatau 'a e:
 - (a) pule'i 'a e ngaahi ngaue faka'aho 'o e Va'a;
 - (b) fakalele, fokotu'utu'u mo e pule'i 'a e kau 'ofisa 'o e Va'a;
 - (c) pule'i 'a e ngaahi pa'anga, patiseti mo e ngaahi koloa kehe 'o e Va'a; pea
 - (d) fakahoko mo e ngaahi fatongia kehe ko ia 'e ngofua ke tu'utu'uni 'e he Minisitā.
- (4) Kuo pau ki he Va'a Fakatau 'i he fakahoko 'a 'ene ngaahi ngaue ke ne:
 - (a) 'i he kotoa 'o e ngaahi aleapau 'a ia ko e mahu'inga fakafuofua 'o e aleapau 'oku lahi hake 'i he \$7,500 kae si'i hifo 'i he \$10,000, ma'u mai, toe vakai'i mo tali 'a e fokotu'u fakatau kuo fakahu atu 'e he 'iuniti fakatau 'o e potungaue aleapau 'i loto 'i he 'aho ngaue 'e 3 mei hono ma'u, kae fakatatau ki he fakahu atu 'i he taimi lelei 'e he 'Iuniti Fakatau 'o e potungaue aleapau 'o ha toe fakamatala 'e toe fiema'u;
 - (b) siofi 'a e faipau ki he Ngaahi Tu'utu'uni ni pea fokotu'u atu ha fakatonutonu ki ai pe ko ha ngaahi lao mo e ngaahi tu'utu'uni fo'ou fekau'aki mo e fakatau fakapule'anga 'a ia 'oku ha mai 'oku fiema'u 'i hono vakai'i mo e ngaahi founa ngaue fakavaha'a-pule'anga mo e

taukei kuo ma'u 'i hono fakahoko 'o e fakatau fakapule'anga 'i he Pule'anga ni;

- (c) 'i hono fakangofua 'e he Komiti Fakatau 'a e Pule'anga, tuku atu ha ngaahi fakamatala tokoni mo e ngaahi fakahinohino fekau'aki mo hono faka'uhinga'i mo e fakahoko 'o e Ngaahi Tu'utu'uni ni pea 'oatu, 'oka fiema'u, ha fale'i mo ha tokoni ki he ngaahi potungaue fakatau, neongo ia 'e 'ikai fakasi'isi'i ai 'a e fatongia 'o e potungaue fakatau pea kuo pau ke 'ikai ngofua ki he Va'a Fakatau ke kau ki he, ke tuku atu ha fale'i, ki ha fakatau pau pe tu'utu'uni ke foaki ha aleapau;
- (d) teuteu'i ha ngaahi tohi ngaue tu'u pau ke ngaue'aki fekau'aki mo e fakatau fakapule'anga;
- (e) 'oatu ha lipooti fakata'u ki he Minisitā fekau'aki mo e fakahoko fakalukufua 'o e ngaahi founa ngaue fakatau fakapule'anga, kau ki ai mo e ngaahi fokotu'u atu ki ha ngaahi ngaue ke fakahoko 'e he Pule'anga ke vakai'i mo fakalelei'i 'a e founa hono tali 'o e fakatau mo ha ngaahi ngaue kehe ke fakalaka ange ai 'a e ngaue fakatau;
- (f) teuteu'i 'a e tohi ngaue taau ma'ae ngaahi potungaue aleapau ki he tauhi 'o e ngaahi lekooti mo e teuteu 'o e ngaahi lipooti pea ke fokotu'u ha founa lipooti ke ne faka'ata ai 'a hono siofi 'a e fakahoko ngaue 'a e ngaue fakatau;
- (g) fokotu'u ha founa ki hono ngaue'aki 'o e ngaahi me'angaue faka'elekitulonika ki he fakatau, kau ki ai mo hono fokotu'u ha uepisaiti 'oku 'i ai 'a e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e fakatau fakapule'anga 'i he Pule'anga ni, kau ki ai ha fakamatala fekau'aki mo e foaki 'o e ngaahi aleapau 'oku ma'olunga ange 'i ha fakangatangata fakapa'anga kuo tu'utu'uni 'e he Va'a Fakatau;
- (h) fakapapau'i 'a hono pulusi 'i he uepisaiti ko ia 'a e ngaahi tohi ngaue ko ia 'i hono fiema'u ke pulusi 'e he ngaahi potungaue aleapau 'i he Ngaahi Tu'utu'uni ko eni kau ai, kae 'ikai fakangatangata ki he, ngaahi palani fakatau fakata'u mo e ngaahi palani fakatau fakaangaanga, ngaahi fanongonongo 'o e ngaahi fakatau, ngaahi fanongonongo 'o e foaki 'o e aleapau mo e ngaahi lisi 'o e kau aleapau langa fale, kau ma'u'anga koloa, kau fakahoko sēvesi mo e kau fale'i kuo fakata'e'aonga'i;
- (i) fokotu'u, faka'ai'ai mo tokoni'i 'a e langa hake fakaako mo fakapalofesinale 'o e kau ngaue mo e ni'ihiki kehe 'oku nau fakahoko 'a e ngaue fakatau fakapule'anga, kau ki ai mo 'enau muimui ki he ngaahi tu'unga faka'efika ma'olunga taha;
- (j) fokotu'u mo tauhi 'a e tokoni fakasekelitali ki he Komiti Fakatau 'a e Pule'anga;
- (k) fokotu'utu'u mo tuku atu 'a e tokoni fakasekelitali mo ngaue ki he Mataotao Tau'ataina kuo fokotu'u 'o fakatatau ki he Konga 11;
- (l) fokotu'utu'u ke fa'u mo e pulusi 'o e ngaahi tu'utu'uni 'a e Mataotao Tau'ataina 'i he founa taau; mo

- (m) tuku atu ki he Komiti Fakatau 'a e Pule'anga ha fakakaukau ki he faitatau mo e Ngaahi Tu'utu'uni ko eni 'o ha ngaahi tu'utu'uni fakatau mo e ngaahi founga ngaue kuo fakahu atu 'e he ngaahi pisinisi 'a e pule'anga mo e ngaahi sino kuo fokotu'u 'e ha lao ki he Komiti ke tali 'i he Tu'utu'uni 3(4).

9 Ngaahi 'Iuniti Fakatau

- (1) Kuo pau ke fokotu'u ha 'iuniti fakatau 'i he potungaue aleapau taki taha kuo fakangofua ke nau fakahoko 'a e ngaahi ngaue fakatau.
- (2) Kuo pau ke tu'utu'uni 'a e pule 'o e potungaue aleapau ki he tokolahi, nofo'anga, mo e fa'unga 'o e 'iuniti fakatau, 'aki hono fakakaukau 'i 'a e ngaahi fiema'u fakatau mo e 'i ai ha kau 'ofisa kuo 'ako'i mo taukei.
- (3) 'I he taimi ko ia kapau ko e tu'unga 'o e ngaue fakatau 'oku 'ikai totonu ai ke fokotu'u ha 'iuniti fakatau, 'e ngofua ki he pule 'o e potungaue aleapau ke ne:
 - (a) fili ha taha ngaue fakapule'anga ke ne fakahoko 'a e ngaahi fatongia 'o e 'iuniti fakatau; pe
 - (b) ngaue'aki 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e tu'utu'u si'i (4).
- (4) 'I he ngaahi taimi ko ia 'oku tu'utu'uni ai 'a e Pule 'o e potungaue aleapau 'oku 'ikai 'i ai ha iwi fakatau fe'unga 'i he 'iuniti fakatau, 'e ngofua ke fakahoko 'a e fakatau 'e he 'Iuniti Fakatau Fakatahataha, 'oku fokotu'u 'i he tu'utu'uni 10, 'o fakafofonga 'i 'a e potungaue fakatau.
- (5) Kuo pau ki he ngaahi potungaue aleapau 'a ia 'oku ne fakatau fakahangatou ha ngaahi ngaue, ngaahi tokonaki koloa pe ngaahi sēvesi mei he pe fakafou 'i he 'Iuniti Fakatau Fakatahataha 'o fakatatau ki he tu'utu'uni-si'i (4) kuo pau ke pehe kuo nau faipau ki he Ngaahi Tu'utu'uni ni 'o kapau 'oku faipau foki ki ai 'a e 'Iuniti Fakatau Fakatahataha.

10 Komiti Fakama'opo'opo Talamahu'inga

- (1) Kuo pau ke fakanofu 'a e Ngaahi Komiti Fakama'opo'opo Talamahu'inga 'e he Pule 'o e potungaue aleapau ki he ngaahi aleapau kotoa 'oku ma'olunga hake hono mahu'inga 'i he \$7,500. Kuo pau ki he Komiti Fakama'opo'opo Talamahu'inga ke tanaki atu ki he memipa tu'utu'uni 'o ha fakafofonga 'o e 'Iuniti Fakatau (tatau pe 'o e 'Iuniti Fakatau pe 'o ha potungaue aleapau pe 'Iuniti Fakatau Fakatahataha), ke kau ki ai ha toe kau memipa ko e toko si'i taha ko e toko tolu 'a ia 'e kau ki ai:
 - (a) 'a e 'ofisa 'oku ne tokanga'i hono teuteu'i 'o e tohi talamahu'inga;
 - (b) 'ofisa pa'anga 'a e potungaue aleapau; mo e
 - (c) kau memipa kehe te nau fakahoko 'a e ngaahi ngaue taukei fakatekinikale, fakalao pe fakakomesiale.
- (2) Kuo pau ko e fakafofonga 'o e 'Iuniti Fakatau taau 'e 'ikai ko ha memipa paloti.

- (3) Kuo pau ki he Komiti Fakama'opo'opo Talamahu'inga ke fakakau 'a e ngaahi poto'i ngaue, 'ilo mo e taukei felave'i mo e fiema'u fakatau, 'a ia 'e ala kau ai:
- (a) ngaahi poto'i fakatekinikale 'oku felave'i mo e fiema'u fakatau;
 - (b) fakafofonga 'o e taha ngaue 'osi;
 - (c) ngaahi poto'i fakatau mo e aleapau;
 - (d) ngaahi poto'i pule'i mo e sivi'i fakapa'anga; pe
 - (e) mataotao fakalao.
- (4) Kuo pau ki he Kau Memipa 'o e Komiti Fakama'opo'opo Talamahu'inga ke nau fakamo'oni 'i ha fakapapau 'o e ta'efilifilimanako mo e fakapulipuli.

11 Fokotu'u 'o ha 'Iuniti Fakatau Fakatahataha

- (1) Kuo pau ke fokotu'u ha 'Iuniti Fakatau Fakatahataha 'i he tu'utu'uni 'a e Va'a Fakatau:
- (a) ke fakahoko ha fakatau kapau 'e kole 'i he tu'utu'uni 9(4);
 - (b) ke fakahoko 'a e fakatau ma'ae kotoa 'o e ngaahi potungaue aleapau 'a ia ko e mahu'inga fakafuofua 'o e aleapau fakatau fakaangaanga 'oku lahi hake 'i he \$10,000;
 - (c) ke fakahoko fakatahataha, 'a e fakatau 'o e ngaahi me'a 'oku ngaue'aki angamaheni ki he lelei 'a e kotoa 'o e ngaahi potungaue aleapau.
- (2) Kuo pau kapau 'oku 'ikai 'oatu 'e he ngaahi potungaue aleapau, ke 'oatu 'e he Va'a Fakatau Fakatahataha 'a e ngaahi fakaikiiki 'i he sipinga 'o ha Palani Fakatau Fakata'u 'o e ngaahi me'a lalahi 'o e fakamole ki he ngaahi fakatau kuo fokotu'utu'u ke fakatau 'i ha ta'u fakapa'anga, pea kuo pau ke 'oatu 'a e ngaahi fakaikiiki ki he ngaahi fakatau na'e 'ikai ke fokotu'utu'u 'i he sipinga kuo 'oatu 'e he Va'a Fakatau.
- (3) Kuo pau 'i hono fakahoko hono ngaahi fatongia 'i he tu'utu'uni-si'i (1)(c), ki he Va'a Fakatau Fakatahataha ke fokotu'utu'u 'a e fakatau 'o e ngaahi me'a 'oku ngaue'aki angamaheni 'o tatau pe 'i ha ngaahi fokotu'utu'u aleapau taautaha pe ngaahi fokotu'utu'u ngaue aleapau ma'ae ngaahi potungaue aleapau kuo filifili pe katoa.
- (4) Kuo pau 'i hono fakahoko ha fakatau 'i he tu'utu'uni ni, ki he Va'a Fakatau Fakatahataha ke muimui ki he ngaahi founa ngaue fakatau kuo fokotu'u 'i he Ngaahi Tu'utu'uni ni.

KONGA 3 - NGAahi FATONGIA MO E NGAahi FAKANGOFUA

12 Potungaue aleapau

- (1) Fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e Ngaahi Tu'utu'uni ni, kuo pau ki he Pule 'o e potungaue aleapau ke ne fatongia'aki 'a e fakatau'aki 'a e ngaahi sino'i pa'anga kuo tuku atu ki ai.
- (2) Kuo pau ki he Pule 'o e potungaue aleapau ke ne:
 - (a) tali 'a e palani fakatau fakata'u pea fakapapau'i 'a hono tuku atu ki he Va'a Fakatau 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e tu'utu'uni 18(3);
 - (b) tali 'a e fokotu'u fakatau pea fakapapau'i 'a hono tuku atu ki he Va'a Fakatau 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e tu'utu'uni 19(3);
 - (c) tali 'a e lipooti fakama'opo'opo fakamahu'inga mo e foaki 'o e aleapau kuo fokotu'u;
 - (d) 'oatu 'a e tohi 'o e foaki ki he taha talamahu'inga 'oku ne ma'u pea fakahoko ki he kau talamahu'inga na'e 'ikai ke nau ma'u 'a e ola;
 - (e) fakamo'oni pe 'i he aleapau fakatau 'i hono tali 'e he Va'a Fakatau 'i hono fiema'u; pea
 - (f) 'i he'ene fekau'aki mo e kotoa 'o e fakatau, ke ne fiemalie kuo faka'apa'apa'i 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ni.

13 'Iuniti Fakatau 'o e Potungaue Aleapau

- (1) Kuo pau ke fatongia'aki 'e he 'iuniti fakatau 'a e:
 - (a) palani fakatau fakata'u fakakatoa ma'ae potungaue aleapau pea kuo pau ke ne fakahu atu 'a e palani fakatau fakata'u ki he taki 'o e potungaue aleapau ke tali;
 - (b) teuteu, 'i he fetokoni'aki mo e ngaahi fokotu'u fakatau 'a e potungaue (ngaahi potungaue) ngaue'aki 'o e potungaue aleapau fekau'aki mo e fakatau taki taha 'o fakatatau mo e ngaahi sipinga kuo foaki 'e he Va'a Fakatau;
 - (c) teuteu 'a e ngaahi tohi ngaue aleapau fakaangaanga 'o fakatatau mo e ngaahi sipinga kuo 'oatu 'e he Va'a Fakatau, kumi fale'i mo e fakahinohino mei he 'Iuniti Fakatau Fakatahataha 'i he'ene taau;
 - (d) fakapapau'i 'a hono tuku atu 'a e ngaue malu 'o fakatatau ki he ngaahi tu'unga 'o e aleapau.
- (2) Kuo pau 'o kapau ko e mahu'inga fakafuofua 'o e aleapau 'oku lahi hake 'i he \$7,500 ki he 'iuniti fakatau, ke 'oatu ha fokotu'u fakatau ki he 'Iuniti Fakatau Fakatahataha pea kuo pau ke tali ia 'e he Pule 'o e Va'a Fakatau ki mu'a pea tuku atu ha aleapau.

- (3) Kuo pau, kapau ko e mahu'inga fakafuofua 'o e aleapau 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$10,000, ki he 'iuniti fakatau ke:
- (a) teuteu 'a e kotoa 'o e ngaahi tohi ngaue 'o e ngaahi kole fakafuofua 'o e fakamahu'inga mo e ngaahi tohi ngaue talamahu'inga 'o fakatatau mo e ngaahi sipinga kuo tuku atu 'e he Va'a Fakatau;
 - (b) pulusi mo tufaki 'a e ngaahi kole fakafuofua 'o e fakamahu'inga;
 - (c) ma'u mai mo e malu'i 'a e ngaahi fakafuofua 'o e fakamahu'inga;
 - (d) tali ki he ngaahi kole ki he fakama'ala'ala mei he kau talamahu'inga;
 - (e) fokotu'utu'u mo lekooti 'a e 'a'ahi ki he ngaahi feitu'u, kapau na'e 'i ai;
 - (f) teuteu 'a e lipooti fakama'opo'opo talamahu'inga 'o e ngaahi fakafuofua 'o e fakamahu'inga ki hono tali 'e he taki 'o e potungaue aleapau;
 - (g) pule'i mo fakahoko 'a e ngaahi tohi fakangofua ke fakatau mai pea, 'i hono fakahoko ia, ma'u ha tokoni mei he 'Iuniti Fakatau Fakatahataha 'i he'ene taau;
 - (h) ma'u ha fakangofua 'a e 'Iuniti Fakatau Fakatahataha ki ha ngaahi liliu kuo fokotu'u pe ngaahi fakatonutonu ki he tohi fakangofua ke fakatau mai;
 - (i) tauhi 'a e faile fakatau mo e ngaahi lekooti kakato; pea
 - (j) tauhi ha lekooti kakato 'o e fakatau kotoa kuo fakahoko ke fakahu atu 'i ha lipooti fakama'opo'opo ki he Va'a Fakatau 'i ha tu'unga fakakuata.
- (4) Kuo pau kapau ko e mahu'inga kuo fakafuofua 'o e aleapau 'oku lahi hake 'i he \$10,000, ki he 'iuniti fakatau ke fakahu atu ha fokotu'u fakatau ki he 'Iuniti Fakatau Fakatahataha 'a ia kuo pau ke ne fakahoko 'a e ngaue fakatau 'i he ngaue vaofi mo e 'Iuniti Fakatau 'o e potungaue aleapau.

14 Fakahoko Ngaue 'a e 'Iuniti Fakatau Fakatahataha

- (1) 'I he kotoa 'o e ngaahi aleapau 'oku laka hake hono mahu'inga kuo fakafuofua 'i 'i he \$10,000, kuo pau ki he 'iuniti fakatau fakatahataha ke ne:
- (a) 'o makatu'unga 'i he fokotu'u fakatau mo e fakamatala kehe kuo 'oatu 'e he 'Iuniti Fakatau 'o e potungaue aleapau, teuteu 'a e kotoa 'o e ngaahi kole 'o e ngaahi fakafuofua 'o e fakamahu'inga, ngaahi fakaafe ke talamahu'inga mo e ngaahi tohi ngaue talamahu'inga 'o fakatatau mo e ngaahi sipinga kuo tuku atu 'e he Va'a Fakatau;
 - (b) pulusi mo tuku atu ha ngaahi kole ke 'omai ha fakafuofua 'o e mahu'inga mo e ngaahi fakaafe ke talamahu'inga;
 - (c) ma'u mai mo malu'i 'a e ngaahi fakafuofua 'o e mahu'inga, ngaahi talamahu'inga mo e ngaahi kole 'uluaki faka'ataa ke kau;
 - (d) tali ki he ngaahi kole ke fakama'ala'ala mei he kau talamahu'inga, kumi tokoni mei he 'iuniti fakatau 'a e potungaue aleapau 'o kapau 'e fiema'u;

- (e) fokotu'utu'u mo lekooti 'a e ngaahi fakataha ki mu'a 'a e talamahu'inga mo e/pe 'a'ahi ki he ngaahi feitu'u, kapau 'oku 'i ai, mo fiema'u tokoni mei he 'iuniti fakatau 'o e potungaue aleapau 'o kapau 'e fiema'u;
 - (f) fakaava 'o e ngaahi talamahu'inga;
 - (g) teuteu'i 'a e lipooti fakama'opo'opo talamahu'inga ki he ngaahi talamahu'inga ki hono fakangofua 'e he pule 'o e potungaue aleapau;
 - (h) kole ha fakangofua 'o e ngaahi ngaue mei he Va'a Fakatau 'a ia 'e tuku mai 'i loto 'i he 'aho ngaue 'e hongofulu, kae fakatatau ki he fakahu atu 'i he taimi lelei 'e he 'Iuniti Fakatau Fakatahataha 'o ha potungaue aleapau 'o ha fakamatala 'e toe fiema'u;
 - (i) pulusi 'a e fanongonongo foaki 'o e aleapau;
 - (j) tauhi ha ngaahi lekooti kakato 'o ngaue'aki 'a e ngaahi me'angaue taau kuo tuku mai 'e he Va'a Fakatau.
- (2) Kuo pau kapau ko e mahu'inga fakafuofua 'o e aleapau 'oku lahi hake 'i he \$100,000, ki he 'iuniti fakatau fakatahataha, hili 'a e fakangofua 'o ha lipooti fakama'opo'opo talamahu'inga 'e he pule 'o e potungaue aleapau, ke fakahu atu 'a e faile ki he Komiti Fakatau 'a e Pule'anga ke fakangofua.

15 Komiti Fakama'opo'opo Talamahu'inga

Kuo pau ke kau ki he ngaahi ngaue 'a e Komiti Fakama'opo'opo Talamahu'inga 'a:

- (a) hono ma'u mai mei he 'iuniti fakatau 'a e lekooti fakaava 'o e talamahu'inga mo e ngaahi talamahu'inga;
- (b) hono fakama'opo'opo 'o e ngaahi talamahu'inga mo teuteu'i 'a e lipooti fakama'opo'opo mo e ngaahi fokotu'u atu ki he foaki 'o e aleapau pea fakahu atu ki he 'iuniti fakatau pe 'iuniti fakatau fakatahataha 'o hange ko ia 'e hoko;
- (c) hono tali 'o e ngaahi fehu'i mei he ma'u mafai fakangofua; mo
- (d) ha toe fatongia kehe kuo fakamahino pau 'i he Ngaahi Tu'utu'uni ni.

KONGA 4 - TEUTEU'I MO E PALANI 'O E FAKATAU

16 Teuteu'i 'o e fakatau

- (1) Kuo pau ki he potungaue aleapau ke fakapapau'i kuo patiseti'i ha ngaahi sino'i pa'anga fe'unga pea vahe'i ki mu'a 'a e kamata 'o e ngaue fakatau kau ai, kae 'ikai fakangatangata ki ha, ngaahi sino'i pa'anga kuo fiema'u ki he pulusi 'o ha ngaahi fanongonongo.
- (2) Neongo 'a e tu'utu'uni-si'i (1), 'e ngofua ki he potungaue aleapau ke kamata 'a e ngaahi fakatau, 'o a'u ki he, kae 'ikai kau ai 'a e foaki 'o e aleapau, ki mu'a hono vahe'i atu 'a e ngaahi sino'i pa'anga kuo fiema'u, 'a ia 'oku fiema'u eni

koe'uhi ke a'usia 'a e ngaahi taumu'a 'o e fakatau mo faipau ki he palani fakatau. 'I he'ene pehe:

- (a) kuo pau ke ne ma'u ki mu'a ha fakangofua 'i he tohi 'a e 'Ofisa Pule Ngaue 'o e Potungaue Pa'anga mo e Palani Fakafonua; pea
 - (b) kuo pau koe'uhi ko e te'eki vahe'i atu 'a e ngaahi sino'i pa'anga ke fakaha mahino ia 'i he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga pea kuo pau ke ne fakaha mai 'a e ma'u'anga 'o e ngaahi sino'i pa'anga pea mo e ngaahi taimi 'oku 'amanaki ke vahe'i atu ai.
- (3) Kuo pau ki he kotoa 'o e ngaahi fatongia felave'i mo e fakatau ke fakahoko 'e he ni'ihi kuo ako'i pea 'ilo ki he fakatau 'o fakatatau mo e ngaahi fakahinohino mo e ngaahi fiema'u kuo fokotu'u 'e he Va'a Fakatau.
 - (4) Kuo pau ki he 'iuniti fakatau ke ngaue'aki pe 'a e ngaahi tohi ngaue talamahu'inga angamaheni kuo tuku atu mo 'oatu 'e he Va'a Fakatau ki he fakatau 'i he Ngaahi Tu'utu'uni ni.
 - (5) Kapau kuo kamata 'e he potungaue aleapau ha ngaahi aleapau fakatau ki ha ngaahi ta'u, 'a ia 'e ha'isia 'a e potungaue aleapau ke fakahoko ha ngaahi totongi 'i he ta'u fakapa'anga hoko mai, kuo pau ki he potungaue aleapau ke ne:
 - (a) ma'u 'a e fakangofua 'a e 'Ofisa Pule Ngaue 'a e Potungaue Pa'anga mo e Palani, ki mu'a 'a e foaki 'o e aleapau;
 - (b) fakapapau'i kuo patiseti'i pea vahe'i atu 'a e ngaahi sino'i pa'anga ki he ta'u fakapa'anga lolotonga; pea
 - (c) fakapapau'i ko e ngaahi sino'i pa'anga ki he ngaahi ta'u fakapa'anga 'i he kaha'u 'oku fakakau 'i he ngaahi patiseti ki he ngaahi ta'u fakapa'anga hoko mai pea lipooti ki he Potungaue Pa'anga, 'o 'ikai ha uesia 'a e totonu 'o e potungaue aleapau 'i ha aleapau ke kaniseli 'a e ngaahi ta'u hoko mai 'o e aleapau 'i ha 'ikai vahe'i atu 'i he patiseti 'a e sino'i pa'anga 'oku fiema'u.

17 Palani 'o e ngaahi fakatau

- (1) Kuo pau ke palani 'e he ngaahi potungaue aleapau 'a e fakatau 'aki 'a e fakakaukau ke a'usia 'a e mahu'inga ma'olunga taha ki he fakamole 'a e pule'anga koe'uhi ke fakahoko pe 'i loto 'i he ivi fakapa'anga mo e ngaahi fakangatangata kehe 'e ala ngaue'aki pea 'i he taimi 'oku faingamalie taha.
- (2) 'I he'ene taau, kuo pau ke fakatahataha'i 'e he ngaahi potungaue aleapau 'a e ngaahi fiema'u fakatau koe'uhi ke a'usia ha fua faka'ekonomika tatau.
- (3) Ki mu'a hono ngaue'aki ha founga ngaue fakatau, kuo pau ki he potungaue aleapau ke:
 - (a) faka'eke'eke pe 'e ala feau 'ene ngaahi fiema'u pe 'ikai 'aki hono 'omai ha ngaahi koloa mei ha potungaue kehe;

- (b) fakapapau'i kuo teuteu'i ha fakafuofua totonu ki he fakamole 'o e fakatau 'o kau ki ai 'a e ngaahi fakamole talifaki 'a ia 'e fakapotopoto ke hoko tupu mei he aleapau ke fakatau; pea
- (c) 'oatu 'a e mahu'inga 'o e fakafuofua 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e ngaahi 'Esitimeti Fakata'u kuo tali 'a ia kuo tu'utu'uni 'i he Lao ke Fakahu atu 'a e Pa'anga ki he Ngaahi Ngaue 'a e Pule'anga 'oku taau.

18 Palani Fakatau Fakata'u

- (1) Kuo pau ke teuteu'i 'e he ngaahi potungaue aleapau ha palani fakatau ki he ta'u fakapa'anga taki taha, 'o kau ki ai 'a e ngaahi fakamatala ko eni:
 - (a) fakamatala fakaikiiki 'o e ngaahi koloa, ngaahi ngaue pe ngaahi sēvesi 'oku fiema'u;
 - (b) ha tepile 'o e ngaahi 'aho 'o e tiliva, fakahoko pe fakakakato ki ai 'a e kotoa 'o e ngaahi koloa, ngaahi ngaue pe ngaahi sēvesi 'oku fiema'u;
 - (c) fakamatala 'o e ngaahi me'a ko ia 'e ala fakataha'i ke lau ko ha fakatau fakalukufua 'e taha pe ko e fakatau 'o fakafou 'i he ngaahi fokotu'utu'u 'oku ngaue'aki ki he ngaahi me'a 'oku angamaheni hono ngaue'aki;
 - (d) ha 'esitimeti 'o e mahu'inga 'o e ngaahi falukunga koloa, ngaahi ngaue mo e ngaahi sēvesi taki taha 'oku fiema'u mo e ngaahi fakaikiiki 'o e patiseti 'oku 'atā mo e ngaahi ma'u'anga pa'anga;
 - (e) fakamatala 'o e founa fakatau 'oku 'amanaki ke fakahoko ki he fiema'u fakatau taki taha, kau ki ai 'a e fiema'u ke 'uluaki faka'atā ke kau, mo e taimi 'oku 'amanaki ke fakakakato ai 'a e founa ngaue fakatau, 'o fakakaukau'i 'a e ngaahi fiema'u fakangofua 'oku ngaue'aki;
 - (f) fakamatala pe 'e fakatau 'a e ngaahi koloa, ngaahi ngaue mo e ngaahi sēvesi 'e he Va'a Fakatau Fakatahataha pe 'ikai; mo e
 - (g) ngaahi fakaikiiki kehe 'a ia 'e ala fekau'aki mo ha me'a 'i he palani.
- (2) Kuo pau ke fakakau atu ki he palani fakatau fakata'u 'a e ngaahi founa ngaue patiseti 'oku ngaue'aki pea fakahu atu ki he Potungaue Pa'anga mo e Palani Fakafonua.
- (3) Kuo pau ke teuteu'i 'e he ngaahi potungaue aleapau 'a e palani fakata'u 'o fakatatau ki he foomu tu'u pau kuo tu'utu'uni 'e he Va'a Fakatau pea kuo pau ke nau 'oatu 'a e foomu tu'u pau kuo fakakakato ki he Va'a Fakatau ke pulusi, 'i he uepisaiti 'a e Va'a Fakatau.

19 Palani fakatau fakaangaanga

- (1) Kuo pau ke teuteu'i 'e he potungaue aleapau ha palani fakatau 'i he foomu 'o ha palani fakatau fakaangaanga ki he fiema'u fakatau taki taha kotoa 'oku ma'olunga hake 'i he \$7,500. Kuo pau ke teuteu'i 'e he 'Iuniti Fakatau

Fakatahataha 'a e palani fakatau fakaangaanga ki he ngaahi aleapau kotoa pe mo ha mahu'inga fakafuofua 'oku lahi hake 'i he \$10,000.

- (2) Kuo pau ke kau ki he ngaahi palani fakatau fakaangaanga 'a e ngaahi fakamatala kotoa 'oku fiema'u 'o hange ko ia 'e taau, ke fakangofua ki he kau talamahu'inga ke nau 'omai 'a e ngaahi talamahu'inga 'o hange ko e:
 - (a) fakamatala 'o e me'a 'oku fiema'u, kau ai 'a e taimi tepile 'oku fiema'u ki hono tiliva, fakahoko pe fakakakato 'o e ngaahi koloa, ngaahi ngāue pe ngaahi sēvesi pe ngaahi sēvesi fale'i mo ha vahevahe iiki fakakongokonga;
 - (b) fakafuofua 'o e mahu'inga 'o e fiema'u pea kapau 'e fiema'u, mo hono vahevahe fakakongokonga;
 - (c) Founa fakatau 'oku fakaangaanga ke fakahoko, 'o fakatatau ki he Konga 6 pe Konga 9, mo ha fakamatala poupu ke poupu'i 'aki 'a e 'uhinga 'oku ngaue'aki ai ha founa kehe ange mei he founa talamahu'inga fe'au'auhi pe ko e kole 'o e ngaahi fokotu'utu'u fakaangaanga ki he ngaahi sēvesi fale'i;
 - (d) founa ma'u'anga pa'anga; mo
 - (e) ha fakamatala felave'i kehe.
- (3) Kuo pau ke teuteu'i 'e he ngaahi potungaue aleapau 'a e palani fakatau fakaangaanga 'o fakatatau ki he foomu tu'u pau kuo tu'utu'uni 'e he Va'a Fakatau pea kuo pau ke 'oatu 'a e foomu tu'u pau kuo fakakakato ki he Va'a Fakatau ke pulusi 'i he uepisaiti 'a e Va'a Fakatau 'o hange ko ia 'e taau.

20 Fakafuofua 'o e mahu'inga mo e vahevahe loi 'o e ngaahi fakatau

- (1) Kuo pau ko e fika'i 'o e mahu'inga fakafuofua 'o ha aleapau fakatau ke makatu'unga 'i he mahu'inga fakakatoa 'e ala totongi 'i hono fakafuofua'i 'e he potungaue aleapau, kau ai ha founa kehe ke ala fili ki ai mo ha ngaahi fakafuofua 'o e aleapau.
- (2) Kuo pau ko e fakafuofua ko 'eni ke kei 'aonga 'i he taimi 'oku tuku atu ai 'a e fanongonongo fakatau, 'i hono tu'utu'uni 'i he Tu'utu'uni 38, pe, kapau 'oku 'ikai fiema'u ha fanongonongo pehe, 'i he taimi 'a ia 'e kamata ai 'e he potungaue aleapau 'a e founa ngaue ke foaki 'a e aleapau.
- (3) Fekau'aki mo e ngaahi aleapau ngaue, ko e fika'i 'o e mahu'inga fakafuofua kuo pau ke kau ai hono fakakaukau'i 'o e mahu'inga 'o e ngaahi ngaue mo e ngaahi mahu'inga fakafuofua fakakatoa 'o e ngaahi koloa 'oku fiema'u ki hono fakahoko 'o e ngaahi ngaue pea ke tuku atu ia 'e he potungaue aleapau ki he taha aleapau.
- (4) Fekau'aki mo e ngaahi aleapau sēvesi, ko e mahu'inga 'e ngaue'aki ke makatu'unga ai hono fika'i 'o e mahu'inga fakafuofua 'o e aleapau, 'i he'ene taau, kuo pau ke pehe ni:

- (a) ngaahi sēvesi malu'i: ko e totongi malu'i 'e ala totongi atu mo e ngaahi vahenga kehe;
 - (b) ngaahi aleapau fa'u: ngaahi totongi, komisoni 'oku ala totongi atu mo e ngaahi vahenga kehe.
- (5) Kuo pau ki he potungaue aleapau ke 'ikai ke ne vahevahe loi ha me'a 'o ha fakatau 'i he taumu'a ke faka'ehi'ehi mei he a'u ki he ngaahi ngata'anga fakapa'anga 'oku ngaue'aki 'i he Ngaahi Tu'utu'uni ko 'eni ki he ngaahi taumu'a 'o e fakapapu'i 'a e founga fakatau taau.

21 Vahevahe fakakongokonga

- (1) Neongo 'a e tapui 'i he tu'utu'uni 20, 'e ngofua ki he ngaahi potungaue aleapau ke vahevahe ha fiema'u fakatau , 'a ia 'e ala fakatau 'i ha aleapau 'e taha, ki ha falukunga 'e taha, 'oku 'i ai ha ngaahi konga kehekehe 'a ia 'e talamahu'inga fakataha kapau 'oku 'amanaki ko hono foaki 'o e ngaahi aleapau kehekehe 'e tupu ai 'a e ma'u 'a e mahu'inga lelei taha fakalukufua ma'ae potungaue aleapau.
- (2) Kuo pau 'e 'ikai vahevahe ki he ngaahi konga ha fiema'u:
 - (a) 'a ia ko hono taumu'a tefito pe ke faka'ehi'ehi mei he ngaahi fakangatangata fakapa'anga;
 - (b) kapau 'e fakatupu 'e he foaki 'o e ngaahi aleapau kehekehe ha ngaahi palopalema koe'uhi ko e 'ikai hoatatau pe lava ke fakafetongi 'i he vaha'a 'o e ngaahi me'a kuo fakatau ko e ngaahi konga kehekehe, pe 'e mafasia 'a e ngaahi ngāue pule'i aleapau;
 - (c) kapau ko hono foaki 'o e ngaahi aleapau konga kehekehe te ne fakata'e'aonga'i pe fakangatangata 'a e ngaahi fatongia malu'i koloa pe ngaahi mo'ua 'o e taha 'oku ne tuku atu 'a e koloa; pe
 - (d) kapau ko hono foaki 'o e ngaahi aleapau kehekehe 'e tupulaki ai 'a e ngaahi fakamole ki hono tauhi, monomono pe ngaahi fiema'u tata.
- (3) Kuo pau ki he potungaue aleapau, kapau 'oku vahevahe ki he ngaahi konga 'a e fiema'u 'a ia 'e ala fakatau 'i ha aleapau 'e taha ke ne:
 - (a) fakangofua 'a e kau talamahu'inga ke talamahu'inga ki ha konga 'e taha, ngaahi konga kuo fakataha'i pe ngaahi konga kotoa; mo
 - (b) fakamahino'i, ki mu'a hono foaki 'a e aleapau, ko e fokotu'u atu ke foaki 'a e aleapau pe fakataha'i hono foaki 'o e aleapau 'oku ma'u ai 'a e mahu'inga lelei taha fakalukufua 'e he potungaue aleapau.
- (4) Kuo pau ko e mahu'inga fakafuofua 'o ha aleapau ke vahevahe ki ha ngaahi konga ko e mahu'inga fakakatoa ia 'o e kotoa 'o e ngaahi konga ke fakatau.

22 Fakatau fakatahataha 'o e ngaahi me'a ngaue'aki angamaheni

- (1) 'E ngofua ki he 'Iuniti Fakatau Fakatahataha, 'o fakatautu ki hono ngaahi fatongia 'i he tu'utu'uni 11(3), ke fokotu'utu'u 'a e fakatau fakatahataha 'o e ngaahi me'a ngaue'aki angamaheni ma'ae pe ni'ihi 'o e ngaahi potungaue aleapau.
- (2) 'I hono fakahoko ia, kuo pau ki he 'Iuniti Fakatau Fakatahataha ke ne:
 - (a) fakatahataha'i mo/pe ngaue'aki 'a e ngaahi lisi 'o e ngaahi me'a ngaue'aki angamaheni kuo ha 'i he tu'utu'uni-si'i (3);
 - (b) teuteu ha tohi ngaue femahino'aki ke tufa atu ki he potungaue aleapau taki taha 'o 'ikai si'i hifo 'i he mahina 'e tolu ki mu'a 'a e ngata'anga 'o e ta'u fakapa'anga ki mu'a 'i he ta'u 'oku fakataumu'a 'e fakahoko ai 'a e fakatau 'i he taumu'a ke 'ilo'i 'a e ngaahi fiema'u fakata'u fakakātoa ki he fakatahataha'i 'o e fakatau 'o fakatautu mo e tu'utu'uni-si'i (3);
 - (c) feinga'i 'a e ngaahi potungaue aleapau ke nau tuku mai ha fakafuofua 'o fakatautu ki he tu'utu'uni 18(1)(f) 'o e ngaahi koloa, ngaahi ngaue, ngaahi sēvesi, pe ngaahi sēvesi fale'i kuo fokotu'u 'e he 'Iuniti Fakatau Fakatahataha 'a ia 'e ala fakatau 'i ha founga fakatau fakatahataha;
 - (d) aofangatuku 'a e palani fakatau 'a e 'Iuniti Fakatau Fakatahataha ki he fakatau fakatahataha'i 'o e ngaahi koloa, ngaahi ngaue, ngaahi sēvesi pe ngaahi sēvesi fale'i mo tufaki atu ki he ngaahi potungaue aleapau fekau'aki 'o 'ikai toe tomui ange 'i he mahina 'e taha ki mu'a pea ngata 'a e taimi 'o e fakahu atu 'o e ngaahi palani fakatau fakata'u ki he Potungaue Pa'anga.
- (3) Kuo pau ke tatanaki fakataha'i 'e he 'Iuniti Fakatau Fakatahataha 'a e ngaahi fiema'u fakatau, 'o hange ko ia 'e taau, koe'uhi ke a'usia 'a e faka'ekonomika. 'I he'ene tu'utu'uni pe 'oku taau 'a e tatanaki fakataha'i 'a e ngaahi fiema'u fakatau, kuo pau ki he 'Iuniti Fakatau Fakatahataha ke ne fakakaukau'i 'a e kotoa 'o e ngaahi me'a fekau'aki, 'o kau ai:
 - (a) ko fe 'a e ngaahi me'a 'oku natula tatau mo ngalingali ke ne tohoaki'i 'a e kau talamahu'inga fakaangaanga tatau;
 - (b) ko fe taimi 'e maau ai 'a e ngaahi me'a ki he talamahu'inga pea ko fe taimi 'oku fiema'u ke tiliva, fakahoko pe fakakakato ai;
 - (c) ko e lahi mo e fa'ahinga lelei taha 'o e aleapau ke ne tohoaki'i 'a e fe'au'auhi lelei taha, kae kau 'i hono fakakaukau'i 'a e fa'unga fakamaketi ki he ngaahi me'a 'oku fiema'u;
 - (d) ko fe ngaahi me'a 'e ngaue'aki ki ai 'a e ngaahi fiema'u fakatautuki tatau mo e ngaahi tu'unga 'o e aleapau tatau;
 - (e) ko e malava ke 'ilo'i ha ngaahi founga fakahaofi taimi pe ngaahi fakamole fakahoko ngaue pe ke fakafaingofua 'a e fakahoko 'o e aleapau 'e he potungaue aleapau; mo

- (f) ha toe ngaahi me'a kehe fekau'aki mo ha me'a pau.
- (4) Kuo pau ki he ngaahi potungaue aleapau 'a ia 'oku ne fakatau fakahangatonu ha ngaahi ngaue, ngaahi koloa mo/pe ha ngaahi sēvesi mei he pe fakafou 'i he 'Iuniti Fakatau Fakatahataha 'o fakataau ki he tu'utu'uni-si'i (1) ke pehe kuo faipau ki he Ngaahi Tu'utu'uni ni 'o kapau 'oku faipau ki ai 'a e 'Iuniti Fakatau Fakatahataha.

KONGA 5 – NGAahi FIEMA'U FAKATAU MO E TU'UNGA TAAU

23 Fakapapau'i 'o e taumu'a fakatau

- (1) Kuo pau ke fakaha mahino 'i he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga 'a e ngaahi fakaikiiki 'o e ngaahi fiema'u 'o e potungaue aleapau fekau'aki mo e tu'unga mo e lahi, kau ki ai ha tohi fakamo'oni, sivi'i mo e ngaahi founa tesi pe ngaahi founa kehe ki hono fakamā'opo'opo 'o e faipau 'a e fakahoko 'o e aleapau ki he ngaahi fiema'u.
- (2) Kuo pau ke tuku atu 'i he ngaahi tohi talamahu'inga mo e 'uluaki faka'atā ke kau felave'i kotoa ha fakamatala fakaikiiki tau'ataina 'e 'ikai lelei ange ki ha taha talamahu'inga pau 'aki hono fakaha 'a e ngaahi fiema'u fakahoko ngaue pe ola 'oku faka'amu ki he taumu'a 'o e fakatau, 'o hange ko ia 'e ala hoko, kae 'ikai ko hono ngaahi natula fa'u pe ko e fakamatala'i.
- (3) Kuo pau ko e fakamatala 'o e ngaahi fiema'u 'o ha potungaue aleapau ke fakakau ai, 'o hange ko ia 'oku taau:
- (a) 'a e 'uhinga pe ngaahi taumu'a (objectives) 'o e me'a ke fakatau;
 - (b) ha fakamatala kakato 'o e fiema'u;
 - (c) ha fakamatala fakaikiiki fakalukufua, ki ha tu'unga taau;
 - (d) ha fakamatala 'o e fatongia 'o e ngaahi me'a 'oku fiema'u, kau ki ai 'a e ngaahi me'a faka'atakai pe malu;
 - (e) ngaahi fakangatangata ki he anga 'a e ngāue 'a e me'a ko ia kau ki ai 'a e ngaahi ola, ngaahi taimi-tepile mo ha ngaahi faka'ilonga pe tu'unga 'e fakamaau'i 'aki 'a e fakafiemalie 'ene ngaue;
 - (f) ngaahi fakamatala ki he founa ngaue mo e ngaahi naunau;
 - (g) ngaahi tafatafa'aki, ngaahi faka'ilonga, lea 'oku ngaue'aki, anga hono fa'o, ngaahi faka'ilonga mo e ngaahi tu'utu'uni ki he leipolo;
 - (h) ngaahi fiema'u sivi mo e tesi; mo ha
 - (i) ngaahi tu'unga 'e ala ngaue'aki.
- (4) Kuo pau ko e ngaahi lave ki he ngaahi tu'unga, 'i he'ene ala lava, ko e ngaahi lave ia ki he ngaahi tu'unga fakavaha'apule'anga pe ngaahi tu'unga fakalotofonua 'oku fakakau ki ai ha ngaahi tu'unga fakavaha'apule'anga.

- (5) Kuo pau ko e fakamatala 'o e ngaahi koloa ke kau ai, 'a ia 'oku taau:
- (a) ha lisi 'o e ngaahi koloa mo hono lahi 'oku fiema'u, kau ai ha ngaahi sēvesi pe ngaue kaungatonu, hange ko hono tiliva, fokotu'u (installation), tuku atu (commissioning), tauhi (maintenance), monomono (repair), ako'i 'o e toko taha ngaue'aki pe ko hono fakahoko 'a e ngaahi sēvesi hili 'a e fakatau;
 - (b) ha tiliva mo e taimi tepile fakakakato;
 - (c) fakaikiiki; mo e
 - (d) ngaahi fakatātā.
- (6) Ko e fakamatala 'o e ngaahi ngaue kuo pau, 'o hange ko ia 'e taau, ke kau ai:
- (a) ha fakamatala 'o e lahi 'o e ngaahi ngaue, 'a ia 'e malava ke kau ai, kae 'ikai ke fakangatangata pe ki he fa'u, ngaahi pe fokotu'u 'o e me'a ngaue;
 - (b) 'a e 'uhinga pe ngaahi taumu'a 'o e ngaahi ngaue;
 - (c) 'a e fuoloa pe taimi tepile fakakakato 'o e ngaahi ngaue;
 - (d) ngaahi fakaikiiki 'o e ngaahi fiema'u fakasupavaisa, ngaahi vā fakangaue mo e ngaahi fokotu'utu'u ngaue kehe;
 - (e) ngaahi fiema'u fakatātā mo e/pe tisaini;
 - (f) fakaikiiki mo e ngaahi tu'unga;
 - (g) tohi (bills) hono lahi pe tatau; mo e
 - (h) ngaahi fiema'u ki he tesi mo e sivi.
- (7) Kuo pau ko e fakamatala 'o e ngaahi sēvesi ke kau ai, 'a ia 'oku taau:
- (a) fakamatala puipuitu'a 'o e ngaahi ngaue 'oku fiema'u;
 - (b) 'a e ngaahi taumu'a 'o e ngaahi sēvesi mo e ngaahi taketi ke a'usia;
 - (c) ha lisi 'o e ngaahi fatongia (tasks) pe ngaahi fatongia (duties) pau;
 - (d) ngaahi me'a 'e lava pe ngaahi ola 'o e fo'i ngaue;
 - (e) ko e fatongia, ngaahi potō'i taukei pe taukei 'oku fiema'u ki ha taha ngaue mahu'inga;
 - (f) pule'i mo e ngaahi laine lipooti ki he toko taha ma'u'anga koloa, kau ai 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngaue mo e ngaahi fiema'u fakalipooti;
 - (g) ha ngaahi me'a ngaue, ngaahi sēvesi pe ngaahi me'a 'oku 'aonga ke 'omai 'e he potungaue aleapau;
 - (h) ngaahi fiema'u 'a'ahi pe sivi pe ngaahi me'a fua 'o e tu'unga lavame'a ; mo e
 - (i) fuoloa pe taimi tepile fakakakato ki he ngaahi ngaue.
- (8) Kuo pau ke kau ki he fakamatala 'o e ngaahi sēvesi fale'i ke fakatau mai 'i he Konga 9 'a e, 'a ia 'oku taau:
- (a) ngaahi tala fatongia 'o e ngaue (TOR) 'a ia 'oku ne fakamatala'i 'a e ngaahi taumu'a, kaveinga mo e lahi 'o e fo'i ngaue;

- (b) kapau 'e kau 'i he ngaahi taumu'a 'a e tuku atu 'o e 'ilo pe ako, ko e ngaahi me'a ni 'oku totonu ke fakaha pau fakataha mo e ngaahi fakaikiiki 'o e tokolahi 'o e kau ngaue 'e ako'i;
- (c) fakamatala puipuitu'a, kau ai ha lisi 'o ha ngaahi ako felave'i lolotonga mo e fakamatala angamaheni;
- (d) ha lisi 'o e ngaahi sēvesi mo e ngaahi savea 'oku fiema'u ke fakahoko 'aki 'a e ngaue;
- (e) 'a e ngaahi me'a 'e lava pe ngaahi ola 'o e fo'i ngāue;
- (f) ko e fatongia, ngaahi poto'i taukei pe taukei 'oku fiema'u ki ha taha ngaue mahu'inga;
- (g) pule'i mo e ngaahi laine lipooti ki he toko taha 'oku ne 'omai 'a e koloa, kau ai 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngaue mo e ngaahi fiema'u fakalipooti;
- (h) ha ngaahi me'a ngaue, ngaahi sēvesi pe ngaahi me'a 'oku 'aonga ke 'omai 'e he potungaue aleapau;
- (i) ngaahi me'afua 'o e tu'unga ngaue lavame'a; mo e
- (j) fuoloa 'o e ngaue 'o fakatatau ki he houa ngāue 'a e tangata 'i he mahina 'e taha mo e vaha'a taimi 'e kakato ki ai.

24 Ngaue'aki 'o e ngaahi hingoa faka'ilonga

Kuo pau ke 'ikai fakahoko ha fiema'u pe lave 'i he ngaahi fiema'u ki ha faka'ilonga fefakatau'aki pe hingoa, peteni, fotunga pe fa'ahinga, feitu'u tupu'anga 'o ha koloa, taha fa'u pe taha fakahoko sēvesi tuku kehe kapau 'oku 'ikai toe 'i ai ha founga kehe ke fakamatala'i 'a e ngaahi fiema'u fakatau, pea 'oku ngaue'aki 'a e ngaahi lea hange ko e "pe ko hono tatau" 'i he ngaahi fakaikiiki 'o e koloa.

25 Ngofua ke Kau mo e 'Ikai Filifilimanako

Kuo pau ke 'ikai ta'ofi 'a e kau talamahu'inga mei he'enu kau ki he fakatau fakapule'anga 'o makatu'unga 'i honau tangata'i fonua, matakali pe ha ngaahi tu'unga kehe, 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane felave'i mo 'enu ngaahi taukei pe ngaahi tu'utu'uni 'e fakahoko ki ha taha talamahu'inga 'i he tu'utu'uni 26 ki he 27, ka kuo pau ke 'ikai ko ha kakai kinautolu 'o ha fonua 'a ia kuo 'osi ta'ofi mo/pe tapui 'a e ngaahi va fefakatau'aki:

- (i) 'o fakatatau ki he ngaahi aleapau fakavaha'apule'anga 'a ia 'oku fa'ahi ki ai 'a e Pule'anga 'o Tonga pe
- (ii) 'i he talangofua ki he tu'utu'uni 'o e Kosilio Malu'i 'o e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha 'o fakatatau ki he Vahe VII 'o e Konisitūtone 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha.

26 Tu'unga taau 'a e taha talamahu'inga ke kau mai

- (1) Kuo pau ke fakangatangata 'a e ngaahi tu'unga taau ki he ngaahi tu'unga 'a ia kuo fa'u ke fakamahino 'oku ma'u 'e he taha talamahu'inga 'a e ngaahi taukei fakapalofesinale mo fakatekinikale mo e poto'i ngaue, pa'anga fe'unga, me'angaue mo ha ngaahi naunau fakaesino kehe, maheni pule'i ngāue, taukei fekau'aki mo e koloa 'oku fakatau, ongoongo lelei fakapisinisi mo e kau ngaue, ke fakahoko 'a e alepau.
- (2) Kuo pau ki he tu'unga taau ke 'ikai faingata'a ta'efakapotopoto pe fa'u ke fakasi'isi'i 'a e fe'au'auhi pea kuo pau ke teuteu'i ki he fiema'u fakatau taki taha, 'i hono fakakaukau'i 'a e lahi, faingata'a mo e ngaahi fiema'u fakatekinikale 'o e alepau kuo fokotu'u.
- (3) Kuo pau ke fakaha mahino 'e he potungaue alepau 'a e tu'unga taau 'i he kotoa 'o e ngaahi tohi ngaue talamahu'inga pea kuo pau, kapau 'oku ne pehe 'oku fe'unga, ke ne fekau 'a e kau talamahu'inga ke 'omai ha ngaahi fakamatala kuo fakamo'oni hingoa ki ai pe fakamo'oni tohi ke fakamo'oni'i 'oku nau taau ke nau kau.
- (4) Kuo pau ke 'ikai hilifaki 'e he potungaue alepau 'i he fakaafe talamahu'inga ha fiema'u taau ke kau mai 'o kehe ange mei he fiema'u 'oku fakaha mahino 'i he tu'utu'uni ni.

27 Fakamo'oni 'o e Tu'unga Taau ke kau mai

- (1) Fakatatau ki he tu'utu'uni-si'i 26(2), 'e ngofua ke fiema'u 'a e ngaahi fakamo'oni ni mei he kau talamahu'inga ke fakafiemalie'i 'a e tu'unga taau kuo fokotu'u 'i he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga.
- (2) 'E ngofua ke fakahu atu 'a e fakamo'oni 'o e ngaahi tu'unga malava fakatekinikale 'a e kau talamahu'inga 'aki 'a e taha pe lahi ange 'o e ngaahi founa ni fakatatau ki he natula, lahi pe mahu'inga, mo e ngaue'aki 'o e ngaahi koloa, ngaahi ngāue pe ngaahi sēvesi, 'o kau ki ai 'a e fakamo'oni 'o e:
 - (a) taukei mo e falala'anga, kau ai 'a e fakamo'oni 'o e ngaue 'i he kuohili;
 - (b) tu'unga fakapa'anga, me'a ngaue mo e ngaahi naunau kehe;
 - (c) kau ngaue;
 - (d) malava ke pule'i ngāue;
 - (e) ma'u 'o e ngaahi taukei fakapalofesinale mo fakatekinikale fe'unga mo e poto'i ngaue;
 - (f) ngaahi sipinga, ngaahi fakamatala mo e/pe ngaahi ta;
 - (g) ngaahi tohi fakamo'oni kuo fokotu'u 'e he ngaahi kautaha faka'ofisiale ki he pule'i 'o e tu'unga lelei pe ngaahi kautaha faka'ofisiale 'oku mahino 'enau malava 'o fakamo'oni'i 'a hono fo'u 'o e ngaahi koloa 'a ia 'oku fakaha mahino 'o fakatatau ki he ngaahi fakakalalasi pe ngaahi tu'unga; mo

- (h) fakatatau ki he totonu 'o e taha talamahu'inga ke malu'i 'ene ngaahi totonu ki he koloa fakaepoto mo e ngaahi fakapulipuli fefakatau'aki, ma'u 'o e ngaahi totonu ki he malu'i 'o e koloa fakaepoto pe ngaahi fakapulipuli fefakatau'aki.
- (3) 'E ngofua ke fakahu atu 'a e fakamo'oni 'o e tu'unga fakalao 'a e kau talamahu'inga ke fakahoko 'a e aleapau 'aki 'a e ngaahi founa ni, kau ki ai 'a e fakamo'oni:
- (a) kuo ne feau 'a e ngaahi fiema'u fakalao kotoa ke fakahoko pisinisi 'i he Pule'anga ni pea, kapau 'oku tu'u 'a e ngaahi 'Ulu'i 'ofisi 'o e taha talamahu'inga 'i tu'a 'i he Pule'anga ni, ko 'ene totonu ke fakahoko pisinisi 'i he fonua ko ia;
- (b) ko e taha talamahu'inga 'oku 'ikai hulu hono ngaahi mo'ua, 'ikai malava totongi hono ngaahi mo'ua, tuku atu faka-fakamaau'anga ke pule'i 'e ha taha tanaki mo'ua pe 'oku veteki; pea
- (c) 'oku te'eki fakahoko ha ngaahi ngaue fakalao pea 'oku 'ikai 'amanaki 'e fakahoko 'a ia te ne uesia lahi 'a e tu'unga malava pe tu'unga fakalao 'o e taha talamahu'inga ke fakahoko 'a e aleapau.
- (4) 'I he'ene ala ngaue'aki, 'e ngofua ke tuku atu ha fakamo'oni 'oku 'ikai ke motu'a ange 'i he mahina 'e 6 mei he 'aho na'e 'ave ai 'oku tu'unga lelei 'a e taha talamahu'inga mo e Pule'anga pea kuo ne fakakakato hono ngaahi fatongia, ke totongi tukupau, ngaahi totongi hilifaki, ngaahi totongi laiseni mo e ngaahi totongi kehe pe ngaahi totongi tatau mo ia.
- (5) Kuo pau ke tuku atu 'e he kotoa 'o e kau talamahu'inga ha fakamo'oni 'o 'enau faitotonu ke pehe ko e taha talamahu'inga mo ha talekita, 'ofisa, pule pe supavaisa 'o e taha talamahu'inga 'oku te'eki, 'i loto 'i he vaha'a taimi ko e ta'u 'e tolu ki mu'a 'i he 'aho tuku atu 'o e fakaafe ke talamahu'inga:
- (a) fakahalaia'i ki ha hia 'o tatau 'i he Pule'anga ni pe ha fonua kehe:
- (i) felave'i mo 'ene to'onga fakapalofesinale;
- (ii) felave'i mo hono fakahoko ha ngaahi fakamatala pe ngaahi fakafotunga loi ki he'ene tu'unga taau ke kau ki ha aleapau fakatau;
- (iii) felave'i mo e ta'efaitotonu; pe
- (iv) felave'i mo e mo'ua 'i ha lao ke fakafepaki'i 'a e ngaue kākā; pe
- (b) pe ta'ofi 'aki ha fakatonutonu fakangāue pe faka-fakamaau'anga ke kau ki he ngaahi fakatau, 'i he Pule'anga ni pe ha fonua kehe.
- 'E malava ke fiema'u 'a e kau talamahu'inga ke 'omai 'a e fakamo'oni 'o 'enau ngeia 'o kau ai, kapau 'oku taau, ki ha talekita pe ha taha 'oku ne ma'u 'a e mafai ke fakafofonga'i, fai tu'utu'uni pe pule'i ma'ae taha talamahu'inga, 'o hange ko ia 'e fakahā 'i he tohi talamahu'inga.
- (6) Fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni-si'i (3) mo e (5), 'e malava ke kau 'i he fakamo'oni ko ia 'a hono 'omai 'o e:

- (a) ngaahi tohi kuo fakahoko 'e ha fakamaau'anga pe ma'u mafai fakaengāue fe'unga 'i he fonua 'oku ha'u mei ai 'a e taha talamahu'inga 'a ia 'oku ne fakaha ai kuo 'osi a'usia 'a e ngaahi fiema'u ko 'eni, kau ai 'a e ngaahi konga tohi kuo to'o mai mei he "ngaahi lekooti 'o e fakamaau'anga" 'o kapau 'e fiema'u, pe
- (b) 'o kapau 'oku 'ikai ke tuku atu 'e he fonua ko ia 'a e ngaahi tohi pehe, tohi fuakava pe fakapapau na'e fai 'e he toko taha 'oku fai ki ai 'a e tokanga 'i he 'ao 'o ha fakamaau'anga pe ngaue ma'u mafai fe'unga, ha 'ofisiale fakalao pe ha sino palofesinale pe fefakatau'aki fe'unga, 'i he fonua 'oku ha'u mei ai 'a e taha talamahu'inga.

KONGA 6 – NGAHI FOUNGA FAKATAU

28 Fili 'o e Founga Fakatau

- (1) Kuo pau ke fili 'e he ngaahi potungaue aleapau 'a e founga fakatau 'oku taau taha ki he fiema'u taki taha ko ha konga ia 'o e founga palani fakatau.
- (2) Kuo pau ke fakakaukau 'i 'i hono fili 'a e founga fakatau 'a e:
 - (a) 'esitimeti 'o e mahu'inga 'o e fakatau;
 - (b) ngaahi feitu'u 'e ala fakatau mei ai, 'i hono fakatokanga 'i 'a e fe'au'auhi 'a e māketi fakalotofonua mo fakavaha'apule'anga, ki he ngaahi koloa, ngaahi ngāue pe ngaahi sēvesi mo e ngalingali ke kau mai 'a e kau talamahu'inga fakalotofonua mo fakavaha'apule'anga, fakatatau ki he lahi mo e natula 'o e fiema'u;
 - (c) Ko e natula 'o e ngaahi koloa, ngaahi ngāue mo e ngaahi sēvesi 'oku fiema'u; mo e
 - (d) ngaahi 'ātakai puipuitu'a 'o e fakatau, hange ko e hoko 'o e fiema'u fakatu'upake pe ko e ngaahi tu'unga 'a ia 'e fakatonuhia' i hono ngaue'aki 'a e talamahu'inga fakahangatonu.
- (3) Kuo pau ki he ngaahi sēvesi fale'i ke fakatau 'i he founga kole fakatau fakaangaanga 'o fakatatau mo e ngaahi tu'utu'uni 'oku ha 'i he Konga 9 'o e Ngaahi Tu'utu'uni ni.

29 Fakatau Fakavaha'apule'anga

- (1) 'I he taimi 'e ma'olunga ange ai 'a e 'esitimeti 'o e mahu'inga 'o e aleapau 'i he \$150,000 'o kapau ko e ngaahi koloa pe ngaahi sēvesi, pe \$1,000,000 'o kapau ko e ngaahi ngaue:
 - (a) kuo pau ke pulusi ha fanongonongo fakatau 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 38(2);
 - (b) kuo pau ke faka'atā 'e he ngaahi potungaue aleapau ha taimi fe'unga ke a'u 'a e fakaafe ki he kau kanititeiti pea faka'atā kia kinautolu ke teuteu'i

mo fakahu atu 'a e ngaahi kole ke 'uluaki faka'atā ke kau mo e ngaahi talamahu'inga 'o fakatatau ki he ngaahi fakahinohino 'oku ha 'i he ngaahi tohi talamahu'inga;

- (c) kuo pau ke fakangofua 'a e kau talamahu'inga ke fakahā 'enau ngaahi talamahu'inga pea pehe ki ha ngaahi tohi malu'i te nau fakahu, 'i he 'enau pa'anga fakafonua, pe ko ha pa'anga 'oku lahi hono ngaue'aki 'i he fefakatau'aki fakavaha'apule'anga, pea 'oku ha 'i he ngaahi tohi talamahu'inga;
- (d) kuo pau ko e ngaahi tu'utu'uni fakalukufua mo makehe 'o e aleapau 'e tatau fakalukufua mo ia 'oku ngaue'aki 'i he fefakatau'aki fakavaha'apule'anga; pea
- (e) kuo pau ko e ngaahi fakamatala fakatekinikale, ki he ngata'anga 'o 'ene faitatau mo e ngaahi fiema'u fakalotofonua, ke makatu'unga 'i he ngaahi makatu'unga fakavaha'apule'anga.

'E ngaue'aki 'a e tu'utu'uni ni ki he talamahu'inga fe'au'auhi, talamahu'inga filifili pea mo e talamahu'inga fakangatangata ki he fakatau 'o e ngaahi sēvesi fale'i 'i he Konga 9.

30 Founga Talamahu'inga Fe'au'auhi

- (1) Kuo pau ke fakahoko 'a e fakatau fakapule'anga 'o e ngaahi koloa, ngaahi ngaue pe ngaahi sēvesi 'aki 'a e founga talamahu'inga fe'au'auhi konga taha, pea tu'uaki 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 38, 'a ia kuo pau ke tuku atu ke 'atā tatau ki he kotoa 'o e kau talamahu'inga 'e ala kau mai mo taau ke kau mai 'o 'ikai filifilimanako.
- (2) Kuo pau ke ngaue'aki 'a e founga talamahu'inga fe'au'auhi ki he kotoa 'o e ngaahi aleapau 'a ia ko hono mahu'inga 'oku tatau ki he pe ma'olunga 'i he:
 - (a) \$100,000 kapau ko e ngaahi ngaue; mo e
 - (b) \$50,000 kapau ko e ngaahi koloa mo e ngaahi sēvesi.
- (3) 'E ngofua ke ngaue'aki 'a e ngaahi founga fakatau kehe ange mei he founga talamahu'inga fe'au'auhi 'i he ngaahi taimi 'oku fakaha 'i he tu'utu'uni 31 ki he 35.
- (4) Kapau 'e ngaue'aki ha founga fakatau kehe ange mei he talamahu'inga fe'au'auhi, kuo pau ke fakakau 'e he potungaue aleapau 'i he lekooti 'o e ngaahi founga ngaue fakatau 'a e 'uhinga 'i he tohi 'o e tu'utu'uni ke ngaue'aki 'a e founga fakatau ko ia, 'o kau ki ai 'a e ngaahi makatu'unga ki hono fakahoko 'a e tu'utu'uni ko ia.

31 Founga Talamahu'inga Fe'au'auhi kongu ua

- (1) 'E ngofua ke fakahoko ha talamahu'inga fe'au'auhi 'i he kongu 'e ua 'i he ngaahi taimi ko eni:

- (a) kapau 'oku 'ikai ala fakaikiiki kakato 'a e ngaahi me'a fakatekinikale pe fakaaleapau 'o e fakatau ke ma'u mai 'aki ha talamahu'inga fe'au'auhi; pea
- (b) kapau, koe'uhi ko e natula faingata'a 'o e ngaahi koloa, ngaahi ngāue pe ngaahi sēvesi ke fakatau, 'oku faka'amu 'a e potungaue aleapau ke fakakaukau'i 'a e ngaahi founa fakatekinikale pe fakaaleapau kehekehe, pea ke fepotalanoa'aki mo e kau talamahu'inga felave'i mo e taau 'o e ngaahi liliu ko ia ki mu'a 'a e tu'utu'uni aofangatuku ki he ngaahi fakamatala fakatekinikale pe fakaaleapau.
- (2) 'E ngofua ki he potungaue aleapau 'i he kongā 'uluaki 'o e founa talamahu'inga fe'au'auhi kongā ua ke ne fakahoko ha ngaahi fepotalanoa'aki mo ha ni'ihi pe kotoa 'o e kau talamahu'inga kotoa 'a ia ko 'enau ngaahi fokotu'utu'u 'oku ne a'usia 'a e ngaahi tu'utu'uni 'oku fokotu'u atu 'i he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga 'i he taumu'a ke mahino 'a e ngaahi fokotu'utu'u pe fakahaa'i 'a e ngaahi liliu 'oku fiema'u ke fakahoko ke fe'unga ai pea feinga ke loto 'a e kau talamahu'inga ke fakahoko 'a e ngaahi liliu ko ia, pea kuo pau ko e ngaahi miniti 'o e ngaahi fepotalanoa'aki ko ia ke hoko ko e kongā 'o e ngaahi lekooti fakatau.
- (3) 'E ngofua ki he potungaue aleapau, 'i he ngata'anga 'o e kongā 'uluaki ke ne:
- (a) 'ikai tali 'a e ngaahi talamahu'inga 'a ia 'oku 'ikai, pea 'ikai lava ke liliu, ke a'usia 'a e ngaahi tefito'i fiema'u, tu'unga ngāue ma'ulalo taha, pe ko e taimi fakakakato 'oku fiema'u pe 'oku 'i ai ha ngaahi vaivai'anga kehe 'oku ne fakatupu ai 'a e ta'etali mai 'a e talamahu'inga; pe
- (b) liliu 'a e ngaahi fakamatala fakatekinikale, tu'unga fakama'opo'opo mo e ngaahi tu'unga 'o e aleapau, lolotonga 'a e feinga ke hiki hake ki he ma'olunga taha 'a e fe'au'auhi pea fakamahino'i 'a e founa fakama'opo'opo taau.
- (4) 'I he kongā ua, kuo pau ke fakaafe'i 'e he potungaue aleapau 'a e kau talamahu'inga 'a ia ko 'enau ngaahi talamahu'inga kuo te'eki ke ta'etali ke nau fakahu ha ngaahi talamahu'inga aofangatuku 'i he ngaahi totongi kuo liliu fakatatau ki he tohi ngaue talamahu'inga kuo toe vakai'i.
- (5) 'E ngofua ki ha taha talamahu'inga, 'oku 'ikai faka'amu ke fakahu ha'ane talamahu'inga aofangatuku, ke holomui mei he ngaahi ngaue talamahu'inga 'o 'ikai mole ha malu'i talamahu'inga 'a ia na'e ngofua ke fiema'u ke fakahu 'e he taha talamahu'inga, pea kuo pau ke fakama'opo'opo mo fakatatau 'a e ngaahi talamahu'inga aofangatuku ki he ngaahi tu'unga mo e founa 'oku hā 'i he ngaahi tohi ngaue kuo toe vakai'i.
- (6) 'E ngaue'aki 'a e ngaahi founa ngaue ki he talamahu'inga fe'au'auhi ki he founa talamahu'inga fe'au'auhi kongā ua, tuku kehe ka 'oku liliu 'e he tu'utu'uni ni.

32 Founa Talamahu'inga filifili

- (1) 'Oku 'uhinga 'a e talamahu'inga filifili ki ha talamahu'inga fe'au'auhi 'oku tomu'a fakahoko ha 'uluaki faka'atā ke kau pea 'e ngofua ke ngaue'aki, 'i he taimi 'oku 'i ai ha fakatau faingata'a pau 'oku mahu'inga ma'olunga 'aki 'a e fakakaukau ke 'ilo'i, ki mu'a pea fakahu atu 'a e ngaahi talamahu'inga, 'a e kau talamahu'inga 'oku 'atā ke nau kau.
- (2) Kuo pau ko e ngaahi fiema'u mo e ngaahi tu'unga ki hono sivi'i 'a e tu'unga taau 'o e kau talamahu'inga 'i he talamahu'inga filifili 'a ia 'oku lave ki ai 'i he tu'utu'uni 25 ki he 27.
- (3) 'I he taimi 'o e 'uluaki faka'atā ke kau:
 - (a) kuo pau ke tuku atu 'e he potungaue aleapau ha ngaahi tohi ke 'uluaki faka'atā ke kau ki he kotoa 'o e kau talamahu'inga 'oku nau tali 'a e fakaafe ke 'uluaki faka'atā ke kau;
 - (b) kuo pau ke tuku atu 'i he ngaahi tohi 'uluaki faka'atā ke kau ki he kau talamahu'inga 'a e fakamatala 'oku fiema'u ke teuteu'i mo fakahu atu 'a e ngaahi kole ke 'uluaki faka'atā ke kau; pea
 - (c) kuo pau ke tali vave 'e he potungaue aleapau 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 53(4) ha kole mei ha taha talamahu'inga ke fakamahino'i 'a e ngaahi tohi 'uluaki faka'atā ke kau 'oku ma'u 'e he potungaue aleapau 'i loto 'i he taimi fakapotopoto ki mu'a 'a e 'aho faka'osi ki he fakahu 'o e ngaahi tohi kole ke 'uluaki faka'atā ke kau.
- (4) Kuo pau ke tu'utu'uni 'a e potungaue aleapau 'o fekau'aki mo e tohi kole ke 'uluaki faka'atā ke kau atu taki taha pea kuo pau ke fakaafe'i 'a e kau talamahu'inga kotoa kuo 'uluaki faka'atā ke kau ke fakahu ha'anau ngaahi talamahu'inga 'i he fakatau.
- (5) 'I ha taimi pe ki mu'a hono foaki ha aleapau, 'e ngofua ki ha potungaue aleapau ke fiema'u ha taha talamahu'inga kuo 'uluaki faka'atā ke kau ke toe fakamahino hono tu'unga taau ke kau mai 'o fakatatau ki he ngaahi tu'unga tatau 'oku ngaue'aki ke 'uluaki faka'atā ke kau 'a e taha talamahu'inga ko ia pea kuo pau ke fakata'e'aonga'i 'e he potungaue aleapau ha taha talamahu'inga 'oku 'ikai ke ne toe fakamahino'i hono tu'unga taau ke kau mai kapau 'oku fiema'u ke ne fakahoko ia.
- (6) 'I he ngaahi taimi kehe kotoa pe, 'e ngaue'aki 'a e ngaahi tu'utu'uni ki he founa talamahu'inga fe'au'auhi kongā taha.

33 Founa Talamahu'inga Fakangatangata

- (1) 'E ngofua ke fakahoko 'a e founa talamahu'inga fakangatangata 'i ha hoko 'a e ngaahi me'a ni:
 - (a) kapau ko e ngaahi koloa, ngaahi ngāue pe ngaahi sēvesi 'oku fakangatangata pe hono ma'u mei ha kau talamahu'inga toko si'i; pe

- (b) kapau ko e taimi mo e fakamole ki hono fakakaukau'i ha ngaahi talamahu'inga lahi 'oku 'ikai potupotu tatau ia mo e mahu'inga 'esitimeti 'o e fakatau 'a ia kuo pau ke fakatefito ki he natula 'o e fakatau.
- (2) Kapau ko ha talamahu'inga fakangatangata, kuo pau ke fakaafe'i 'e he potungaue fakatau 'a e ngaahi talamahu'inga mei he:
- (a) kau talamahu'inga kotoa 'e ala kau kapau 'oku ngaue'aki 'a e talamahu'inga fakangatangata 'o fakatatau ki he tu'utu'uni-si'i (1)(a); pe
- (b) kau talamahu'inga fe'unga ke fakapapai'i 'a e fe'au'auhi lelei pea, 'i ha taimi pe ke 'ikai toe si'i hifo 'a e kau talamahu'inga 'i he toko tolu, kapau 'oku ngaue'aki 'a e talamahu'inga fakangatangata 'o fakatatau ki he tu'utu'uni-si'i (1)(b).
- (3) 'I he fili 'o e kau talamahu'inga ke fakaafe'i ke talamahu'inga, 'e ngofua ki he potungaue fakatau ke ngaue'aki:
- (a) ha founa lesisita 'o e ngaahi lisi 'o e ma'u'anga koloa pe taha aleapau langa 'oku tauhi 'o fakatatau ki he founa ngaue 'oku fokotu'u 'e he Va'a Fakatau;
- (b) ha ngaahi lisi 'o e kau talamahu'inga kuo 'uluaki faka'ataa ke kau;
- (c) 'a 'ene 'ilo ki he maketi; pe
- (d) ha toe ma'u'anga fakamatala kehe 'oku taau.
- (4) Kapau 'e ngaue'aki 'e he potungaue fakatau 'a e talamahu'inga fakangatangata fakatatau ki he tu'utu'uni-si'i (1)(b), kuo pau ke toe pulusi ha fanongonongo, 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 38 'o e ngaahi Tu'utu'uni ni 'a ia kuo pau ke ha ai:
- (a) 'a e hingoa 'o e potungaue fakatau mo e natula 'o e fiema'u fakatau;
- (b) 'oku ngaue'aki 'e he potungaue fakatau 'a e talamahu'inga fakangatangata 'i he ngaahi makatu'unga 'oku fakaha 'i he tu'utu'uni ni; mo e
- (c) 'aho faka'osi 'o ha kole ke kau mai.
- (5) 'I he ngaahi taimi kehe kotoa pe, 'e ngaue'aki 'a e ngaahi tu'utu'uni ki he founa talamahu'inga fe'au'auhi konga taha.

34 Founa Talamahu'inga Fakahangatonu

- (1) 'E ngofua ke ngaue'aki 'e he ngaahi potungaue aleapau 'a e founa talamahu'inga fakahangatonu (pe ma'u hangatonu 'i he taimi 'oku 'ataa ai ha taha talamahu'inga pe 'e taha) 'i he hoko 'a e ngaahi me'a ni:
- (a) kapau 'oku 'ikai fakahu ha ngaahi talamahu'inga fe'unga ko e tali ki ha founa ngaue talamahu'inga fe'au'auhi pe filifili, 'o makatu'unga 'i he 'ikai liliu lahi 'a e ngaahi fiema'u 'o e fuofua talamahu'inga;
- (b) kapau, 'i he ngaahi 'uhinga fakatekinikale pe fakafa'u me'a, pe ko e ngaahi 'uhinga fekau'aki mo e malu'i 'o e totonu ngaue'aki, 'e ngofua ke fakahoko pe 'a e aleapau 'e ha ma'u'anga koloa pau pea 'oku 'ikai pe

ke 'i ai hano fetongi ha fili kehe (alternative) pe ha fetongi (substitute) fakapotopoto;

- (c) koe'uhi ko e ngaahi 'uhinga matu'aki fakatu'upake 'oku tupu mei ha ngaahi me'a 'oku 'ikai ko e fo'ui 'o e pea 'ikai 'amanaki 'a e potungaue fakatau 'e hoko, 'o 'ikai lava ke ma'u 'a e ngaahi koloa pe ngaahi sēvesi 'i hono taimi totonu 'aki 'a e ngaahi founga talamahu'inga fe'au'auhi pe filifili;
 - (d) ki he tufaki atu 'o e ngaahi koloa pe ngaahi ngaue pe sēvesi 'oku toe tanaki atu 'e he fuofua ma'u'anga koloa ke fakatau ai 'e he potungaue fakatau ha me'angaue pe ngaahi sēvesi 'oku 'ikai faitatau mo e ngaahi fiema'u 'o e lava ke fetongi mo e me'angaue pe ngaahi sēvesi lolotonga na'e fakatau 'i he 'uluaki fakatau pea 'e fakatupu 'e he mavahevahe ko ia ha faingata'ia lahi pe ngaahi fakamole lahi 'i he me'a tatau ki he potungaue fakatau;
 - (e) kapau 'e fakatau 'e he potungaue fakatau ha ngaahi koloa fakaangaanga pe koe fuofua koloa pe sēvesi 'a ia kuo ngaohi 'i he'ene fiema'u lolotonga 'o e, pe ki ha aleapau pau ki ha fekumi, 'ahi'ahi, ako pe fuofua fakalelei'i;
 - (f) kapau ko e ngaahi sēvesi tanaki atu 'a ia na'e 'ikai fakakau 'i he fuofua aleapau ka na'e 'i loto 'i he ngaahi taumu'a 'o e fuofua tohi ngaue talamahu'inga kuo, koe'uhi ko e ngaahi me'a ta'e'amanekina, fiema'u ai ke fakakakato 'a e ngaahi sēvesi 'oku fakamatala'i 'i ai. Ka kuo pau ko e mahu'inga fakakatoa 'o e ngaahi aleapau kuo foaki ki he ngaahi sēvesi tanaki atu 'e 'ikai laka hake 'i he peseti 'e 50 'o e mahu'inga 'o e fuofua aleapau;
 - (g) ki he ngaahi sēvesi fo'ou 'a ia ko hono toe fakahoko 'o e ngaahi sēvesi tatau 'oku muimui ki ha ngaue tefito 'a ia na'e foaki ki ai 'a e fuofua aleapau hili ha founga fakatau 'ata pe filifili, pea ko ia kuo fakaha 'e he potungaue fakatau 'i he fanongonongo 'e 'amanaki ke fakatau 'e ala ngaue'aki ha founga fakatau fakahangatonu 'i he foaki 'o e ngaahi aleapau ki he ngaahi sēvesi fo'ou ko ia;
 - (h) ki he ngaahi koloa kuo fakatau mei he maketi fakatau'anga koloa;
 - (i) ki he ngaahi fakatau kuo fakahoko 'i ha ngaahi makatu'unga lelei 'a ia 'oku tupu pe 'i ha vaha'a taimi nounou kapau ko ha ngaahi tuku atu 'ikai angamaheni hange ko ia 'oku tupu mei ha veteki, pule'i 'e ha tanaki koloa pe 'ikai toe ala totongi hono ngaahi mo'ua pea 'ikai ko e ngaahi fakatau angamaheni mei he ngaahi ma'u'anga koloa angamaheni; mo e
 - (j) ngaahi aleapau 'oku ma'ulalo ange 'i he \$7,500.
- (2) 'I he founga ko 'eni:
- (a) kuo pau ke teuteu'i 'e he potungaue fakatau ha fakamatala 'o fakaikiiki 'a 'ene ngaahi fiema'u mo ha ngaahi fiema'u makehe ki he tu'unga lelei, lahi, ngaahi tu'utu'uni mo e taimi 'o e tufaki;

- (b) kuo pau ke fakaafe'i ha talamahu'inga mei ha taha talamahu'inga 'e toko taha pea kapau 'e ala lava, mei ha kau talamahu'inga tokolahi ange;
- (c) kapau 'e ala fakahoko, 'e ngofua ke 'oatu ha vaha'a taimi pau ki he kau talamahu'inga ke teuteu'i pea mo fakahu 'enau ngaahi talamahu'inga pe loto ki ai 'i ha'anau felotoi;
- (d) kuo pau ke fakakaukau'i 'a e faitatau 'o e tala pe ngaahi tala mo e ngaahi fakamatala, ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi tu'unga; pea
- (e) 'e ngofua ke fakahoko ha ngaahi alea ke tuku hifo 'a e ngaahi mahu'inga kuo tala kapau ko e ngaahi mahu'inga oku tala 'oku pehe 'oku hulu pe hulu lahi 'i he ngaahi mahu'inga lolotonga 'o e maketi.

35 Founga 'o e Kole Fakamahu'inga

- (1) 'E ngofua ke ngaue'aki 'e ha potungaue aleapau 'a e founga kole ke fakamahu'inga ki hono fakatau 'a e ngaahi koloa mo e ngaahi ngāue:
 - (a) kapau ko hono fakatau 'o ha ngaahi koloa tu'unga fakakomesiale 'oku faingofua hono ma'u, ka 'oku 'ikai ngaohi pau ki he ngaahi fiema'u pau 'a e potungaue fakatau; pea
 - (b) kapau ko e mahu'inga 'o e 'esitimeti 'o e fakatau 'oku 'i he vaha'a 'o e:
 - (i) \$7,500 ki he \$100,000 ki he ngaahi ngāue mo e
 - (ii) \$7,500 ki he \$ 50,000 ki he ngaahi koloa mo e ngaahi sēvesi.
- (2) 'I he founga ni, kuo pau ke fiema'u 'i he tohi 'a e ngaahi fakamahu'inga mei he ngaahi talamahu'inga tokolahi taha 'e ala lava, ka kuo pau mei he kau talamahu'inga 'e 'ikai toe si'i hifo 'i he toko tolu, 'o ngaue'aki 'a e ngaahi tohi ngaue tu'u pau kuo fa'u 'e he Va'a Fakatau.
- (3) Kuo pau ki he kole 'i he tohi 'o ha ngaahi fakamahu'inga ke 'i ai ha fakamatala mahino 'o e ngaahi fiema'u 'o e potungaue fakatau ki he tu'unga, lahi, ngaahi tu'utu'uni mo e taimi ke tufaki, pea pehe ki ha ngaahi fiema'u makehe.
- (4) Kuo pau ke tuku atu ki he kau talamahu'inga ha taimi fe'unga ke teuteu'i mo fakahu 'a 'enau ngaahi fakamahu'inga, ka kuo pau ke fakangofua pe 'a e fakamahu'inga 'e taha ki he taha talamahu'inga taki taha 'a ia 'e ikai ngofua ke liliu pe alea'i.
- (5) Kuo pau ke fakahu 'a e ngaahi fakamahu'inga 'i he tohi pe fakahu faka'elekitulonika.
- (6) Kuo pau ke 'ave ha tohi ngofua ke fakatau mai ki he taha talamahu'inga na'a ne fakahu 'a e fakamahu'inga ma'ulalo taha pea 'oku faitatau mo e tiliva mo e ngaahi fiema'u kehe 'o e potungaue fakatau.
- (7) Kuo pau ke fakakau 'i he tohi ngofua fakatau 'a e:
 - (a) mahu'inga kuo fakamahu'inga'i;
 - (b) fika aleapau;

- (c) hingoa 'o e toko taha aleapau langa pe ko e ma'u'anga koloa;
- (d) hingoa 'o e 'ofisa 'o e taha aleapau langa pe 'o e ma'u'anga koloa 'a ia na'a ne fakamo'oni ki he aleapau;
- (e) ngaahi tu'utu'uni; mo e
- (f) 'aho 'o e tiliva.

KONGA 7 – NGAahi FOUNGA FAKATAU

36 Founga 'o e Fetu'utaki

Kuo pau ke 'i he tohi 'a e ngaahi fetu'utaki 'i he vaha'a 'o e kau talamahu'inga mo e ngaahi potungaue aleapau 'i he lea faka-Pilitania pe ko e lea faka-Tonga.

37 Ngaahi Fakaafe ke Talamahu'inga

- (1) Kuo pau ke fakahoko 'a e Founga Talamahu'inga Fakahangatonu 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 34.
- (2) Kuo pau ke fakahoko 'a e Founga Fiema'u ke Fakamahu'inga 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 35.
- (3) 'I he ngaahi taimi kehe kotoa, kuo pau ke fakaafe'i 'a e ngaahi talamahu'inga:
 - (a) 'i hono tuku atu 'o ha fanongonongo 'o e ngaahi ngaue talamahu'inga kapau ko e talamahu'inga fe'au'auhi;
 - (b) mei he lisi 'o e kau talamahu'inga kuo 'uluaki faka'ata ke kau kapau ko ha talamahu'inga filifili;
 - (c) mei ha lisi kuo filifili 'o e kau talamahu'inga kapau ko e talamahu'inga fakangatangata; pe
 - (d) 'i he tuku atu 'o ha fanongonongo 'o e ngaahi ngaue talamahu'inga kapau ko e talamahu'inga fakangatangata fakatatau ki he tu'utu'uni 33(1)(b).

38 Tuku atu 'o e ngaahi fanongonongo fakatau

- (1) Kuo pau, ko e fanongonongo 'o e fakaafe ke talamahu'inga pe 'uluaki faka'atā ke kau mai, 'i he'ene hoko 'o hange ko ia 'e hoko, ke:
 - (a) pulusi 'o 'ikai toe si'i hifo 'i he taha 'o e ngaahi pepa ongoongo fakafonua 'a ia kuo pau ke tufaki lahi fe'unga ke a'u ki he kau talamahu'inga fe'unga ke fakapapau'i 'a e fe'au'auhi lelei;
 - (b) fakamafola 'i he letio pe televisone, 'i he ngaahi fakamafola lea mo e ngaahi polokalama pea 'i ha taimi 'a ia 'oku ngalingali te ne ma'u 'a e kau talamahu'inga 'e ala kau; pea

- (c) ki he ngata'anga 'e ala fakahoko ai, pulusi 'i he 'initaneti, 'o kau ki ai ha uepisaiti kuo fokotu'u 'e he Va'a Fakatau.
- (2) Kapau 'oku ngaue'aki 'a e talamahu'inga fe'au'auhi fakavaha'apule'anga, kuo pau ke fokotu'u 'a e fanongonongo 'o 'ikai toe si'i hifo 'i ha pepa ongoongo lea faka-Pilitania 'e ua pe ha fakamafola tohi kehe 'oku tufaki fe'unga ke ne tohoaki'i 'a e fe'au'auhi mei muli pe 'i he ngaahi uepisaiti 'i he 'initaneti 'oku lahi hono lau.
- (3) Kapau 'oku fakakaukau 'a e potungaue fakatau 'oku fiema'u ke fakapapau'i 'oku lahi 'a e fe'au'auhi, 'e ngofua ke 'ave hangatonu 'a e fanongonongo ki he kau talamahu'inga 'e ala kau hili 'a e 'aho tuku atu 'o e fanongonongo. Kuo pau ke tauhi 'e he potungaue fakatau 'a e lekooti 'o e kau talamahu'inga 'a ia kuo 'ave hangatonu ki ai 'a e fanongonongo, 'a ia kuo pau ke hoko ko e kongā 'o e lekooti fakatau.
- (4) Kuo pau ke kau 'i he fakaafe ke talamahu'inga pe, 'i he'ene hoko, fakaafe ke 'uluaki faka'ata ke kau, 'a e fakamatala fekau'aki mo e:
- (a) 'ilo'i mo e tu'asila 'o e potungaue fakatau mo e ngaahi fakaikiiki fetu'utaki 'o e taha 'a ia 'e lava ke ma'u mei ai ha fakamatala fakalahi;
- (b) natula mo e vaha'a taimi 'o e fakatau, kau ki ai 'a e feitu'u 'e tufaki ki ai 'a e ngaahi koloa pe ngaahi sēvesi, pea mo e tu'u'anga 'o ha ngaahi ngāue;
- (c) founga hono ma'u mo e mahu'inga 'o e ngaahi tohi ngaue talamahu'inga, pe, kapau 'e ala ngaue'aki, 'a e ngaahi tohi ngaue ke 'uluaki faka'ata ke kau;
- (d) feitu'u mo e 'aho faka'osi ke fakahu atu ai 'a e ngaahi talamahu'inga, pe ko e ngaahi tohi kole ke 'uluaki faka'ata ke kau; mo
- (e) ha ngaahi me'a kehe 'a ia 'e tu'utu'uni 'i he ngaahi foomu tu'u pau kuo tuku atu 'e he Va'a Fakatau.

39 Ngaahi vaha'a taimi si'isi'i taha ki he talamahu'inga

- (1) Kuo pau ke maau ke tufa 'a e ngaahi tohi ngaue talamahu'inga ki mu'a hono tuku atu 'a e fanongonongo 'o e fakaafe.
- (2) Kuo pau ke kamata 'a e vaha'a taimi talamahu'inga mei he 'aho 'o e fuofua tuku atu 'o e fanongonongo pea kuo pau ke 'osi 'i he 'aho faka'osi ke fakahu atu ai 'a e talamahu'inga.
- (3) Kuo pau ko e vaha'a taimi si'isi'i taha ki he talamahu'inga 'a e:
- (a) 'aho 'e 10 ki he tohi kole ki he fakamahu'inga (tu'utu'uni 35);
- (b) 'aho 'e 30 ki he talamahu'inga fe'au'auhi (tu'utu'uni 30);
- (c) 'aho 'e 45 ki he talamahu'inga fe'au'auhi fakavaha'apule'anga (tu'utu'uni 29);

- (d) 'aho 'e 20 ki he talamahu'inga filifili mo fakangatangata (tu'utu'uni 32 moe 33);
 - (e) 'aho 'e 30 ki he talamahu'inga filifili, kapau 'oku fakavaha'apule'anga 'a e talamahu'inga; mo e
 - (f) 'aho 'e 30 ki he talamahu'inga fakangatangata 'i he tu'utu'uni 33(1)(b), kapau 'oku fakavaha'apule'anga 'a e talamahu'inga.
- (4) 'I he talamahu'inga filifili, kuo pau ke 'ave 'a e 'aho 'e 'ikai toe si'i hifo 'i he 'aho 'e 30 hili 'a e fanongonongo ke 'uluaki faka'ataa ke kau, ki he kau talamahu'inga ke fakahu 'enau ngaahi tohi kole ke 'uluaki faka'ata ke kau.
- (5) 'I hono fakapapai 'i 'a e vaha'a taimi talamahu'inga taau ki he fiema'u taki taha, kuo pau ke fakakaukau'i 'e he potungaue fakatau, 'o tanaki atu ki he vaha'a taimi si'isi'i taha ki he talamahu'inga:
- (a) 'a e taimi 'oku fiema'u ke teuteu'i ai 'a e ngaahi talamahu'inga, 'o fakakaukau'i 'a e tu'unga 'o e fakaikiiki 'oku fiema'u pea mo e faingata'a 'o e ngaahi talamahu'inga;
 - (b) ha fiema'u ke fakahu 'e ha kau talamahu'inga ha ngaahi tohi ngaue fakalao totonu pe ngaahi tohi ngaue tatau mo ia ko e konga 'o 'enau ngaahi talamahu'inga pea mo e taimi 'oku fiema'u ke ma'u ai 'a e ngaahi tohi ngaue ko ia;
 - (c) 'a e feitu'u 'oku 'i ai 'a e kau talamahu'inga 'e ala kau mo e taimi 'oku fiema'u ke ma'u mai ai 'a e tohi ngaue talamahu'inga mo hono 'oatu mo fakahu 'a e ngaahi talamahu'inga ki he potungaue fakatau; mo ha
 - (d) ngaahi fakangatangata felave'i mo e taimi 'oku fiema'u ki ai 'a e ngaahi koloa, ngaahi ngāue pe ngaahi sēvesi.

40 Ngaahi tohi ngaue talamahu'inga

- (1) Kuo pau ke ngaue'aki 'e he potungaue fakatau 'a e ngaahi tohi ngaue talamahu'inga tu'u pau 'a ia 'e ngofua ke tu'utu'uni 'o kau ki ai 'a e ngaahi tohi fakahinohino pe tohi tokoni fekau'aki mo ia pea tuku atu 'e he Va'a Fakatau.
- (2) Kuo pau ke tuku atu 'e he potungaue fakatau, 'i he founa vave pea 'ikai filifilimanako, 'a e ngaahi tohi ngaue talamahu'inga ki he kau talamahu'inga kotoa 'e ala kau 'oku nau tali 'a e fakaafe ke talamahu'inga pe, kapau ko e talamahu'inga filifili, ki he kotoa 'o e kau talamahu'inga kuo 'uluaki faka'ataa ke kau.
- (3) Kuo pau ko e totongi 'a ia 'e ngofua ke totongi ki he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga ke fenapasi mo e fakamole ki hono paaki mo tufaki 'o e ngaahi tohi ngaue.
- (4) Kuo pau ke tuku atu 'i he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga ki he kau talamahu'inga 'a e kotoa 'o e fakamatala 'a ia 'oku nau fiema'u koe'uhi ke fakahu ha ngaahi talamahu'inga 'oku fenapasi mo e ngaahi fiema'u 'a e

potungaue fakatau. Kuo pau ke fakahā ki he kau talamahu'inga 'i he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga fekau'aki:

- (a) mo e natula mo e vaha'a taimi ki he fakatau, 'o kau ki ai, ka 'e 'ikai fakangatangata ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e aleapau ki he fakatau, pea mo e founga 'e kamata ngaue'aki ai 'a e aleapau;
- (b) tuku kehe ange 'a e talamahu'inga filifili, ko e ngaahi fiema'u ke faka'ataa ke kau 'a e taha talamahu'inga mo e ngaahi tohi ngaue 'oku fiema'u ke feau 'a e ngaahi fiema'u ko ia 'a ia 'e fiema'u ai 'a e taha talamahu'inga ke ne fakaha 'oku ne ma'u 'a e ngaahi taukei fakapalofesinale mo fakatekinikale fe'unga mo e pototo'i ngaue, tu'unga fakapa'anga, me'a ngaue mo e ngaahi naunau kehe, malava ke pule'i, taukei 'i he taumu'a 'o e fakatau, ongoongo lelei fakapisinisi mo e kau ngaue, ke fakahoko 'a e aleapau 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni kuo tu'utu'uni mo e ngaahi tohi ngaue talamahu'inga angamaheni;
- (c) mo e fakamatala ki he 'a'ahi ki he ngaahi feitu'u mo e ngaahi fakataha ki mu'a 'a e talamahu'inga;
- (d) mo e ngaahi fakahinohino ki hono teuteu'i mo e fakahu atu 'o e ngaahi talamahu'inga, kau ki ai 'a e 'aho faka'osi mo e taimi mo e feitu'u ke fakaava 'a e talamahu'inga;
- (e) mo e ngaahi me'a ke ha 'i he mahu'inga, 'a e pa'anga pe ngaahi pa'anga 'a ia 'e ngofua ke ngaue'aki ki he mahu'inga 'o e talamahu'inga, mo e pa'anga mo e tu'unga fakafetongi pa'anga felave'i ke ngaue'aki ki hono fakafehoanaki 'o e ngaahi tohi talamahu'inga;
- (f) tu'unga mo e founga ki hono fakama'opo'opo 'o e ngaahi talamahu'inga mo hono fili 'o e taha talamahu'inga 'oku ne ma'u, 'o fakatatau ki he Tu'utu'uni 56;
- (g) 'i ai ha fili, kapau 'oku 'i ai, ki he ngaahi koloa mo e kau aleapau langa fakalotofonua 'a ia 'e ngofua ke tu'utu'uni 'e he Va'a Fakatau;
- (h) fakakulupu 'o e ngaahi koloa, ngaahi langa pe ngaahi ngaue ki he ngaahi konga mo e falukunga mo e founga ke fakama'opo'opo ai 'a e ngaahi konga mo e falukunga;
- (i) kapau 'e ala fakakaukau'i ha ngaahi fetongi ki he ngaahi fiema'u fakatekinikale pe fakaaleapau pea, kapau ko ia, 'a e founga 'e fakama'opo'opo ai 'a e ngaahi fetongi ko ia;
- (j) kapau 'oku fakangofua 'a e ngaahi ma'u'anga koloa ke fakahu atu ha ngaahi talamahu'inga ki he konga pe 'o e ngaahi koloa, ngaahi langa pe ngaahi ngaue ke fakatau, ha fakamatala 'o e konga pe ngaahi konga 'a ia 'e ngofua ke fakahu ki ai 'a e ngaahi talamahu'inga;

- (k) ko e vaha'a taimi 'oku fiema'u ke kei 'aonga ai 'a e ngaahi talamahu'inga;
 - (l) ko e lahi mo e ngaahi founa 'oku tali ki ha talamahu'inga, fakahoko pe malu'i kehe 'oku fiema'u;
 - (m) ngaahi tu'unga 'o e aleapau 'a ia 'e kau ki ai mo e taha talamahu'inga 'oku ne ma'u;
 - (n) ha fanongonongo 'o e ngaahi fakangatangata koe'uhi ko e 'i ai ha kaunga mo e ngaahi tu'utu'uni ke fakafepaki'i 'a e ngaue ta'etotonu mo e ngaue kaka;
 - (o) founa 'a ia 'e malava ke ma'u 'e he kau talamahu'inga 'a e vakai'i 'o e ngaahi ngaue, 'ikai fakahoko ngaue mo e ngaahi tu'utu'uni 'a e 'iuniti fakatau; mo
 - (p) ha ngaahi me'a kehe 'a ia 'e ala fiema'u 'i he ngaahi tu'utu'uni, ngaahi fakahinohino mo e ngaahi foomu tu'u pau 'a ia 'e ala tu'utu'uni.
- (5) Ki he ngaahi taumu'a 'o e ngaahi fetu'utaki 'amui ange, kuo pau ke fa'u 'e he potungaue aleapau ha lekooti 'o e hingoa, tu'asila meili, fika telefoni mo e fekisimili mo e tu'asila meili faka'elekitulonika 'o e kau talamahu'inga kotoa 'oku 'oatu ki ai ha fakaafe ke talamahu'inga fakataha mo e ngaahi fakaikiiki 'o e toko taha fetu'utaki felave'i pea kuo pau ke faile ha tatau 'o ia 'i he ngaahi lekooti fakatau.

41 Fakama'ala'ala

- (1) 'E ngofua ke fakahoko ha kole fakama'ala'ala 'a e ngaahi tohi talamahu'inga ha tohi 'a e toko taha talamahu'inga 'i he 'aho 'e 5 ki mu'a 'i he 'aho 'oku 'osi ki ai 'a e fakahu atu 'o e ngaahi talamahu'inga.
- (2) Kuo pau ki he potungaue aleapau ke tali 'i he taimi pe ko ia 'i he tohi ha kole mei ha toko taha talamahu'inga ki ha fakama'ala'ala 'o e ngaahi tohi ngaue talamahu'inga 'o 'ikai toe si'i hifo 'i he 'aho 'e 2 ki mu'a 'i he 'aho 'e 'osi ki ai 'a e fakahu atu 'o e ngaahi talamahu'inga pe ngaahi fokotu'u talamahu'inga.
- (3) Kuo pau ke fakahoko 'a e ngaahi tali ki he kole fakama'ala'ala 'i he taimi tatau pe pea 'i he tohi ki he kau talamahu'inga kotoa pe 'oku nau kau ki he ngaahi founa ngaue fakatau.
- (4) 'E ngofua ki he ngaahi potungaue aleapau ke nau fakahoko ha ngaahi liliu ki he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga 'i ha fa'ahinga taimi pe ki mu'a 'a e 'aho 'oku 'osi ki ai 'a e fakahu atu 'o e ngaahi talamahu'inga.
- (5) Kuo pau ke fakaloloa 'e he potungaue aleapau 'a e 'aho 'e 'osi ki ai 'a e fakahu 'o e ngaahi talamahu'inga ke faka'ataa 'a e kau talamahu'inga ha faingamalie ke nau vakai ai 'a e ngaahi liliu 'a e fakahoko mo teuteu 'enau talamahu'inga, kapau 'e fu'u fiema'u.

42 Ngaahi Talamahu'inga Fetongi

- (1) Kuo pau ke 'ikai ngofua ha ngaahi talamahu'inga fetongi, tuku kehe ka fakamahino pau 'i he tohi ngaue talamahu'inga.
- (2) 'E ngofua ke fakangofua 'e he potungaue aleapau 'a e ngaahi talamahu'inga fetongi kapau 'oku 'amanaki 'e malava 'e he kau talamahu'inga 'o 'omai ha ngaahi koloa, ngaahi ngāue pe ngaahi sēvesi 'a ia 'oku 'ikai muimui pau ki he fakamatala 'o e ngaahi fiema'u ka 'oku ne a'usia 'a e ngaahi taumu'a 'o e fakatau 'i ha founga kehe.
- (3) 'E ngofua ke fakangofua 'a e ngaahi talamahu'inga fetongi 'i he ngaahi 'elia 'o e tekinolosia 'oku vave ma'u pe 'ene liliu pe kapau 'e lava feau 'i ha fiema'u 'i ha ngaahi founga kehekehe pea 'oku faka'amu 'a e potungaue aleapau ke faka'ai'ai 'a e kau talamahu'inga ke ngaue'aki 'a e ngaahi founga 'oku 'ikai fakamole pea lelei fakatekinikale.
- (4) Kapau 'oku fakangofua 'a e ngaahi talamahu'inga fetongi, kuo pau ke ha 'i he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga 'oku 'ikai fiema'u ke muimui pau 'a e talamahu'inga fetongi ki he fakamatala 'o e ngaahi fiema'u, ka kuo pau:
 - (a) ke faitatau mo e ngaahi taumu'a pe ngaahi fiema'u ki hono ngaue'aki 'oku tu'utu'uni 'i he fakamatala 'o e ngaahi fiema'u;
 - (b) ke matu'aki to 'i loto 'i ha taimi tepile tufaki, patiseti mo e ngaahi fakangatangata ki hono ngaue'aki 'oku ha 'i he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga; pea
 - (c) fakaha mahino 'a e ngaahi lelei 'o e talamahu'inga fetongi fakatatau ki ha ola kehe 'a ia 'oku muimui pau ki he fakamatala 'o e ngaahi fiema'u, fekau'aki mo e ngaue fakatekinikale, mahu'inga, ngaahi fakamole ki hono ngaue'aki pe ha lelei kehe.

43 Fili Fakalotofonua

- (1) Kapau 'oku fakaha 'i he tohi ngaue talamahu'inga pea faipau 'o fakatatau ki ha ngaahi tu'utu'uni pe ngaahi fokotu'utu'u ke fili fakalotofonua kuo tuku atu 'e he Komiti Fakatau Fakapule'anga 'i ha ngaahi fakahinohino pe kehe ange, 'e ngofua ke ngaue'aki 'a e ngata'anga 'o e fili ki he ngaahi talamahu'inga 'e ala kau atu.
- (2) Kuo pau ke fakaha mahino 'i ha ngaahi tu'utu'uni pe ngaahi fokotu'utu'u kuo fakahoko 'i he tu'utu'uni-si'i (1) 'a e:
 - (a) ala kau ki he ngata'anga 'o e fili, 'i he makatu'unga pe ko hai 'oku ne ma'u, feitu'u 'oku 'i ai 'a e taha talamahu'inga pe ngaahi naunau ngāue, tupu'anga 'o e kau ngaue, naunau pe ngaahi kongā te'eki ngaue'aki, ngata'anga 'o e tuku atu 'o e aleapau mo e fengāue'aki mo e ngaahi hoa ngāue fakalotofonua pe ha me'a felave'i kehe;
 - (b) ngaahi tohi ngaue 'oku fiema'u ko ha fakamo'oni 'o e ala kau ki he ngata'anga 'o e fili; mo e

- (c) peseti 'o e ngata'anga mo e founga 'a ia 'e ngaue'aki ki ai lolotonga 'a e fakama'opo'opo.
- (3) Kuo pau ke 'i he vaha'a 'o e peseti 'e nima ki he hongofulu 'a e peseti 'o e ngata'anga 'o e fili 'i he ngaahi tu'utu'uni pe ngaahi fokotu'utu'u kuo 'oatu 'e he Va'a Fakatau. 'E ngofua ke vakai'i fakata'u 'e he Va'a Fakatau 'a e ngaahi peseti ko ia.

44 Kaniseli 'o e ngaahi ngaue fakatau pe 'ikai tali 'o e ngaahi talamahu'inga

- (1) Kuo pau 'i he'ene ala lava ke faka'ehi'ehi mei hono kaniseli ha ngaahi ngaue fakatau, ka 'e ngofua kapau 'oku ha 'i ha tu'utu'uni tohi:
 - (a) kuo 'osi 'a e fiema'u fakatau pe kuo 'i ai ha liliu lahi;
 - (b) 'oku 'ikai ma'u ha pa'anga fe'unga ki he fakatau;
 - (c) 'oku 'i ai 'a e liliu lahi 'i he ngaahi fakaikiiki fakatekinikale, ngaahi tu'unga talamahu'inga, ngaahi tu'unga 'o e aleapau pe ngaahi fakaikiiki kehe, 'a ia 'e fiema'u ai ke toe kamata 'a e ngaahi ngaue fakatau;
 - (d) 'oku 'ikai ma'u ha ngaahi talamahu'inga pe 'oku 'ikai fe'unga 'a e ngaahi talamahu'inga kuo ma'u;
 - (e) 'oku 'i ai 'a e fakamo'oni 'oku alealea 'a e kau talamahu'inga; pe
 - (f) 'oku 'i he lelei fakalukufua 'a e kakai.
- (2) Kapau 'e fakaha mahino 'i he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga pe 'i ha fiema'u 'i ha ngaahi fokotu'utu'u pe fiema'u ha fakamahu'inga 'e ngofua ki ha potungaue aleapau, hili hono ma'u ha ngofua mei he Pule 'o e potungaue aleapau, 'e ngofua ke 'ikai tali 'a e ngaahi talamahu'inga, ngaahi fokotu'utu'u, pe ngaahi fakamahu'inga kotoa 'i ha taimi ki mu'a hono tali.
- (3) 'Oku totonu 'a e ngaahi makatu'unga 'o e 'ikai tali ko ia kapau 'oku 'ikai faitatau lahi 'a e ngaahi talamahu'inga, ngaahi fokotu'utu'u pe ngaahi fakamahu'inga 'oku fakahu atu, pe kapau 'oku 'i ai 'a e fakamo'oni ki he si'isi'i 'a e fe'au'auhi.
- (4) Kuo pau ki he potungaue aleapau 'i hono fiema'u 'e he taha talamahu'inga ke ne fakahoko atu 'a e ngaahi makatu'unga 'a e 'ikai tali 'o ha talamahu'inga.
- (5) Kuo pau ke 'ikai mo'ua ha potungaue aleapau ki he kau talamahu'inga koe'uhi pe ko hono ngaue'aki 'o e tu'utu'uni ni.
- (6) Kuo pau ke tuku atu 'i he taimi pe ko ia 'a e fanongonongo 'o e 'ikai tali ki he kotoa 'o e kau talamahu'inga 'oku kau.
- (7) Kapau 'oku tu'utu'uni ha potungaue aleapau ke fakata'e'aonga'i 'a e ngaahi ngaue fakatau ki mu'a 'i he 'aho faka'osi ke fakahu atu ha talamahu'inga, kuo pau ke fakafoki ta'efakaava 'a e ngaahi talamahu'inga kotoa kuo ma'u ki he kau talamahu'inga kuo nau 'osi fakahu atu ia.

45 Ngaahi fakatau 'ikai ola lelei

- (1) Kapau 'oku 'ikai ma'u ha ngaahi talamahu'inga 'oku 'ikai faitatau pe 'oku 'ikai ola lelei 'a e ngaahi ngaue fakatau, kuo pau ki he potungaue fakatau ke ne fakatotolo'i 'a e ngaahi ngaue fakatau 'ikai ola lelei pea lekooti 'i he lekooti fakatau 'a e ngaahi 'uhinga na'e 'ikai ola lelei ai 'a e fakatau pea mo e ngaahi ngaue na'e fakahoko.
- (2) Kuo pau ke fakakau ki he fakatotolo 'a e ngaahi me'a felave'i kotoa, 'o kau ki ai pe:
 - (a) na'e fe'unga 'a e vaha'a taimi talamahu'inga, 'i hono fakakaukau'i 'o e ngaahi me'a 'oku lisi 'i he tu'utu'uni 39(5);
 - (b) ko e ngaahi fiema'u 'o e ngaahi tohi ngaue talamahu'inga mo e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi tu'unga 'o e aleapau kuo fokotu'u, na'e mahino 'ikai filifilimanako, fuofua tatau, fakapotopoto pea 'ikai fu'u lahi ke ta'ofi ai 'a e fe'au'auhi;
 - (c) na'e pulusi ha fanongonongo fakaafe 'i ha pulusi'anga taau pea 'i he 'aho na'e fiema'u;
 - (d) na'e 'i ai ha toloi 'i hono 'oatu 'o e ngaahi tohi ngaue talamahu'inga;
 - (e) na'e 'i ai ha taimi fe'unga ki he kau talamahu'inga ke fakakaukau'i ha ngaahi fakatonutonu pe ngaahi fakama'ala'ala ki he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga 'i hono teuteu'i 'enau ngaahi talamahu'inga;
 - (f) na'e 'i ai ha ngaahi me'a pe ngaahi 'ataakai kehe, 'a ia na'e malava ke ne uesia 'a e tu'unga 'o e kau talamahu'inga ke tali;
 - (g) na'e fakahoko 'a e founga fakama'opo'opo 'o fakatatau ki he Ngaahi Tu'utu'uni ni mo e ngaahi tohi ngaue talamahu'inga pea na'e 'i ai 'a e potu mo e naunau fe'unga ki he kau 'ofisa na'a nau tokangaekina 'a e fakama'opo'opo;
 - (h) 'oku mahalo'i 'oku 'i ai 'a e alealea 'i he vaha'a 'o e kau talamahu'inga 'e ala kau; pea
 - (i) na'e taau 'a e 'uluaki founga fakatau.
- (3) Kuo pau ke fakahoko 'e he potungaue aleapau ha ngaue taau kuo fokotu'u 'e he tupu'anga pe ngaahi tupu'anga 'o e 'ikai ola lelei 'a ia 'e ala ke kau ki ai, ka 'e 'ikai fakangatangata ki:
 - (a) hono ngaue'aki 'o ha founga fakatau fetongi;
 - (b) he ngaahi fakatonutonu ki he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga, kau ki ai 'a e ngaahi fiema'u talamahu'inga, fa'ahinga 'o e aleapau pe ko e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi tu'unga 'o e aleapau kuo fokotu'u;
 - (c) ha pulusi'anga kehe 'o ha ngaahi fakaafe ke talamahu'inga, ngaahi fanongonongo pe ngaahi tohi ngaue talamahu'inga tatau; mo
 - (d) hono fakakau mai 'o e fe'au'auhi fakavaha'apule'anga.

KONGA 8 – FAKAHU ATU ‘O E TALAMAHU’INGA, FAKAAVA ‘O E TALAMAHU’INGA MO E FOAKI ATU ‘I HE TALAMAHU’INGA FE’AU’AUHI

46 Fakahu atu ‘o e ngaahi talamahu’inga pe kole ke ‘uluaki faka’atā

- (1) Kuo pau ke fakahu atu ‘i ha tohi ha talamahu’inga pe kole ke ‘uluaki faka’atā, pe kuo fakamo’oni hingoa ki ai pea sila’i ‘i ha sila.
- (2) Kuo pau ke fakafoki ta’efakaava ‘a e ngaahi talamahu’inga kuo ma’u hili ‘a e ‘aho faka’osi ke kau ai ‘a e ngaahi talamahu’inga.
- (3) Kuo pau ki he ngaahi fakaafe ke ‘uluaki faka’ataa mo e ngaahi tohi ngaue talamahu’inga ke fakangofua ‘a hono fakahu nima pe meili pe founga fe’ave’aki tohi fakavavevave ‘i he fili ‘a e taha talamahu’inga ‘o e ngaahi tohi kole ke ‘uluaki faka’ataa pe ngaahi talamahu’inga.
- (4) Neongo ‘a e tu’utu’uni-si’i (3) pea fakataa ki ha tu’utu’uni ngaue fakatau faka’elekitulonika ‘oku fokotu’u ‘e he Va’a Fakatau, ‘e ngofua ke fakamafai ‘i he ngaahi tohi ngaue talamahu’inga ha ngaahi founga kehe ki hono fakahu atu ‘o e ngaahi tohi talamahu’inga, ‘o hange ko e meili faka’elekitulonika, kapau kuo fakapapau’i ‘a e fakapulipuli mo e malu ‘o e ngaahi talamahu’inga.
- (5) Kuo pau ke ‘aonga ‘a e ngaahi talamahu’inga ‘i he vaha’a taimi ‘oku fakaha ‘i he ngaahi tohi ngaue talamahu’inga, ka kuo pau ‘e ala mole ‘a e malu’i talamahu’inga ‘i hono liliu pe fakafoki ‘o ha talamahu’inga lolotonga ‘a e vaha’a taimi ‘aonga ‘o e talamahu’inga.
- (6) ‘E ngofua ke pehe ‘oku fakaloloa ‘a e vaha’a taimi ‘aonga ‘o ha talamahu’inga ‘o makatu’unga ‘i he felotoi ‘o e taha talamahu’inga fekau’aki mo ha taha talamahu’inga ‘oku loto ki ha toe fakaloloa ‘o e vaha’a taimi ‘aonga ‘o ‘ene talamahu’inga pea kuo pau ke ma’u mo ha fakaloloa fakataha ‘o e malu’i talamahu’inga, kapau na’e fiema’u ha malu’i pehe.

47 Malu’i talamahu’inga

- (1) ‘E ngofua ki ha potungaue aleapau ke fiema’u ha ngaahi malu’i talamahu’inga, ‘i he’ene ala ngaue’aki, koe’uhi ke ta’ofi ‘a e ngaahi talamahu’inga ta’efakapotopoto pea faka’ai’ai ‘a e kau talamahu’inga ke fakakakato ‘a e ngaahi tu’unga ‘o ‘enau ngaahi talamahu’inga.
- (2) Kuo pau ke fakaha ‘i he ngaahi tohi ngaue talamahu’inga ‘a e fiema’u ‘o ha malu’i talamahu’inga.
- (3) Kuo pau ke fakaha ‘a e mahu’inga ‘o e malu’i talamahu’inga ‘oku fiema’u ko ha mahu’inga tu’u pau, ‘a ia ‘e ngofua ke a’u ki he peseti ‘e tolu ‘o e fakafuofua ‘o e mahu’inga ‘o e aleapau.

- (4) 'I hono fakapapau'i 'o e mahu'inga 'o e malu'i talamahu'inga 'oku fiema'u, kuo pau ke fakakaukau'i 'e he potungaue aleapau 'a e fakamole ki he kau talamahu'inga ke ma'u ha malu'i talamahu'inga, 'a e fakafuofua 'o e mahu'inga 'o e aleapau pea mo e ala ke 'ikai fakahoko 'e he kau talamahu'inga hono fakakakato 'a e ngaahi tu'unga 'o 'enau ngaahi talamahu'inga, pea kuo pau ke ma'olunga fe'unga ke ta'ofi 'a e ngaahi talamahu'inga ta'efakapotopoto, ka kuo pau ke 'ikai fu'u ma'olunga ke ne fakasi'isi'i ai a e fe'au'auhi.
- (5) Kuo pau ke ha 'i he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga ko e ngaahi malu'i talamahu'inga 'e:
- (a) fakatatau ki he fotunga mo e fakalea 'oku tu'utu'uni 'i he tohi talamahu'inga;
- (b) 'i ha founga 'e tali 'e he potungaue aleapau 'a ia 'e malava ko:
- (i) ha sieke Pangikē kuo fakamo'oni'i;
- (ii) ha fakapapau fakapangike; pe
- (iii) ha founga kehe 'e tali 'e he potungaue aleapau, kau ki ai 'a e ngaahi founga 'oku fakangofua 'i he ngaahi fokotu'utu'u kuo 'oatu 'e he Va'a Fakatau ke faka'ata 'a e ngaahi malu'i ki he ngaahi kautaha iiki; pea
- (c) 'aonga 'i he vaha'a taimi kuo tu'utu'uni 'i he tohi ngaue talamahu'inga, 'a ia kuo pau ko e angamaheni ko e 'aho 'e 28 hili 'a e 'osi 'o e vaha'a taimi 'aonga 'o e talamahu'inga.
- (6) 'E ngofua ke mole 'a e malu'i talamahu'inga 'a ha taha talamahu'inga kapau 'e:
- (a) liliu pe fakafoki 'o ha talamahu'inga hili 'a e 'aho faka'osi ki hono fakahu atu 'o e ngaahi talamahu'inga pea lolotonga 'a e vaha'a taimi 'oku 'aonga ai;
- (b) 'ikai loto ha taha talamahu'inga ke tali ha fakatonutonu 'o ha fehalaaki fakafika 'oku ha 'i he fofonga 'o e talamahu'inga;
- (c) 'ikai fakamo'oni 'a e taha talamahu'inga 'oku ne ma'u ki he aleapau 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni kuo fokotu'u 'i he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga; pe
- (d) 'ikai 'oatu 'e he taha talamahu'inga 'oku ne ma'u ha malu'i ki he fakahoko 'o e aleapau kapau 'oku fiema'u ke fakahoko ia 'i he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga.
- (7) Kuo pau ke tukuange 'e he potungaue aleapau 'a e ngaahi malu'i talamahu'inga 'i he vave taha, ki he kau talamahu'inga 'ikai ola lelei 'i he 'osi 'a e vaha'a taimi ki he malu'i pe fakahoko 'o ha aleapau mo e taha talamahu'inga 'oku ne ma'u mo e fakahu atu 'o ha malu'i fakahoko 'oku fiema'u, ko fe pe 'oku 'uluaki hoko.
- (8) Kuo pau ke 'ikai tukuange 'a e malu'i talamahu'inga 'o e taha talamahu'inga 'oku ne ma'u, kae 'oua kuo ma'u 'a e malu'i fakahoko ngāue 'oku fiema'u.

48 Fakatonutonu pe fakafoki 'o e talamahu'inga

- (1) 'E ngofua ke fakatonutonu pe fakafoki 'e he taha talamahu'inga ha talamahu'inga 'aki hono fakahu atu ha fanongonongo 'o e fakatonutonu pe fakafoki ki he potungaue aleapau 'o 'ikai tomui ange 'i he 'aho mo e taimi 'o e tapuni 'a e fakahu atu 'o e ngaahi talamahu'inga.
- (2) Kuo pau ke fakahu atu 'a e fanongonongo 'o e fakatonutonu pe fakafoki 'i ha sila 'oku faka'ilonga'i ai 'a e fakaafe ke talamahu'inga pea 'oku tohi'i mahino ai 'a e "Fakatonutonu 'o e Talamahu'inga pe Fokotu'utu'u" pe "Fakafoki 'o e Talamahu'inga pe Fokotu'utu'u" pea kuo pau ke faipau ki he ngaahi tu'utu'uni kehe, kapau 'oku 'i ai, 'i he fakaafe ke talamahu'inga.

49 Fakaava 'o e talamahu'inga

- (1) Kuo pau ke fakaava 'e he potungaue aleapau 'a e ngaahi talamahu'inga 'i he taimi mo e feitu'u 'oku fakaha 'i he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga, pea kuo pau ki he taimi fakaava 'o e talamahu'inga ke fenapasi mo e 'aho faka'osi ki hono fakahu atu 'o e ngaahi talamahu'inga, pe fakahoko hili pe ia, 'o fakangofua 'a e vaha'a taimi si'isi'i taha koe'uhi ko e ngaahi 'uhinga ngaue ki hono fokotu'utu'u.
- (2) 'E ngofua ki he kau talamahu'inga pe ko honau kau fakafofonga ke kau atu ki he fakaava 'o e talamahu'inga, 'a ia kuo pau ke lau le'o lahi pea lekooti ai 'a e hingoa 'o e taha talamahu'inga, mahu'inga fakakatoa 'o e talamahu'inga taki taha, ngaahi fakasi'isi'i mahu'inga pe ngaahi fetongi kuo tala, mo e 'i ai pe 'ikai 'o ha malu'i talamahu'inga, kapau 'oku fiema'u, mo e ngaahi tohi ngaue pou pou fe'unga.
- (3) Kuo pau ke faka'ataa ha tatau 'o e lekooti ki ha taha talamahu'inga 'i hono fiema'u.
- (4) Kuo pau ke 'ikai fakahoko pe fakamafola 'i he taimi fakaava 'o e talamahu'inga ha tu'utu'uni fekau'aki mo hono fakata'e'aonga'i pe 'ikai tali 'o ha talamahu'inga.
- (5) Hili 'a e fakaava 'o e ngaahi talamahu'inga, pea 'oua kuo fanongonongo 'a e tu'utu'uni fakaangaanga 'o e foaki ki he taha talamahu'inga 'oku ne ma'u kuo pau ke 'ikai fakahoko 'e ha taha talamahu'inga ha fetu'utaki 'ikai ha 'uhinga lelei ki he 'iuniti fakatau pe feinga 'i ha founga ke fakaloto'i 'a e potungaue aleapau 'i hono sivi mo fakama'opo'opo 'o e ngaahi talamahu'inga.

50 Fakapulipuli

Neongo ha lao 'e kehe ange, kuo pau ke 'ikai fakaha 'a e fakamatala felave'i mo e kakano 'o e ngaahi tohi kole ke 'uluaki faka'ataa ke kau, ngaahi talamahu'inga pe ki hono sivi, fakama'ala'ala, fakama'opo'opo mo e fakafehoanaki 'o e ngaahi talamahu'inga ki he ngaahi ma'u'anga pe kau aleapau langa, kinautolu 'oku fakahoko sevesi pe kau fale'i pe ki ha taha kehe 'oku 'ikai kau faka'ofisiale 'i hono sivi,

fakama'opo'opo pe fakafehoanaki 'o e ngaahi talamahu'inga pe ko e tu'utu'uni pe ko e talamahu'inga fe 'e tali.

51 Sivi mo e fakama'opo'opo 'o e ngaahi talamahu'inga

- (1) Kuo pau ko e taumu'a 'o e founga fakamā'opo'opo 'o e ngaahi talamahu'inga ke ne fakaha pe ko fe 'i he ngaahi talamahu'inga na'e ma'u 'oku faitatau pea fakafehoanaki kinautolu 'o fili ai 'a e lelei taha ki he mahu'inga fakapa'anga 'o e talamahu'inga 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 56.
- (2) Hili hono fakaava 'o e ngaahi talamahu'inga, kuo pau ke 'uluaki sivi 'e he potungaue alepau ke fakapapau'i pe 'oku kakato mo taliangi 'a e ngaahi talamahu'inga ki he ngaahi fiema'u oku ha 'i he ngaahi tohi talamahu'inga. Ko e fuofua sivi ko eni te ne fakapapau'i pe:
 - (a) kuo fakahu atu e talamahu'inga 'i he founga totonu;
 - (b) kuo fakahū atu 'a e fiema'u malu'i talamahu'inga kuo fakahu 'i he founga totonu mo e mahu'inga totonu pea 'aonga 'o a'u ki he taimi 'oku fiema'u ki ai;
 - (c) kuo fakahu atu e talamahu'inga pea 'oku 'ikai ha faikehekehe lahi mei he ngaahi tu'utu'uni mo e tu'unga 'o e tohi ngaue talamahu'inga;
 - (d) ko e talamahu'inga kuo fakamo'oni hingoa mo fakangofua totonu ia;
 - (e) 'oku tonu 'a e lahi 'o e ngaahi tohi ngaue talamahu'inga kuo fakahu atu;
 - (f) 'oku 'aonga 'a e talamahu'inga ki he vaha'a taimi 'oku fiema'u ki ai;
 - (g) kuo fakahu atu 'a e ngaahi tohi mo e fakamatala tefito;
 - (h) kuo fakahū atu 'a e ngaahi tatau na'e fiema'u; pea
 - (i) 'oku a'usia 'e he talamahu'inga 'a e ngaahi tefito'i fiema'u 'a e tohi ngaue talamahu'inga.
- (3) Ko e ngaahi talamahu'inga 'oku faitatau 'a e 'oku nau 'faitatau lahi'.
- (4) 'Oku faitatau lahi 'a e ngaahi talamahu'inga kapau 'oku:
 - (a) fakakakato 'e he kau talamahu'inga 'a e ngaahi tu'unga ke ala kau atu mo e taukei, kapau 'oku ha 'i he ngaahi tohi ngāue talamahu'inga;
 - (b) faipau 'a e ngaahi talamahu'inga mo e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi tu'unga 'oku ha 'i he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga pea mo kakato mo e ngaahi fakamatala 'oku fiema'u pea fakakakato hono fakafonu 'o e ngaahi foomu 'oku tu'utu'uni 'i he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga;
 - (c) muimui 'a e ngaahi talamahu'inga ki he ngaahi tu'utu'uni, ngaahi tu'unga mo e ngaahi fiema'u fakatekinikale 'oku fakamatala fakaikiiki 'i he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga 'o 'ikai ha ngaahi fakaikiiki nounou 'o ha faikehekehe lahi pe fakatatali.
- (5) Ko e faikehekehe lahi:

- (a) 'oku ne uesia lahi 'a e ngaue'aki, tu'unga mo hono fakahoko 'o ha ngaue 'oku talamahu'inga; pe
- (b) 'oku ne fakangatangata lahi mo fepaki mo e ngaahi tohi ngaue talamahu'inga, 'a e ngaahi totonu 'a e potungaue aleapau pe ko e fatongia 'o e taha talamahu'inga 'oku ha 'i he aleapau; pe
- (c) ko hono fakatonotonu te ne uesia mo filifilimanako ki he tu'unga fe'au'auhi 'o e kau talamahu'inga kehe 'oku faitatau 'enau ngaahi talamahu'inga.
- (6) Kuo pau ke 'ikai tali e talamahu'inga kapau 'oku 'i ai ha ngaahi faikehekehe lahi pea 'e 'ikai fakakau 'i he fakamahu'inga fakatekinikale 'oku 'ikai totonu ke hoko 'a e ngaahi liliu 'a ia 'oku pehe 'oku 'ikai mahu'inga ke ta'etali ai ha tala mahu'inga.
- (7) Kuo pau ke 'ikai tali pea ta'ofi hono toe fakama'opo'opo mo fakafehoanaki 'a e ngaahi talamahu'inga 'oku 'ikai kakato, 'ikai fakamo'oni hingoa ki ai, 'ikai fakahu atu fakataha mo ha malu'i talamahu'inga 'i he founa kuo tu'utu'uni, kapau 'oku fiema'u, pe 'oku 'ikai fakahu fakataha mo e ngaahi tohi ngaue poupou fe'unga 'o hange ko e ngaahi tohi fakamo'oni lesisita pisinisi, ngaahi laiseni pisinisi mo e ngaahi tohi tali totongi tukuhau, 'i hono tu'utu'uni 'i he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga pe 'oku 'ikai faitatau lahi mo e ngaahi fiema'u fakatekinikale pe ngaahi tu'unga 'o e aleapau pe ngaahi fiema'u mahu'inga kehe 'i hono tu'utu'uni 'o e ngaahi tohi ngaue talamahu'inga.
- (8) 'I he talamahu'inga filifili, kuo pau ke 'ikai tali pea 'ikai fakakau ha talamahu'inga kuo ma'u mei ha sino kehe mei he kau talamahu'inga kuo tomu'a faka'ataa ke kau.
- (9) Kuo pau ke fakama'opo'opo 'a e ngaahi talamahu'inga 'oku 'ikai ta'ofi mei hono fakakaukau'i 'i he tu'utu'uni-si'i (2) mo e (3), 'o fakatatau ki he tu'unga mo e founa 'oku ha 'i he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga.
- (10) 'E ngofua ki he potungaue aleapau, 'o fakatatau ki he Tu'utu'uni 41, ke ne kole ha fakama'ala'ala 'i ha tohi mei ha taha talamahu'inga ke tokoni ki he fakama'opo'opo ka kuo pau ke 'ikai ke ne kole pe fakangofua ha taha talamahu'inga ke liliu 'a e mahu'inga pe ha me'a kehe 'i he talamahu'inga pea kapau 'e liliu 'e he taha talamahu'inga 'ene talamahu'inga 'i ha founa pe, kuo pau ke 'ikai tali 'a e talamahu'inga ko ia pea mole 'a 'ene malu'i talamahu'inga.
- (11) 'I hono fakahoko ha fakama'opo'opo, kapau 'oku 'i ai ha ngaahi liliu iiki 'i ha talamahu'inga na'e 'ikai tupu ai hono 'ikai tali 'o e talamahu'inga 'i ha taimi ki mu'a, kuo pau ke fakapapau'i 'a e fakamole ki he liliu iiki ko ia, ka ala fakahoko, pea kuo pau ke fakafehoanaki 'a e fakamole kuo fakama'opo'opo ki he talamahu'inga ko ia ki he ngaahi talamahu'inga kehe ke fakapapau'i 'a e talamahu'inga ma'ulalo taha kuo fakama'opo'opo.
- (12) 'I he talamahu'inga filifili, kuo pau ke toe fakapapau'i 'a e ngaahi taukei 'o e taha talamahu'inga ma'ulalo taha kuo fakama'opo'opo ke fakakaukau'i ha liliu kuo hoko talu mei he tomu'a faka'ataa ke kau.

52 Fakatonutonu 'o e 'ikai Faipau, Ngaahi Fehalaaki mo e 'ikai ke Fakahoko e Ngaue

- (1) 'E ngofua ki he potungaue aleapau ke tukuange, fakama'ala'ala pe fakatonutonu ha 'ikai faipau, fehalaaki pe 'ikai fakahoko e ngaue he taimi 'oku faitatau ai e talamahu'inga kapau 'oku 'ikai hoko ko ha faikehekehe lahi.
- (2) Kuo pau ke lau 'a e 'ikai faipau, fehalaaki mo e 'ikai fakahoko 'o e ngaue 'i he tu'utu'uni fakapa'anga ki he tu'unga 'oku malava pea fakakaukau'i 'i he fakamahu'inga fakapa'anga mo e fakafehoanaki 'o e ngaahi talamahu'inga.
- (3) 'E ngofua ki he potungaue aleapau ke ne fakatonutonu 'a e ngaahi fehalaaki fakafika pe 'i he ngaahi talamahu'inga 'o fakatau ki he founa ngāue 'oku ha 'i he tohi ngaue talamahu'inga.
- (4) Kuo pau ke fakaha ki he kau talamahu'inga 'a e ngaahi fakatonutonu fakafika, pea fai 'i he tohi, e kole ke nau loto taha ki he ngaahi fakatonutonu.
- (5) Kuo pau ke 'ikai tali ha taha talamahu'inga 'oku 'ikai te ne tali e fakatonutonu 'o ha fehalaaki fakafika pea 'e ala mole 'a 'ene malu'i talamahu'inga.

53 Fakama'ala'ala 'o e ngaahi talamahu'inga

- (1) 'E ngofua ki he potungaue aleapau ke kole ha fakama'ala'ala mei ha taha talamahu'inga 'a 'ene talamahu'inga.
- (2) Kuo pau ke fakahoko 'a e kole mo e fakama'ala'ala 'i ha tohi pe.
- (3) Kuo pau ke 'ikai ngofua 'a e kole fakama'ala'ala mo e taha talamahu'inga ke ne kole ke:
 - (a) fakatonutonu 'a e mahu'inga talamahu'inga, tuku kehe kapau ko hono tali e fakatonutonu 'o e ngaahi fehalaaki fakafika (arithmetic);
 - (b) liliu 'a e kakano (substance) 'o e talamahu'inga; pe
 - (c) liliu lahi ha me'a 'oku kau ki hono fakapau'i 'o e fakamahu'inga.
- (4) Kuo pau ke 'ikai fakakaukau'i 'e he potungaue aleapau ha fakama'ala'ala kuo ma'u 'a ia 'oku 'ikai fekau'aki 'a e tali mo e kole na'e fakahoko.
- (5) 'E ngofua ke 'oua 'e tali ha talamahu'inga 'o kapau 'e 'ikai fakahoko 'e he taha talamahu'inga ha tali 'o ha kole fakama'ala'ala.

54 Fakata'e'aonga'i

- (1) Kuo pau ke fakata'e'aonga'i 'e he potungaue aleapau ha taha talamahu'inga kapau 'e 'ilo ko e fakamatala kuo fakahu atu 'i ha talamahu'inga felave'i mo 'ene ngaahi taukei 'oku loi pe takihala.
- (2) 'E ngofua ke fakata'e'aonga'i 'e he potungaue aleapau ha taha talamahu'inga kapau 'e 'ilo ko e fakamatala kuo fakahu atu 'i ha talamahu'inga felave'i mo 'ene ngaahi taukei 'oku hala lahi pe 'ikai kakato.

55 Faitatau Fakatekinikale

- (1) Kuo pau ki he Komiti Fakama'opo'opo Talamahu'inga pe ko e 'Iuniti Fakatau ke ne sivi'i 'a e faitatau fakatekinikale 'aki hono fakafehoanaki e talamahu'inga kotoa pe ki he ngaahi fiema'u fakatekinikale 'o e fakamatala'i 'o e ngaahi koloa mo e ngaahi ngaue pe ngaahi sevesi 'i he tohi ngaue talamahu'inga, ke fakapapau'i pe 'oku faitatau lahi 'a e ngaahi talamahu'inga.
- (2) Kuo pau ki he sivi ko eni ke ne fakapapau'i pe 'oku faitatau lahi pe 'ikai 'a e ngaahi talamahu'inga ki he tu'unga fakatekinikale 'i he tohi ngaue talamahu'inga pea kuo pau ke 'oua 'e ngaue'aki ke sivi'i 'a e tu'unga fekau'aki 'o e ngaahi talamahu'inga pe foaki atu 'o ha ngaahi poini 'i ha fa'ahinga founa.
- (3) Kuo pau ko e ngaahi me'a 'oku fakakaukau'i 'a e ngaahi me'a pe 'oku ha 'i he tohi ngaue talamahu'inga pea 'e ngofua ke kau ki ai, kae 'ikai fakangatangata ki he:
 - (a) faitatau ki he ngaahi fiema'u, ngaahi tu'unga, ngaahi fakatataa pe ngaahi tala fatongia, 'o 'ikai ha liliu lahi;
 - (b) tu'unga fakafiemalie 'o e mahino 'o ha ngaue, 'o hange ko ia 'oku fakaha 'i ha founa pe sipinga; pe
 - (c) kau ngaue pe ngaahi fokotu'utu'u 'oku fe'unga ki hono tokanga'i pe pule'i 'o ha ngaue.
- (4) Kuo pau ke 'oua 'e fakakaukau'i ha ngaahi fiema'u na'e 'ikai fakakau 'i he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga.
- (5) Kuo pau ke fakata'e'aonga'i ha talamahu'inga 'oku faikehekehe lahi pea kuo pau ke 'oua 'e fakakau 'a e ngaahi talamahu'inga ko ia 'i ha toe fakamahu'inga.
- (6) 'E ngofua ke fakatonutonu 'a e ngaahi faikehekehe 'oku 'ikai lahi 'o fakatatau ki he Tu'utu'uni 52 pe kuo fakama'ala'ala 'o fakatatau ki he Tu'utu'uni 53.

56 Fakama'opo'opo 'o e ngaahi talamahu'inga

- (1) 'E fakama'opo'opo 'a e ngaahi talamahu'inga 'o makatu'unga 'i he mahu'inga lelei taha fakapa'anga. Kuo pau ko e ngaahi me'a 'e ngaue'aki 'e he ngaahi potungaue alepau ki hono sivi'i 'o e mahu'inga lelei taha fakapa'anga:
 - (a) ke 'i he mahu'inga ma'ulalo taha kuo fakama'opo'opo; pe
 - (b) ko hono fakatahataha'i 'o e mahu'inga fakataha mo e ngaahi me'a na'e foaki 'oku nau fekau'aki mo e taumu'a 'o e alepau.
- (2) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e fakafehoanaki, kuo pau ke 'uluaki fakama'opo'opo 'a e ngaahi mahu'inga talamahu'inga. Kuo pau ke fakama'opo'opo 'a e mahu'inga talamahu'inga kotoa pe 'aki hono:
 - (a) ngaue'aki 'a e mahu'inga talamahu'inga ko ia, 'a ia na'e lau 'i hono fakaava 'o e talamahu'inga;
 - (b) fakatonutonu ha ngaahi fehalaaki fakafika 'o fakatatau mo e founa na'e ha 'i he tohi ngaue talamahu'inga;

- (c) fakahoko ha ngaahi liliu 'oku 'ikai lahi 'o ha 'ikai faipau, fehalaaki pe 'ikai fakahoko 'o e ngaue 'o fakatautu ki he tu'utu'uni 52;
- (d) liliu kotoa 'o e ngaahi talamahu'inga ki he pa'anga pe 'e taha, 'o ngaue'aki 'a e pa'anga mo e fakamatala mo e 'aho ki he fakafetongi pa'anga 'oku ha 'i he tohi ngaue talamahu'inga; mo e
- (e) ngaue'aki 'a e ngata'anga 'o e fili 'oku fakaha 'i he tohi ngaue talamahu'inga 'o fakatautu ki he tu'utu'uni 43.
- (3) 'I hono ngaue'aki 'a e Tu'utu'uni 56(1)(a), kuo pau ke fakafehoanaki 'a e ngaahi talamahu'inga 'aki hono fokotu'utu'u kinautolu 'o fakatautu ki honau mahu'inga na'e fakama'opo'opo 'aki pea fili ai 'a e talamahu'inga 'oku ma'ulalo taha hono mahu'inga.
- (4) 'I hono ngaue'aki e Tu'utu'uni 56(1)(b), 'o tanaki atu ki he mahu'inga ko e tu'unga foaki 'e ngaue'aki 'e kau ki ai 'a e:
- (a) tu'unga, kau ki ai 'a e lelei fakatekinikale, ngaahi 'ulungaanga fakahoko ngaue, tu'unga 'ata, ngaahi 'ulungaanga fakasosiale pe faka'ataakai mo e fefakatau'aki mo hono ngaahi tu'unga;
- (b) fa'unga, tu'unga mo e taukei 'a e kau ngaue kuo fili ke fakahoko 'a e aleapau, 'a ia ko e tu'unga 'o e taha ngaue 'e 'i ai 'ene kaunga lahi ki he tu'unga hono fakahoko 'o e aleapau; pe
- (c) ngaue ki he 'osi hono fakatau mo e tokoni fakatekinikale, ngaahi founa 'o e tufa hange ko e 'aho 'o e tufaki, founa hono tufaki mo e vaha'a taimi 'o e tufaki pe vaha'a taimi 'e kakato ai;
- (d) 'aonga 'o e fakamole 'o makatu'unga 'i he fa'ahita'u fakamole 'o kau ai 'a e ngaahi fakamole fekau'aki mo e me'a kuo ma'u pea 'aonga lahi, fakamole ki hono ngaue'aki, 'o hange ko e ngaue'aki 'o e ma'u'anga ivi mo e ngaahi me'a kehe pe, fakamole ki he monomono mo e ngaahi fakamole ki he ngata'anga 'o 'ene 'aonga 'o hange ko e ngaahi fakamole ki he tanaki mo e toe ngaue'aki.
- (5) Kuo pau ke lau e tu'unga foaki 'ikai fakamahu'inga 'i he tu'unga fakapa'anga pe fakaha 'i he founa fiema'u ko e lava pe to mo fakaha kakato 'i he fanongonongo fakatau pe 'i he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga. Kapau 'oku 'ikai malava ke lau e ngaahi founa 'i he ngaahi tu'unga ko ia, kuo pau ki he fanongonongo fakatau pe tohi ngaue talamahu'inga ke:
- (a) fakamahino pau 'a e mamafa 'oku ne 'oatu ki he tu'unga takitaha kuo fili ke ne fakaha e mahu'inga fakapa'anga lelei taha, 'o fakahaa'i ia 'aki ha fa'ahinga kehekehe 'i he tu'unga lahi taha 'oku taau; pe
- (b) fakamahino 'a e tu'unga 'i he founa holo hifo 'o fakatautu ki hono mahu'inga.

57 Kole ke fili fakalotofonua

- (1) Kuo pau 'i ha kole ke fili fakalotofonua 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 43, ke fakakalalasi 'a e talamahu'inga faitatau, koe'uhi ko e ngaahi taumu'a ke fakafehoanaki, ke fakafa'ahinga ki he kulupu 'e ua ko eni:
 - (a) Kulupu A: ngaahi talamahu'inga 'oku ne ngaue'aki 'a e ngaahi koloa 'oku ngaohi 'i Tonga kapau 'e fakamo'oni'i 'e he taha talamahu'inga 'o fiemalie 'a e potungaue aleapau ko e leipa, koloa te'eki ngaue'aki, mo e ngaahi kongokonga 'oku ma'u 'i Tonga te ne ma'u 'a e peseti 'e 30 pe lahi hake 'i he mahu'inga EXW 'o e koloa kuo 'omai; mo e
 - (b) Kulupu B: ngaahi talamahu'inga 'oku 'omai ha ngaahi koloa 'oku ngaohi 'i muli 'a ia kuo 'osi hu mai pe 'e hu fakahangatonu mai.
- (2) Kuo pau ke fakafehoanaki 'a e ngaahi talamahu'inga kotoa pe ke fakapapau'i 'a e ma'ulalo taha 'i he kulupu taki taha. Kuo pau ke fakafehoanaki 'a e talamahu'inga kuo fakama'opo'opo ma'ulalo taha kotoa pea kapau 'e ma'ulalo taha ha talamahu'inga mei he Kulupu A, tupu mei he fakafehoanaki, kuo pau ke fili ia 'o foaki ki ai.
- (3) Kapau koe'uhi ko e fakafehoanaki ko 'eni, ko e talamahu'inga ma'ulalo taha kuo fakama'opo'opo ko ha talamahu'inga mei he Kulupu B, kuo pau ke toe fakama'opo'opo 'a e talamahu'inga ma'ulalo taha mei he Kulupu B 'o fakafehoanaki ia mo e talamahu'inga ma'ulalo taha mei he Kulupu A hili 'a hono tanaki ia ki he mahu'inga kuo fakama'opo'opo 'o e ngaahi koloa kuo 'omai mei he Kulupu B, koe'uhi ko e taumu'a 'o e fakafehoanaki pe ko 'eni, ko e mahu'inga 'oku tatau mo e ngata'anga ke fili fakalotofonua ki he CIP 'o e mahu'inga talamahu'inga. Kuo pau ke fili 'a e talamahu'inga ma'ulalo taha mei he fakafehoanaki fakamuimui taha.

58 Tapui 'o e alea

- (1) Tuku kehe 'i hono tu'utu'uni 'i he tu'utu'uni-si'i (2)(b), kuo pau ke 'ikai fakahoko ha alea 'i he vaha'a 'o e potungaue aleapau mo ha ma'u'anga koloa pe taha aleapau langa 'o fekau'aki mo ha talamahu'inga kuo fakahu atu 'e he ma'u'anga koloa pe taha aleapau langa.
- (2) Kapau 'oku ma'olunga ange 'a e talamahu'inga ma'ulalo taha 'i he patiseti ki he aleapau 'aki ha mahu'inga lahi, kuo pau ke fakatotolo'i 'e he potungaue aleapau 'a e ngaahi tupu'anga 'o e fakamole lahi pea 'e ngofua:
 - (a) ke fakakaukau'i hono fiema'u ha ngaahi talamahu'inga fo'ou; pe
 - (b) fakatatau ki hono fakangofua 'e he Pule 'o e potungaue aleapau, ke alea'i ha aleapau mo e taha talamahu'inga ma'ulalo taha 'o feinga ke ma'u ha aleapau fakafiemalie 'aki hono fakasi'isi'i hono ngata'anga 'a ia 'e ha ia 'i he holoki 'o e mahu'inga aleapau.

59 Foaki 'o e aleapau

- (1) Kuo pau ke foaki 'a e aleapau ki he taha talamahu'inga na'a ne fakahu atu 'a e talamahu'inga 'oku mahu'inga lelei taha 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 56.
- (2) Ki mu'a 'a e ngata 'o e vaha'a taimi 'aonga 'o e talamahu'inga, kuo pau ke fanongonongo 'e he potungaue aleapau ki he taha talamahu'inga 'oku foaki atu ki ai, 'a ia kuo pau ke fakaha mahino 'a e taimi kuo pau ke fakamo'oni hingoa ai 'a e aleapau, pea fakatatau ki ha ngaahi launga 'oku faile 'o fakatatau ki he Konga 11.
- (3) Kapau ko ha ngaahi aleapau kuo foaki 'i ha talamahu'inga fe'au'auhi pea kapau 'oku lahi hake 'a e mahu'inga 'o e aleapau 'i he \$10,000, kuo pau ke 'oatu ha fanongonongo ki he kau talamahu'inga kehe, 'o fakaha mahino 'a e hingoa mo e tu'asila 'o e taha talamahu'inga kuo fokotu'u ke ne ma'u pea mo e mahu'inga 'o e aleapau, ka kuo pau 'e 'ikai fakamo'oni hingoa ki he aleapau kae'oua kuo a'u 'o 'ikai toe si'i hifo 'i he 'aho 'e 14 hili 'a e 'oatu 'o e fanongonongo ko ia.
- (4) Kapau 'oku 'i ai ha taha talamahu'inga kuo tali 'ene talamahu'inga 'oku 'ikai ke ne fakamo'oni hingoa ki ha aleapau tohi 'i hono fiema'u ke fakahoko ia pe 'ikai 'oatu ha malu'i 'oku fiema'u ki hono fakahoko 'o e aleapau ki mu'a 'i he taimi ke fakamo'oni hingoa ai 'a e aleapau, kuo pau ke tali 'e he potungaue aleapau 'a e taha talamahu'inga hoko hake mei he toenga 'o e ngaahi talamahu'inga 'oku kei ngaue'aki, ka kuo pau 'i hono fili 'o e taha talamahu'inga hoko hake, ke faipau 'a e potungaue aleapau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e tu'utu'uni ni, pea pehe ki he ngaahi fiema'u fanongonongo 'oku tu'utu'uni 'i he tu'utu'uni-si'i (3).
- (5) Kuo pau ke fakamo'oni hingoa 'a e Pule 'o e potungaue aleapau ki he ngaahi aleapau pe ha taha 'oku ne vahe'i ki ai, pea kuo pau ke kamata ngaue'aki pe 'i hono tali pe fakangofua, 'i he'ene hoko, 'i hono fiema'u 'i he Ngaahi Tu'utu'uni ko 'eni kuo ma'u ia 'i he tohi. Ka 'ikai ma'u 'a e tali pe fakangofua ko ia 'e ala mo'ua fakafo'ituitui 'a e toko taha na'a ne fakamo'oni ki he aleapau, ki he fatongia kotoa pe 'oku tupu mei ai.
- (6) Kuo pau ke kamata ngaue'aki 'a e aleapau 'i hono fakaha 'i he Aleapau Felotoi 'a ia kuo pau ke fakaha 'e 'ikai ha aleapau kae fakatatau ki hono tali pe fakangofua, 'i he'ene hoko, 'i he Ngaahi Tu'utu'uni ni kuo ma'u 'i ha tohi. Kuo pau ke ha 'i he Ngaahi Aleapau Felotoi ko e fakama'opo'opo 'o e ngaahi aleapau te'eki ke tali pe fakangofua pe fepaki mo e Ngaahi Tu'utu'uni ni ke fakamo'oni ki ai 'a e Pule 'o e potungaue aleapau 'a ia kuo pau ke ne ala fakahoko 'a e ngaahi fatongia 'oku tupu mei ai.

60 Malu'i fakahoko ngaue

- (1) 'E ngofua ke fiema'u 'e ha potungaue aleapau ha malu'i fakahoko ngaue, 'i he'ene ala ngaue'aki, ke malu ai 'a e ngaahi fatongia 'o e taha aleapau langa ke fakakakato 'a e aleapau mo ha fiema'u 'o ha malu'i fakahoko ngaue pea kuo

- pau ke fakaha ia 'i he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga mo e aleapau, pea koe malu'i ko ia ke 'oatu ia ki mu'a 'a e fakamo'oni hingoa ki he aleapau.
- (2) 'E ngofua ke fakaha 'a e mahu'inga 'o e malu'i fakahoko ngaue 'oku fiema'u ko ha mahu'inga tu'u pau pe ko ha peseti 'o e mahu'inga 'o e aleapau pea kuo pau ke 'ikai ma'olunga ange 'i he peseti 'e hongofulu 'o e mahu'inga aleapau.
 - (3) 'I hono fakapapau'i 'o e mahu'inga 'o e malu'i fakahoko ngaue 'oku fiema'u, kuo pau ke fakakaukau'i 'e he potungaue aleapau 'a e fakamole ki he taha aleapau langa ki hono ma'u ha malu'i fakahoko ngaue, 'a e mahu'inga 'o e aleapau, 'a e ala 'ikai fakahoko 'e he taha aleapau langa 'o fakakakato hono ngaahi fatongia fakaaleapau pea mo e ngata'anga 'o e malu'i 'oku faka'ataa 'e he potungaue aleapau 'i ha ngaahi founga kehe hange ko e tauhi 'o e ngaahi totongi.
 - (4) 'I he'ene taau, 'e ngofua ke holoki fakahokohoko 'a e mahu'inga 'o e malu'i fakahoko ngaue, 'o fakatatau ki he fakahoko ngaue 'a e taha aleapau langa 'i hono 'oatu pe fakakakato 'a e ngaahi koloa, ngaahi ngaue pe ngaahi sēvesi 'a ia 'oku felave'i mo e malu'i.
 - (5) Kuo pau ke ha 'i he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga mo e aleapau kuo pau ko e malu'i fakahoko 'e:
 - (a) fakatatau ki he fotunga mo e fakalea 'oku tu'utu'uni 'i he tohi ngaue talamahu'inga;
 - (b) 'i ha founga 'oku tali 'e he potungaue aleapau;
 - (c) mei ha kautaha 'oku tali 'e he potungaue aleapau, kapau ko e malu'i 'oku tuku atu 'e ha kautaha fakapa'anga; pea
 - (d) 'oku 'aonga ki he vaha'a taimi kuo tu'utu'uni 'i he aleapau.
 - (6) Kuo pau ke fakaha mahino 'i he aleapau 'a e ngaahi tu'unga ke mole ai 'a e malu'i fakahoko ngaue.
 - (7) Kuo pau ke tukuange 'e he potungaue aleapau 'a e malu'i fakahoko 'i he vave taha ki he taha ngaue langa 'i he kakato 'a e kotoa 'o e ngaahi fatongia fakaaleapau 'a e taha aleapau langa 'a ia 'oku fakatatau ki he malu'i pe fakata'e'aonga'i 'o e aleapau ki ha 'uhinga 'oku 'ikai ko e fo'ui 'o e taha aleapau langa.

KONGA 9 – FAKATAU 'O E NGAahi SĒVESI FALE'I

61 Kole 'o e ngaahi founga fokotu'u

- (1) Kuo pau ke ngaue'aki 'a e kole 'o e ngaahi founga fokotu'u ki he fakatau 'o e ngaahi sēvesi fale'i.
- (2) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e fakatau 'o e ngaahi sēvesi 'a ha taha fale'i, kuo pau ki he potungaue aleapau ke:

- (a) pulusi 'i ha nusipepa fakalotofonua 'a e fiema'u ke kau mai; mo
- (b) teuteu ha lisi kuo filifili 'o e ngaahi kautaha 'e 3 ki he 6, ki he lahi taha 'e lava, 'oku kau ki ai 'a e kau fale'i 'i he mala'e tatau mo e tu'unga tatau mo e taumu'a pisinisi pea kuo pau ko e lisi filifili ke to'o ia meiate kinautolu 'oku nau 'i he tu'unga te nau lava 'o fakahoko 'a e ngaahi sēvesi 'oku fiema'u, 'o hange ko ia 'oku ha 'i he ngaahi tohi fiema'u ke kau mai.
- (3) Kapau 'e lahi hake 'a e mahu'inga 'o e fakatau kuo fakafuofua 'i he \$150,000, koe'uhi ke ma'u 'a e lisi kuo filifili, kuo pau ki he potungaue aleapau ke pulusi 'i ha nusipepa fakalotofonua pe fakavaha'apule'anga ha fanongonongo 'o e fiema'u ke kau mai 'i ha, pea kapau 'e fiema'u, 'e ngofua ke pulusi 'a e fanonongonongo 'i ha tohi 'o e ngaahi ngaue, pe fakatekinikale pe tohi fakapalofesinale.
- (4) Ko e ngaahi ngaue 'oku si'i hifo hono mahu'inga 'i he \$50,000, 'e ngofua ke to'o 'a e lisi kuo filifili mei he 'ilo fekau'aki mo e maketi mo e ngaahi ma'u'anga fakamatala kehe tuku kehe 'a e ngaahi ngaue faingata'a, kuo pau ke ngaue'aki 'a e tu'uaki.
- (5) Kuo pau ke tuku atu 'i he fiema'u 'o e ngaahi fokotu'utu'u ki he kau talamahu'inga kuo filifili 'a e fakamatala fe'unga ke nau lava ai 'o kau ki he ngaahi ngaue fakatau pea ke fakahu atu mo e ngaahi fokotu'utu'u 'oku faitatau ki he ngaahi fiema'u 'o e potungaue aleapau kau ki ai, kae tautefito ki he:
- (a) hingoa mo e tu'asila 'o e potungaue aleapau;
- (b) natula, vaha'a taimi mo e feitu'u ke fakahoko ai 'a e ngaahi sēvesi, ko e tala fatongia, ngaahi ngaue mo e ngaahi ola 'oku fiema'u;
- (c) ngaahi tu'unga 'e ngaue'aki 'i hono fakama'opo'opo mo fakafehoanaki 'a e ngaahi fokotu'utu'u, honau mahu'inga taki taha 'o fakatau ki hono mahu'inga fakapa'anga;
- (d) ngaahi tu'unga fakaaleapau 'o e fakatau, mo e founa ki hono kamata ngaue'aki 'o e aleapau;
- (e) ngaahi fakahinohino ki hono teuteu'i mo fakahu atu 'o e ngaahi fokotu'utu'u, mo e feitu'u mo e 'aho faka'osi ki hono fakahu atu 'o e ngaahi fokotu'utu'u;
- (f) ngaahi founa ngaue filifili 'e ngaue'aki;
- (g) fanongonongo 'o e ngaahi fakangatangata 'o fepakipaki 'o e mafai, ngaahi tu'utu'uni ki he fakafepaki'i 'o e kākā mo e ta'efaitotonu, kau ai 'a e ngaahi tu'unga ki ha lava ke ta'ofi mei ha kau atu 'i he kaha'u ki he fakatau 'o e ngaahi koloa, ngaahi sevēsi pe ngaahi ngaue 'e ala hoko mei ha ngaue 'oku lolotonga fakakaukau'i; mo
- (h) ha ngaahi me'a 'a ia 'e ala tu'utu'uni 'i he ngaahi tohi ngaue talamahu'inga tu'u pau kuo tuku atu 'e he Va'a Fakatau.
- (6) Kuo pau ke fakakaukau'i pe 'e he potungaue fakatau 'a e mahu'inga 'o ha fokotu'utu'u hili 'a e fakakakato 'o e fakama'opo'opo fakatekinikale.

62 Ngaahi founa fili mo e ngaahi tu'unga ke ngaue'aki

- (1) Kuo pau ko e ngaahi founa fakama'opo'opo 'oku taau ke ngaue'aki ko e:
- (a) Fili 'oku fakatefito 'i he tu'unga mo e fakamole (QCBS): 'Oku ngaue'aki 'a e founa ngaue fe'au'auhi 'i he founa ni 'o e kau fale'i kuo filifili pea 'oku fakakaukau'i 'a e tu'unga 'o e fokotu'utu'u mo e fakamole ki he ngaahi sēvesi 'i hono fili 'a e taha fale'i 'oku ne ma'u; pe
 - (b) Fili 'oku fakatefito 'i ha patiseti tu'u pau (SFB): Kuo pau ke ngaue'aki 'a e founa ni 'i he taimi 'oku faingofua ai 'a e ngaue pea lava pe 'o fakamahino'i totonu, mo e taimi 'oku tu'u pau ai 'a e patiseti.
- (2) Kuo pau ke ngaue'aki pe 'a e ngaahi founa ni 'i he tomu'a loto ki ai 'a e Pule 'o ha potungaue aleapau:
- (a) Fili 'a e fakamole si'isi'i taha (LCS): 'Oku taau 'a e founa ni ki he ngaahi ngaue 'oku natula tu'u pau pe angamaheni ('atita fakapa'anga, ngaahi fa'u faka'akiteki mo faka'enisinia ki ha ngaahi langa 'ikai faingata'a, etc) 'a ia 'oku 'osi 'i ai ha ngaahi founa angamaheni mo e ngaahi tu'unga kuo fokotu'u, pea 'oku si'isi'i 'a e mahu'inga 'o e aleapau;
 - (b) Fili mei he ngaahi kautaha ngaue ma'ae komiuniti (CSO): 'E ngofua ke ngaue'aki 'a e founa ni kapau 'oku mahu'inga taha 'a e ngaue 'i he mo e 'ilo ki he ngaahi fiema'u 'a e komiuniti, ngaahi me'a fakalotofonua, mo e kau mai 'o e komiuniti 'i hono teuteu'i, fakahoko mo e fakalele 'o e ngaahi ngaue langa fakalalakaka 'a e komiuniti.
 - (c) Fili 'o ha ma'u'anga 'e taha (SSS): Kuo pau ke ngaue'aki pe 'a e founa ni 'i he ngaahi taimi makehe, hange ko e:
 - (i) ngaahi ngaue ko hono hoko atu 'o e ngaue kuo fakakakato ki mu'a;
 - (ii) fiema'u hono fakahoko ha fili fakavavevave (me'a fakafokifa);
 - (iii) ngaahi ngaue iiki si'i hifo he \$7,500;
 - (iv) taha fale'i pe 'e taha oku ne ma'u 'a e 'ilo fe'unga pe taukei 'oku hulu atu 'i he ngaue ko ia; pe
 - (v) maumau fakatu'upake 'oku fiema'u fakavavevave ki ai 'a e ngaahi sēvesi.
 - (d) Fili 'o e kau fale'i taautaha (SIC): Kuo pau ke ngaue'aki 'a e founa ni kapau:
 - (i) ko e ngaahi fiema'u mahu'inga taha 'a e tu'unga 'ilo mo e taukei;
 - (ii) 'oku ikai fiema'u ha ngaahi timi ngaue; pea
 - (iii) 'oku 'ikai fiema'u ha poupou fakapalofesinale mei tu'a.

63 Fakama'opo'opo 'o e ngaahi fokotu'utu'u

- (1) 'I he'ene fekau'aki mo e Fili fakatefito 'i he tu'unga mo e fakamole (QCBS), ke fakahoko hono fakama'opo'opo 'o e ngaahi fokotu'utu'u 'i he kongā 'e ua :

‘uluaki ko e tu’unga, pea toki fakamole. Kuo pau ke ‘ikai ‘atā ‘a e ngaahi fokotu’utu’u fakapa’anga ki he kau fakama’opo’opo ‘o e ngaahi fokotu’utu’u fakatekinikale kae’oua kuo aofangatuku ‘a e fakama’opo’opo fakatekinikale. Kuo pau ke ‘oua ‘e faka’ataa ‘a e kau fakama’opo’opo ‘o e kau fokotu’utu’u fakatekinikale ki he fokotu’utu’u fakapa’anga kae’oua kuo faka’osi ‘a e fakama’opo’opo fakatekinikale.

- (2) ‘I hono fakama’opo’opo ‘o e tu’unga, kuo pau ki he potungaue aleapau ke ne fakama’opo’opo ‘a e fokotu’utu’u fakatekinikale taki taha, ‘o fakakaukau’i ‘a e ngaahi fiema’u kehekehe:
 - (a) ko e taukei felave’i ‘a e taha fale’i ki he ngaue;
 - (b) ko e tu’unga ‘o e founga fokotu’u;
 - (c) ko e ngaahi taukei ‘o e toko taha ngaue fokotu’u; mo e
 - (d) faka’ilo atu, kapau ‘oku fiema’u ‘i he Tala Fatongia.
- (3) Kuo pau ke faka’ilonga’i ‘a e tu’unga taki taha ‘i he vaha’a ‘o e 1 mo e 100, pea kuo pau ke fuatatau ‘a e ngaahi mata’ifika ko ia ke hoko ko e maaka. Kuo pau ke fe’unga ‘a e fakamaaka mo e ngaue pea kuo pau ke ha ‘i he ngaahi tohi talamahu’inga.
- (4) Kuo pau ke fakakaukau ‘oku ‘ikai fe’unga ha fokotu’utu’u pea kuo pau ke ‘ikai tali ia ‘i he taimi ko ia kapau ‘oku ‘ikai faitatau mo e ngaahi kongamahu’inga ‘o e TOR pea ‘oku ‘ikai ke ne a’usia ‘a e maaka fakatekinikale ma’ulalo taha kuo fakamahino pau ‘i he RFP.
- (5) Kuo pau ko e kau fale’i ‘a ia ‘oku ‘ikai ma’u ‘e he ‘enau ngaahi fokotu’utu’u fakatekinikale ‘a e maaka ma’ulalo taha pe kuo fakakaukau’i ‘oku ‘ikai faitatau ia mo e RFP mo e TOR ke fakahā kiante kinautolu ‘e ‘ikai fakama’opo’opo pea kuo pau ke fakafoki atu ‘enau ngaahi fokotu’utu’u fakapa’anga te’eki ke fakaava hili ‘a e fakamo’oni ki he aleapau.
- (6) Kuo pau ki he potungaue aleapau ke ne fanongonongo faka’angataha ki he kau fale’i na’a nau ma’u ‘a e maaka kau atu si’isi’i taha, ‘a e ‘aho, taimi, mo e feitu’u ‘oku fokotu’u ke fakaava ai ‘a e ngaahi fokotu’u fakapa’anga. Kuo pau ke fakamahino’i ‘a e ‘aho fakaava ke ne fakangofua ha taimi fe’unga ki he kau fale’i ke fokotu’utu’u ha’anau kau atu ki he fakaava ‘o e ngaahi fokotu’u fakapa’anga.
- (7) Kuo pau ke fakaava ‘a e fokotu’u fakapa’anga ‘i he kakai lolotonga ‘oku ‘i ai ha kau fakafofonga ‘o e kau fale’i na’a nau fili ke nau kau atu mo e hingoa ‘o e taha fale’i, ngaahi fokotu’u fakatekinikale, mo e ngaahi mahu’inga kuo fokotu’u pea kuo pau ke lau le’o lahi mo lekooti ia ‘i hono fakaava ‘o e fokotu’u fakapa’anga.
- (8) Kuo pau ke fakatonutonu ha fehalaaki fakafika, ‘i hono fakakaukau’i ‘o ha fokotu’u fakapa’anga. Koe’uhi ko e taumu’a ‘o e fakafehoanaki ‘a e ngaahi fokotu’u, kuo pau ke liliu ‘a e ngaahi fakamole ki he pa’anga (currency) pe ‘e taha ‘o hange ko ia ‘oku ha ‘i he RFP.

- (9) 'E ngofua ke foaki ki he fokotu'u 'oku mahu'inga ma'ulalo taha 'a e maaka fakapa'anga ko e 100 pea foaki ange ki he ngaahi fokotu'u kehe 'a e ngaahi maaka fakapa'anga 'oku potupotu tatau mo 'enau ngaahi mahu'inga. 'I hono fetongi, 'e ngofua ke ngaue'aki ha founa 'oku potupotu tatau fakahangatonu pe founa kehe ke fakamaaka 'aki 'a e mahu'inga. Kuo pau ko e founa 'e ngaue'aki ko ia 'oku ha 'i he RFP.
- (10) Kuo pau ke ma'u 'a e maaka fakakatoa, mei hono fua 'a e tu'unga mo e maaka 'o e fakamole mo hono tanaki kinautolu. Kuo pau ke fili 'a e fua 'o e "fakamole", 'i hono fakakaukau' 'a e faingata'a 'o e ngaue pea mo e mahu'inga fekainga'aki 'o e tu'unga. Kuo pau ko e maaka angamaheni 'o e fakamole ko e 20 mei he maaka fakakatoa ko e 100. Kuo pau ke mahino pau 'i he RFP 'a e ngaahi fua kuo fokotu'u mo e fakamole. Kuo pau ke fakaafe'i 'a e kautaha 'oku ne ma'u maaka ma'olunga taha ki he ngaahi alea.
- (11) Kuo pau ke kau 'i he ngaahi talanga'i 'o e TOR, 'a e founa, kau ngaue, ngaahi me'a 'e 'oatu 'e he potungaue aleapau mo e ngaahi tu'unga makehe 'o e aleapau. Kuo pau ke 'ikai liliu lahi 'e he ngaahi talanga 'a e TOR pe ngaahi tu'unga 'o e aleapau.
- (12) Kuo pau ki he potungaue aleapau ke ne fakangata 'a e ngaahi alea pea fakaafe'i atu 'a e kautaha na'e hoko hake, kapau na'e 'ikai ke a'usia 'e he ngaahi alea ha aleapau 'oku ala tali. Kuo pau ke fakahoko atu ki he taha fale'i 'a e 'uhinga na'e fakangata ai 'a e ngaahi alea. 'I he kamata pe 'o e ngaahi alea mo e kautaha hoko hake, kuo pau ki he potungaue aleapau ke 'ikai toe fakaava 'a e ngaahi alea ki mu'a. 'I he hili pe 'a e kakato lelei 'a e ngaahi alea, kuo pau ki he potungaue aleapau ke fakaha ki he ngaahi kautaha kehe 'oku ha he lisi filifili na'e 'ikai ola lelei 'enau feinga.
- (13) Fekau'aki mo ha Fili makatu'unga 'i ha Patiseti Tu'u Pau (FBS) kuo pau ki he RFP ke ne fakaha 'a e patiseti 'oku 'ataa pea kole ki he kau fale'i ke 'oatu 'enau fokotu'u fakatekinikale mo e fakapa'anga lelei taha 'i ha ngaahi sila kehekehe, 'i loto 'i he patiseti.
- (14) Kuo pau ke 'uluaki fakahoko 'o hono fakama'opo'opo katoa 'o e ngaahi fokotu'u fakatekinikale 'o hange ko ia 'i he founa QCBS. Kuo pau ke fakaava 'i he kakai 'a e ngaahi fokotu'u kuo fakamahu'inga'i pea kuo pau ke lau le'o lahi 'a e ngaahi mahu'inga. Kuo pau ke 'ikai tali 'a e ngaahi fokotu'u 'oku nau hulu 'i he patiseti kuo fakahā.
- (15) Kuo pau ke fili mo fakaafe'i ke alea'i 'a e aleapau 'e he Taha Fale'i na'a ne fakahu atu 'a e fokotu'u fakatekinikale na'e ma'olunga taha hono fakamaaka mei he toenga.
- (16) Felave'i mo e Fili 'o e Fakamole Si'isi'i Taha (LCS), 'oku fokotu'u 'a e maaka si'isi'i taha kae ala kau atu 'o makatu'unga ko e kotoa 'o e ngaahi fokotu'u na'e ma'olunga ange 'i he si'isi'i taha na'e kakato pe 'i he fakamole. Kuo pau ke ha 'i ha RFP 'a e maaka si'isi'i taha kae ala kau atu.

- (17) 'Oku fuofua fakaava pea fakama'opo'opo 'a e ngaahi fokotu'u fakatekinikale. 'E 'ikai tali 'a e ngaahi fokotu'u na'a ne ma'u 'a e maaka ma'ulalo taha kae ala kau pea fakaava 'a e toenga 'i he kakai.
- (18) Kuo pau ke fili 'a e kautaha na'e ma'ulalo taha 'ene mahu'inga.
- (19) Fakatatau ki hono fili 'i he Ngaahi Kautaha Ngaue Fakakomiuniti (CSO), 'e ngofua ke kau ki he lisi kuo filifili 'a e ngaahi CSO 'ata'ataa pe, koe'uhi ko e ngaahi ngaue 'oku fakamamafa'i ai 'a e kau atu mo e 'ilo lahi fakalotofonua.
- (20) 'I he me'a ko 'eni, kuo pau ke muimui ki he founa ngaue QCBS, pea kuo pau ke ho'ata mai mei he ngaahi tu'unga 'o e fakama'opo'opo 'a e ngaahi tu'unga makehe 'o e ngaahi CSO, 'o hange ko e ngaue 'ofa, tu'unga 'ikai ma'u ha tupu, 'ilo fakalotofonua, lahi 'o e fakahoko ngaue, mo e ongoongo.
- (21) 'E ngofua ke fili 'e he potungaue aleapau 'a e CSO 'o makatu'unga ko 'ene toko taha, ka kuo pau ke fakakakato 'a e fiema'u 'a e tu'utu'uni-si'i 62(2)(c).
- (22) Fakatatau ki he Fili 'o e Kau Fale'i Taautaha (SIC), kuo pau ke teuteu'i 'e he potungaue aleapau 'a e TOR, 'o kole ha ngaahi fakamatala fekau'aki mo e taukei mo e poto taau fekau'aki mo e ngaue, fokotu'u ha lisi kuo filifili, pea mo fili 'a e Taha Fale'i 'oku ne ma'u 'a e ngaahi taukei mo e ngaahi tohi fakaongoongo lelei fe'unga taha. Kuo pau ke kole ki he Taha Fale'i na'e fili ke ne fakahu mai ha fokotu'u fakapa'anga fakatekinikale fakatahataha pea toe fakaafe'i ke ne alea'i 'a e aleapau.

KONGA 10 – HO'ATA KI TU'A MO E FAITOTONU

64 Fetu'utaki fakaikiiki mo e taha talamahu'inga

- (1) Kuo pau ki he potungaue aleapau, 'i hono kole, ke fakahoko 'i he vave taha ki ha taha talamahu'inga 'a e 'uhinga 'o e 'ikai tali 'ene tohi kole ke tomu'a kau atu, pe ko 'ene talamahu'inga.
- (2) Kuo pau ke fakahoko 'a e fetu'utaki fakaikiiki 'i he tohi, 'i loto 'i ha vaha'a taimi fakapotopoto mei he taimi 'o e ma'u 'o ha kole.
- (3) Kuo pau ke ha 'i he fetu'utaki fakaikiiki 'a e taimi 'o e fakama'opo'opo na'e 'ikai tali ai 'a e talamahu'inga, pea tuku atu 'a e ngaahi fakaikiiki nounou 'o ha faikehekehe lahi, fakatatali pe 'ikai fakahoko ha me'a na'e tupu ai 'a e 'ikai tali 'a e talamahu'inga pe fakaha na'e faitatau lahi ha talamahu'inga, ka na'e 'ikai ke ne tala 'a e mahu'inga ma'ulalo taha kuo fakama'opo'opo pe maaka ma'olunga taha, 'a ia 'oku fiema'u.
- (4) Kuo pau ke 'ikai tuku atu 'i he fetu'utaki ha ngaahi fakaikiiki ki ha ngaahi talamahu'inga kehe, tuku kehe kapau 'oku fakaha, kehe ange mei he ngaahi fakamatala 'oku 'ataa ki he kakai mei he fakaava 'o e ngaahi talamahu'inga pe ngaahi fanongonongo kuo pulusi.

65 Foaki 'o e aleapau

Kuo pau ke pulusi 'e he 'Iuniti Fakatau Fakatahataha 'i he vave taha, pea 'i ha tu'unga pe 'i loto 'i he mahina 'e taha mei hono foaki, ha fanongonongo 'o e foaki 'o e ngaahi aleapau fakatau kotoa 'i he uepisaiti 'a e Potungaue Pa'anga mo e Palani Fakafonua/Va'a Fakatau.

66 Ngaahi lekooti mo e ngaahi lipooti 'o e ngaahi ngaue fakatau

- (1) Kuo pau ke tauhi 'e he potungaue aleapau 'a e ngaahi lekooti taautaha ki he ngaahi fiema'u fakatau taki taha, 'a ia kuo pau ke faka'ilonga'i 'aki hono fika faka'ilonga fakatau fekau'aki.
- (2) Kuo pau ke tauhi ma'u 'e he 'Iuniti Fakatau Fakatahataha 'a e lekooti taautaha ki he fiema'u fakatau taki taha, ki he ngaahi ngaue fakatau taki taha kotoa 'oku lahi hake 'i he \$10,000, 'a ia kuo pau ke faka'ilonga'i'aki hono fika faka'ilonga fakatau fekau'aki.
- (3) Kuo pau ke 'i he lekooti 'a e ngaahi fakamatala totonu mo e ngaahi tatau, 'i he'ene taau, 'o e ngaahi fakamatala, ngaahi tohi ngaue mo e ngaahi fetu'utaki kotoa felave'i mo e founa ngaue fakatau ko ia, ki he ngata'anga 'oku te'eki 'i he ngaahi fokotu'utu'u ki he palani fakatau fakapule'anga, pea kau ai 'a e ngaahi me'a ni:
 - (a) ha fakamatala 'o e taumu'a 'o e fakatau;
 - (b) ha lisi 'o e kau talamahu'inga 'oku kau mo 'enau ngaahi tu'unga taukei;
 - (c) ha ngaahi kole ke fakama'ala'ala mo e ngaahi tali ki ai;
 - (d) fakamatala ki he 'uhinga 'o e fili ha founa fakatau kehe ange mei he talamahu'inga fe'au'auhi pe fiema'u 'o e ngaahi fokotu'utu'u;
 - (e) mahu'inga 'o e ngaahi talamahu'inga;
 - (f) ha fakamatala nounou ki he fakama'opo'opo 'o e ngaahi talamahu'inga;
 - (g) ha fakamatala nounou ki he ngaahi founa ngaue toe vakai'i, mo e ngaahi tu'utu'uni felave'i; mo
 - (h) ha toe fakamatala kehe 'oku fiema'u ke lekooti 'i he Ngaahi Tu'utu'uni ni.
- (4) Kuo pau ke teuteu'i pea fakaha 'a e lekooti 'i ha founa 'e 'ikai ke malava fakaha ai 'a e ngaahi fakamatala fakakomesiale.
- (5) Kuo pau ke faka'ata 'a e lekooti ki ha taha, 'i hono kole, hili hono tali ha talamahu'inga, tuku kehe kapau 'oku 'i ai ha konga 'o e lekooti 'oku fiema'u ke fakaha 'o fakatatau ki he lao, pe 'i hono tu'utu'uni 'e he fakamaau'anga taau pe ha taha faifakamaau kuo fakanofu.
- (6) Kuo pau ke tauhi 'a e ngaahi lekooti fakatau 'i he vaha'a taimi 'o 'ikai toe si'isi'i ange 'i he ta'u 'e nima hili 'a e fakakakato pe fakata'e'aonga'i 'o e aleapau pe kaniseli 'a e ngaahi founa fakatau.

- (7) Kuo pau ke fakahu 'e he ngaahi potungaue aleapau ha lipooti fakama'opo'opo 'o 'enau ngaahi ngaue fakatau ki he Va'a Fakatau 'o fakatatau mo e ngaahi foomu kuo tuku atu 'e he Va'a Fakatau.

67 To'onga Angafai 'a e Kau 'Ofisa

- (1) Kuo pau ki he 'ofisa kotoa, ko ha 'ofisa fakatau, 'oku ne tokangaekina ha me'a fekau'aki mo e fakatau 'o ha potungaue aleapau, kau ki ai hono fiema'u, palani, teuteu'i mo hono fakahoko 'o e ngaahi ngaue fakatau mo hono pule'i 'a e fakahoko 'o e ngaahi aleapau fakatau, ke:
- (a) fakapapau'i ko e tu'utu'uni taki taha 'oku makatu'unga 'i ha fakamatala fe'unga 'o fakatatau ki he ngaahi 'ataakai, pea fakahoko 'i he laumalie lelei, ki he taumu'a totonu 'o fakatatau ki he Ngaahi Tu'utu'uni ni pea 'i he lelei fakalukufua 'a e Pule'anga;
 - (b) fakapapau'i oku ma'u faingamalie fe'au'auhi tatau 'a e taha aleapau langa kotoa ki he ngaahi ngaue fakatau mo e foaki 'o e aleapau;
 - (c) faka'ehi'ehi mei he ngaahi 'ataakai 'a ia 'e ngali ma'u ai ha monu'ia fakatautaha mei ha tu'utu'uni, fakahangatonu pe 'ikai fakahangatonu 'o fou 'i ha famili pe ngaahi maheni, 'i he'ene ngaue faka'ofisiale pe 'e ha ngali tatau mo ia;
 - (d) 'ikai fakahoko ha ngaahi ngaue ta'efaitotonu pe kākā, 'o hange ko hono 'oatu pe tali 'o ha totongi fakafūfū; pe
 - (e) 'oua 'e fakaha ha ngaahi fakamatala fakapulipuli kuo ma'u fekau'aki mo e ngaahi ngaue fakatau mo e ngaahi talamahu'inga, kau ki ai 'a e ngaahi fakamatala fakapisinisi 'o e kau talamahu'inga.

68 To'onga angafai 'o e kau talamahu'inga mo e kau aleapau

- (1) Kuo pau ke muimui 'i he taimi kotoa 'a e kau talamahu'inga mo e kau aleapau ki honau ngaahi fatongia 'i he Ngaahi Tu'utu'uni ni, ngaahi aleapau fakatau mo e ngaahi tohi kehe 'e ala ngaue'aki ki he'enu to'onga angafai mo e ngaahi ngaue felave'i mo e fakatau.
- (2) Kuo pau ke 'oua 'e kau pe tokoni'i 'e ha taha talamahu'inga pe taha aleapau 'i ha ngaahi ngaue ta'efaitotonu pe kākā, 'o kau ai e 'oatu pe foaki, fakahangatonu pe 'ikai fakahangatonu, 'o ha ngaahi monū ta'etotonu, pe ko e fakafotunga loi ha fakamatala, ke ne fakaloto'i ai 'a e founa fakatau pe fakahoko 'o ha aleapau, 'o kau hono fakaloto'i e komisoni ke ngaue ta'etaau; pe
- (3) Kuo pau ke 'ikai kau 'a e kau talamahu'inga 'i ha alealea, ki mu'a 'i he pe hili 'a e fakahu atu 'o e talamahu'inga, 'a ia kuo fa'u ke fakaha 'oku kau 'a e ngaahi potungaue aleapau 'i he kau talamahu'inga, ke fokotu'u 'a e ngaahi mahu'inga talamahu'inga 'i ha ngaahi tu'unga 'ikai fe'au'auhi loi pe ke to'o mei he potungaue aleapau 'a e ngaahi faingamalie 'o e fe'auhi tau'ataina mo 'atā.

- (4) Kuo pau ke 'ikai tali 'e he potungaue aleapau ha talamahu'inga mei ha taha talamahu'inga te ne foaki ange, foaki pe loto ke foaki ha fakaloto'i 'oku lave ki ai 'a e tu'utu'uni-si'i (2) pea fanongonongo vave 'a hono 'ikai tali 'o e taha talamahu'inga fekau'aki ki he kau ma'u mafai 'oku nau fakahoko 'a e lao fekau'aki.
- (5) Ko e kau talamahu'inga mo e kau aleapau langa kotoa pe 'oku nau fakahoko kau atu ki ha founga ngaahi ngaue kakaa pe ta'efaitotonu felave'i mo e kau fakatau fakapule'anga, 'e faka'ilo kinautolu 'i he ngaahi lao hia 'e ala ngaue'aki.

69 Ngaahi hia 'oku fakahoko 'e he kau 'ofisa fakatau

Ko e 'ofisa kotoa 'oku kau ki he ngaahi fakatau 'oku ne maumau'i ha Ngaahi Tu'utu'uni 'o e Tu'utu'uni ni 'oku ne fakahoko 'a e hia pea kuo pau ke fakamaau'i ia 'o fakatatau ki he kupu 39 mo e 40 'o e Lao ki he Pule'i 'a e Pa'anga 'a e Pule'anga 2002 mo e Ngaahi Tu'utu'uni (Ngaahi Founga Tautea) ki he Ngaue Fakapule'anga 2003.

70 Ta'ofi

- (1) Koe'uhi ko e taumu'a 'o e tu'utu'uni ni, kuo pau ko e "taha talamahu'inga" ko ha taha 'oku faka'amu ke kau atu ki ha talamahu'inga, ke 'omai ha ngaahi fakamahu'inga pe ngaahi fokotu'u pea 'e ngofua ke kau ai ha fekau'aki 'o e toko taha ko ia. Kuo pau ko e 'fekau'aki' 'oku 'uhinga ki ha ngaahi kaunga fakapisinisi, fakakautaha pe taautaha 'a ia, 'oku fakahangatonu pe 'ikai,
 - (a) pe ko e pule'i pe ko e ma'u 'a e mafai ke pule'i 'a e taha talamahu'inga, pe
 - (b) 'oku pule'i 'e he pe 'e kau ki he pule'i 'o e taha talamahu'inga.

Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e tu'utu'uni ni, ko e faka'ilonga 'o e pule'i (indicia of control) 'oku kau ai 'a e, ka 'oku 'ikai fakangatangata pe ki he, pule'i 'o e fetu'utaki pe 'o'ona, fakahahaa 'a e ngaahi lelei 'i he lotolotonga 'o e kau memipa 'o e famili, fevahevahe'aki 'o e ngaahi naunau mo e me'a ngaue, ngaue 'aonga angamaheni 'o e kau ngaue, pe ko ha potungaue pisinisi 'oku fokotu'utu'u hili 'a e ta'ofi pe fakaangaanga ke ta'ofi ha taha talamahu'inga 'a ia 'oku tatau pe meimei tatau hono pule'i, 'o'ona, pe kau ngaue tefito 'a ia ko e taha talamahu'inga na'e ta'ofi pe fokotu'u ke ta'ofi.

- (2) 'E malava ke ta'ofi ha taha pe 'oku faka'amu ke kau 'i ha fakaafe ke talamahu'inga, ke 'omai 'a e ngaahi fakamahu'inga pe ngaahi fokotu'u 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni ni 'i ha vaha'a taimi pau mei he ngaahi faingamalie fakatau 'i he kaha'u 'i he ngaahi Tu'utu'uni ko 'eni 'a ia ko e taha 'o e ngaahi hia 'oku fakaha 'i he tu'utu'uni 71 kuo fakahoko.
- (3) Kapau kuo tukuaki'i kuo fakahoko ha hia, kuo pau ke sivi'i 'a e taha talamahu'inga 'e ha 'Ofisa Fakapotungaue 'i loto 'i he potungaue aleapau 'oku

nau fai 'a e tukuaki'i. Kapau 'e tali ha toe ngaue ki ai, 'e 'ave 'e he 'Ofisa Fakapotungaue 'a e tukuaki'i ki he Komiti Fakapotungaue 'a ia kuo fokotu'u 'e he Komiti Fakatau Fakapule'anga 'o fakatatau ki he founa 'oku ha 'i he Tepile 1 'o e ngaahi Tu'utu'uni ni.

- (4) Hili 'a hono 'ave 'a e fanongonongo fakapotopoto ki he taha talamahu'inga 'oku kaunga ki ai, pea 'oange ha faingamalie fakapotopoto ki he taha talamahu'inga pehe ke fanongoa, 'e ngofua ki he Komiti Fakatau 'a e Pule'anga, koe'uhi ko e fakatokanga, ke ta'ofi ha taha, 'a ia 'i hono fakaha 'i he Tepile 1 'o e ngaahi Tu'utu'uni ni.

71 Ngaahi makatu'unga 'o e ta'ofi

- (1) 'E ngofua ke ta'ofi ha taha ki he ngaahi me'a ni:
- (a) fakahalaia'i ki ha hia felave'i mo e ta'efaitotonu, fakafe'atungia'i 'o e fakamaau totonu pe 'ikai 'i ai 'a e faitotonu pe ngeia 'o e pisinisi;
 - (b) fakahalaia'i ki he hia fekau'aki mo e ngaue ta'efaitotonu;
 - (c) fakahalaia'i ki ha'ane kau atu ki ha ngaahi ngaue 'oku ne fakafepaki'i 'a e fe'au'auhi, pe na'e fakahoko ha alealea pe 'ikai; pe
 - (d) matu'aki li'aki pe 'ikai fakahoko 'ikai 'i ai ha 'uhinga lelei ke fakahoko 'a e aleapau 'o fakatatau ki hono ngaahi tu'utu'uni 'a ia ko hono natula 'oku mamafa pea ko e 'uhinga lelei ia ke ta'ofi fakataimi pe ta'ofi 'i he tu'unga ko ia ko e li'aki:
 - (i) kuo iku ia 'o e fakangata ai 'a e aleapau 'e he potungaue aleapau; pe
 - (ii) kuo iku ia 'o tautea-tohi 'a e ngaahi totongi mo'ua (liquidated damages) pe ngaahi huhu'i na'e ala 'ilo'i 'i he aleapau ki he ngaahi fakahoko ngaue pe 'ikai fakahoko ngaue pehe; pe
 - (iii) kuo 'osi fakahaa'i 'i ha tu'utu'uni 'o ha fakamaau'anga fakalao koe'uhi ko ha faka'ilo 'e he potungaue aleapau ki he maumau'i 'o ha aleapau.
- (2) 'E ngofua ke ta'ofi ha taha ko ha'ane to'onga angafai ta'etaau kau ki ai 'a e:
- (a) 'oatu pe totongi ha pa'anga pe 'oatu ha ngaue, pe 'oatu pe foaki ha pa'anga pe ha monu'ia kehe, felave'i mo ha fakatau;
 - (b) 'oatu ke totongi pe totongi ha totongi fakafūfū tatau ai pe 'i he founa 'o ha totongi, pa'anga, 'oatu ha ngaue pe kehe ange 'e he pe ma'ae taha aleapau langa tokoni 'oku lolotonga 'i ha aleapau mo e taha pule aleapau langa tokoni 'oku ma'olunga ange pe ha taha 'oku kaunga ki ai, ko ha fakaloto'i ke foaki ha aleapau; mo
 - (c) kole pe ma'u ha fakamatala fakapulipuli 'i he 'ilo'ilo pau, pe feinga ke ma'u ha fakamatala fakapulipuli, felave'i mo ha fakatau ki he taumu'a ke ma'u ha lelei 'o laka hake 'i ha ni'ihi kehe 'a ia kuo nau fakahu atu pe ngalingali fakapotopoto 'oku 'amanaki ke nau fakahū atu ha

talamahu'inga, fokotu'u pe 'oatu 'o felave'i mo ha fakatau fakavavevave.

72 'Ikai ha foaki aleapau

Kuo pau 'e 'ikai foaki 'e ha potungaue aleapau ha aleapau ki ha taha talamahu'inga kuo 'osi ta'ofi.

KONGA 11 – NGAahi LAUNGA MO E NGAahi TANGI

73 Totonu ke launga

- (1) Fakatatau ki he tu'utu'uni-si'i (2) mo e (3) 'e ngofua ki ha taha 'e ala talamahu'inga pe taha talamahu'inga 'oku ne pehe kuo hoko ki ai, pe 'e ngali 'e hoko ki ai, ha mole pe lavea koe'uhi ko hono maumau'i 'o ha fatongia kuo hilifaki ki ha potungaue aleapau 'i he Ngaahi Tu'utu'uni ni, ke feinga ke toe vakai'i 'i ha taimi pe 'a e ngaahi ngaue fakatau.
- (2) Ko ha kole ke toe vakai'i:
 - (a) 'oku fekau'aki mo ha ngaue ta'efe'unga 'i ha fakaafe ke talamahu'inga pe tomu'a kau atu, 'a ia 'oku mahino ki mu'a pea fakaava 'a e talamahu'inga, kuo pau ke fakakaukau'i kapau 'oku fakahu atu ia ki mu'a 'i he fakaava 'o e talamahu'inga;
 - (b) kuo fakahoko ki mu'a 'a e kamata ngaue'aki ha aleapau kuo pau 'e 'ikai fakakaukau'i ia, tuku kehe kapau na'e tomu'a fakahu atu 'e he taha talamahu'inga ia ha launga ki he potungaue aleapau 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 74;
 - (c) kuo fakahoko ia hili 'a e kamata ngaue'aki 'a e aleapau fakatau kuo pau ke fakahu atu fakahangatonu ia ki he Va'a Fakatau 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 76.
- (3) Kuo pau ke 'ikai fakahoko ha ngaue ki ha launga pe kole ke toe vakai'i ki ha potungaue aleapau kae'oua kuo fakamahino pau 'a e fo'i ngaue tonu na'e fakahoko pe 'ikai fakahoko 'oku ne maumau'i 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ni moe tohi ngaue talamahu'inga.

74 Toe vakai'i 'e he Potungaue Aleapau

- (1) Ki mu'a pea kamata ngaue'aki ha aleapau, kuo pau ke fakahoko ha launga, 'i he 'uluaki faingamalie, 'i he tohi, ki he Pule 'o e potungaue aleapau.
- (2) Neongo 'a e tu'utu'uni-si'i 73(2)(a), kuo pau ke 'ikai fakahoko 'e he Pule 'o e potungaue aleapau ha ngaue ki ha launga:
 - (a) tukukehe kapau na'e fakahu atu ia 'i loto 'i he 'aho 'e 14 mei he taimi na'e 'ilo ai 'e he taha talamahu'inga 'a e

- (b) ko e ngaahi 'ataakai 'oku tupu ai 'a e launga pe ko e taimi na'e totonu ke fakatokanga'i ai 'e he taha launga 'a e ngaahi 'ataakai ko ia, ko fe pe 'oku mu'omu'a;
 - (c) 'i ha tu'unga pe 'i loto he 'aho 'e 10 mei he 'aho fanongonongo 'oku fakaangaanga ke foaki atu ai 'a e aleapau.
- (3) Tuku kehe kapau kuo fakalelei'i 'a e launga 'aki 'a e felotoi, kuo pau ke:
- (a) toloi fakataimi 'a e ngaahi ngaue fakatau tuku kehe kapau 'oku ne fiemalie 'i hono fakakaukau'i koe'uhi ko e lelei fakalukufua 'a e kakai 'oku fiema'u 'a e fakatau ke hoko atu pea
 - (b) 'i loto 'i he 'aho 'e nima hili hono fakahu atu 'a e launga ke tuku atu ha tu'utu'uni tohi 'o fakaha ai 'a e ngaahi 'uhinga pea, kapau 'oku tali 'a e launga, fakaha 'a e ngaahi founa totonu ke fakahoko.
- (4) Kapau 'e 'ikai fakahoko 'e he Pule 'o e potungaue aleapau ha tu'utu'uni 'i loto 'i he 'aho 'e 5 'oku ha 'i he tu'utu'uni-si'i (3)(b), pe 'oku 'ikai fiemalie 'a e taha launga ki he tu'utu'uni 'e ngofua ki he taha launga ke ne fakahu atu ha launga ki he Mataotao Tau'ataina 'i he tu'utu'uni 76.
- (5) Kuo pau ke 'ikai fakamaau'i ha launga 'i he tu'utu'uni-si'i (4) tuku kehe kapau kuo fakahu ki he Va'a Fakatau 'i loto 'i he 'aho 'e 10 hili 'a e 'osi 'a e taimi 'oku ha 'i he tu'utu'uni-si'i (3) pe mei he 'aho na'e fakaha ai 'a e tu'utu'uni 'a e potungaue aleapau ki he taha launga.

75 Mataotao Tau'ataina

- (1) Kuo pau ke fakanofu 'e he Komiti Fakatau ha Mataotao Tau'ataina 'e taha pe lahi ange 'i he taumu'a ko hono toe vakai'i ha launga 'a ha taha talamahu'inga fekau'aki mo hono maumau'i 'o hono ngaahi fatongia 'i he Ngaahi Tu'utu'uni ni.
- (2) Kuo pau ke fili 'e he Va'a Fakatau 'a e kau Mataotao Tau'ataina 'i hono fale'i 'e he 'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale. 'E 'ikai ngofua ke fokotu'u ha Mataotao Tau'ataina ke fakanofu kapau na'e te'eki loto ki ai 'a e 'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale.
- (3) Kuo pau ko e kau Mataotao Tau'ataina ko e toko taha pe ni'ihii
 - (a) kuo nau ngaue fakalao fakapalofesinale; pe
 - (b) na'a nau lakanga ma'olunga ki mu'a 'i he ngaue ma'ae Pule'anga pea 'oku 'i ai 'enau taukei 'i he 'elia ngaue fakatau; pe
 - (c) ko e kau mataotao 'oku taukei 'i he 'elia ngaue fakatau.

76 Kole ke toe vakai'i

- (1) 'E ngofua ki ha kole ke toe vakai'i ke 'oatu ki he 'ao 'o ha Va'a Fakatau 'i he ngaahi 'ataakai ko 'eni:

- (a) 'i ha founga 'o ha tangi mei ha taha talamahu'inga launga ki ha tu'utu'uni 'a e Pule 'o e potungaue aleapau 'i he Tu'utu'uni 74, ka kuo pau ke fakahu atu 'a e tangi 'i loto 'i he 'aho 'e 10 mei he 'aho 'o e tu'utu'uni;
- (b) kapau ko e Pule 'o e potungaue aleapau 'a ia 'oku 'oatu ki ai 'a e launga fakatatau ki he tu'utu'uni 74 'oku 'ikai ke ne fakahoko 'a e tu'utu'uni 'i loto 'i he vaha'a taimi kuo tu'utu'uni, ka kuo pau ko e kole ke toe vakai'i na'e fakahu atu ia 'i loto 'i he 'aho 'e 10 mei he 'osi 'a e taimi 'o e tu'utu'uni 'oku lave ki ai 'i he tu'utu'uni 74(3)(b);
- (c) kapau kuo 'osi kamata ngaue'aki 'a e aleapau, kuo pau ke 'ikai fakahoko ha ngaue ki ha kole ke toe vakai'i kuo fakahu ki ha Va'a Fakatau 'i hono fuofua fakahoko tuku kehe kapau kuo fakahu atu ia 'i loto 'i he aho 'e 10 mei he 'aho na'e 'ilo ai 'e he taha talamahu'inga 'oku ne fakahu atu 'a e ngaahi 'ataakai ko ia 'oku hoko ai e launga, ko fe pe 'oku mu'omu'a.
- (2) 'I loto 'i he 'aho 'e 7 mei hono ma'u ha kole ke toe vakai'i, kuo pau ke fakahoko atu 'e he Va'a Fakatau ki he ngaahi fa'ahi 'a e taha Mataotao Tau'ataina te ne fakahoko 'a e toe vakai'i pea kuo pau ke fanongonongo ki he taha talamahu'inga 'a e 'aho 'e kamata ai 'ene ngaahi ngaue 'a ia kuo pau ke 'iloa ko e 'aho kamata'anga.

77 Toe vakai'i 'o e ngaahi tu'utu'uni

- (1) Kuo pau ki he Mataotao Tau'ataina, kuo fale'i fakatatau ki he tu'utu'uni 76(2), ke fakahoko ha tu'utu'uni tohi, 'o fakaha ai 'a e ngaahi 'uhinga ki he tu'utu'uni, 'i loto 'i he 'aho 'e 10 hili 'a e 'aho fili.
- (2) Kuo pau ke ha'i 'e he tu'utu'uni ko ia 'a e ngaahi fa'ahi kotoa.
- (3) 'E ngofua ke 'ikai tali ha kole ke toe vakai'i kapau:
- (a) 'oku 'ikai fakahu atu 'a e kole ke toe vakai'i 'i loto 'i he ngaahi fakangatangata 'o e taimi kuo fakamahino pau ke faipau mo e ngaahi fiema'u 'o e tu'utu'uni 76(1);
- (b) 'oku ne tuku atu ha ngaahi tukuaki'i 'oku 'ikai ke ha ai ha makatu'unga fe'unga ke launga, pe 'ikai ke ha ai ha fakamatala fakaikiiki fakalao pe ki he ngaahi mo'oni'i me'a 'o fakatatau ki he Tu'utu'uni 73(3); pe
- (c) kapau 'oku fekau'aki mo e fakahoko 'o e aleapau kae 'ikai ko e foaki 'o e aleapau.
- (4) Tuku kehe kapau 'oku 'ikai tali ha kole ke toe vakai'i, ko e ngaahi huhu'i 'e ngofua ke tu'utu'uni 'e he Mataotao Tau'ataina 'e kau ki ai:
- (a) hono tapui 'a e potungaue aleapau mei he fakahoko pe tu'utu'uni 'i ha founga 'ikai fakamafai'i pe mei he muimui ki he ngaahi founga ngaue fakatau hala;
- (b) fakata'e'aonga'i kotoa pe fakakonga ha fakahoko pe tu'utu'uni 'ikai fakamafai'i 'o ha potungaue aleapau, kehe ange mei ha fakahoko pe tu'utu'uni 'e hoko ai hono kamata ngaue'aki 'o e aleapau; pe

- (c) fakafoki ha tu'utu'uni 'a e Pule 'o e potungaue aleapau, kehe ange mei ha tu'utu'uni ke kamata ngaue'aki 'a e aleapau; pe
- (d) kapau kuo aofangatuku ta'efakalao ha aleapau, ko e foaki 'o e totongi huhu'i ke totongi 'e he potungaue aleapau ki he taha talamahu'inga mamahi 'a ia ko hono mahu'inga 'e 'ikai si'i hifo 'i he fakamole ki hono teuteu'i 'o e talamahu'inga.
- (5) Ko ha launga kuo fakahu atu 'i he taimi lelei 'o fakatatau ki he ngaahi taimi tapuni 'oku 'i he tu'utu'uni ni te ne ta'ofi fakataimi 'a e ngaahi ngaue fakatau kae'oua kuo tuku atu 'e he Mataotao Tau'ataina ha tu'utu'uni ki he launga.
- (6) Neongo 'a e tu'utu'uni-si'i (5), 'e ngofua ki he Mataotao Tau'ataina, 'i ha kole 'a e potungaue aleapau, ke fakangata 'a e ta'ofi fakataimi 'i he tu'utu'uni-si'i (5) kapau 'oku fakafiemalie'i 'e he potungaue aleapau 'a e Mataotao Tau'ataina 'e fakatupu 'e he hokohoko atu 'a e ta'ofi fakataimi 'a e uesia feto'aki ki he lelei fakalukufua 'a e kakai, potungaue aleapau pe ki he kau ma'u'anga koloa moe kau ngaue aleapau langa kehe.
- (7) Ko hono fakangata 'o e ta'ofi fakataimi 'oku tu'utu'uni 'i he tu'utu'uni-si'i (6):
- (a) 'oku ne fakangofua 'a e potungaue aleapau ke hoko atu 'a e founa ngaue fakatau 'o a'u ki hono foaki 'a e aleapau; pea
- (b) ka 'oku 'ikai ke ne fakangofua hono aofangatuku 'o ha aleapau ki mu'a pea tuku atu 'a e tu'utu'uni 'a e Mataotao Tau'ataina.
- (8) Kuo pau ke pule'i 'a e ngaahi ngaue 'a e Mataotao Tau'ataina 'e he Tepile 2 'o e Ngaahi Tu'utu'uni ni 'a ia 'oku ne fakapapau'i 'oku fakafaingamalie'i 'a e fa'ahi kotoa 'o e fakakikihi ki he fakamalanga pea 'oange ki ai ha faingamalie taau ke fakahoko atu 'ene fa'ahi.

78 Totongi 'o e founa ngaue

- (1) Kuo pau ki he Mataotao Tau'ataina makehe ange mei he'ene fakahoko tu'utu'uni ki he tu'unga 'o e hopo, ke ne fakahoko ha tu'utu'uni fekau'aki mo e ngaahi fakamole, kau ai 'a e ngaahi fakamole fakahoko ngaue, 'o e hopo pea ke ne tu'utu'uni ko fe fa'ahi te ne fua 'a e ngaahi fakamole pe ko e ha 'a e lahi 'o e fakamole ke fua 'e he fa'ahi taki taha.
- (2) Koe'uhi ke 'oua 'e uesia 'a e tu'utu'uni-si'i (1), kuo pau ke tu'utu'uni 'e he Va'a Fakatau 'a e fakamole 'o e fefolau'aki mo e totongi 'o e Mataotao Tau'ataina, kae fakatatau ki he mahu'inga kuo loto ki ai 'a e Minisita Pa'anga.

KONGA 12 – NGAahi FAKAPEKIA MO E NGAahi FAKAHAOFI

79 Ngaahi fakapekia mo e ngaahi fakahaofi

- (1) 'Oku fakapekia heni 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ki he Fakatau Fakapule'anga 2010 mo ha ngaahi tu'utu'uni pe na'e ngaue'aki ai.
- (2) Kuo pau ki he kotoa 'o e ngaahi fakatau fakapule'anga na'e kamata ki mu'a pea kamata ngaue'aki 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ni, neongo 'a e fakapekia 'i he tu'utu'uni-si'i (1), ke fakahoko ia 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e Ngaahi Tu'utu'uni (Rules), Ngaahi Tu'utu'uni (Regulations), Ngaahi Fakahinohino mo ha ngaahi tohi kehe kuo fakapekia 'o hange pe 'oku te'eki fakapekia.

TEPILE 1**FOUNGA NGAUE KI HE TA'OFI****1 'Ofisa Fakapotungaue**

- (1) Kuo pau ki he pule 'o e potungaue aleapau kotoa pe ke ne fokotu'u ha 'Ofisa Fakapotungaue ke ne fakatotolo'i 'a e ngaahi tukuaki'i 'o ha ngaahi ngaue kuo tapui pea ke ne tu'utu'uni pe 'oku totonu ke ta'ofi ha taha talamahu'inga.
- (2) Kuo pau ke hoko pe 'a e 'ofisa lao pule 'o e potungaue aleapau ko e 'Ofisa Fakapotungaue.

2 Komiti Ta'ofi

- (1) Kuo pau ke fokotu'u 'e he Sea 'o e Komiti Fakatau 'a e Pule'anga ha Komiti Ta'ofi 'i he taimi pe 'e fakahoko atu ai ki ai 'e ha 'Ofisa Fakapotungaue ha tukuaki'i.
- (2) Kuo pau ke kau atu ki he Komiti Ta'ofi 'a e kau memipa 'e toko tolu 'o pehe ni: (i) CEO 'o e Pa'anga 'a ia 'e hoko 'a e tokotaha ko ia ko e sea 'o e Komiti Ta'ofi; (ii) ha 'ofisa lao mei he 'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale mo e (iii) pule 'o e potungaue aleapau 'a ia 'oku ne fokotu'u mai 'a e ta'ofi pe ta'ofi fakataimi pe ha taha kuo ne fili mai. Kuo pau ki he pule 'o e Va'a Fakatau ke ne 'omai 'a e ngaahi ngaue fakasekelitali.
- (3) Kuo pau ke tokangaekina 'e he Komiti Ta'ofi, 'o tu'unga 'i ha fakahoko mai 'e he 'Ofisa Fakapotungaue, 'a hono fakapapau'i pe 'oku 'i ai ha fakamo'oni fe'unga 'i he'ene hoko taki taha ke ta'ofi 'aki ha taha talamahu'inga kuo tukuaki'i ki ha ngaue kuo fakatapui pea ke tuku atu mo ha Fanongonongo 'o e Ta'ofi.
- (4) Kuo pau ke fakahoko 'a e tu'utu'uni 'a e Komiti Ta'ofi 'aki 'a e paloti 'a e tokolahi, pea ko e Sea leva 'a ia te ne ma'u 'a e paloti aofangatuku.

3 Kamata 'o e founga ngaue ki he ta'ofi

- (1) Ka 'i ai ha 'ofisa 'o ha potungaue aleapau te ne mahalo'i ha taha talamahu'inga 'oku ne kau 'i ha founga ngaue foaki aleapau pe ko ha taha 'oku fekau'aki mo e taha talamahu'inga kuo ne fakahoko ha founga ngaue 'oku tapui 'i he tu'utu'uni 71 pe na'e hoko ko e taha 'i ha tu'utu'uni sivile (civil judgment) pe halaia ki ha hia (criminal conviction) koe'uhi ko ha ngaue 'oku tapui, 'e ngofua ke ne 'omi ia ki he 'Ofisa Ta'ofi fakataha mo ha fakamo'oni tohi pe fakamatala 'oku ne ma'u.
- (2) Kuo pau ki he 'Ofisa Fakapotungaue ke ne fakakaukau'i mo/pe fakatotolo'i 'a e ngaahi tukuaki'i 'o e fakahoko 'o e ngaahi ngaue tapui.

- (3) Kapau, koe'uhi ko ha fakamatala kuo tuku atu pe 'i he'ene fakatotolo pe 'a'ana, 'oku fiemalie 'a e 'Ofisa Fakapule'anga 'oku 'i ai e fakamo'oni fe'unga ke pou pou na'e fakahoko 'a e ngaue tapui, 'e ngofua ke ne teuteu'i ha Fanongonongo Fakaangaanga 'o e Fokotu'u ke Ta'ofi pea fakahu atu ia ki he Komiti Ta'ofi 'a e Komiti Fakatau Fakapule'anga.
- (4) Kuo pau ke ui 'e he Sea 'o e Komiti Fakatau Fakapule'anga ha fakataha 'a e Komiti Ta'ofi ke toe vakai'i 'a e kakano 'o e Fanongonongo Fakaangaanga 'o e Fokotu'u ke Ta'ofi, 'i loto 'i he 'aho 'e 10 mei hono ma'u ia.
- (5) Kapau 'e loto taha e Komiti mo e ngaahi fakama'opo'opo 'a e 'Ofisa Fakapule'anga 'i he 'ene ha 'i he Fanongonongo Fakaangaanga, te ne 'oatu leva ki he taha talamahu'inga ('a ia 'oku 'iloa ko e 'Faka'iloa') 'a e Fanongonongo 'o e Fokotu'u ke Ta'ofi 'i he ngaahi lea tatau. Kapau ko e tukuaki'i 'oku fekau'aki mo ha fekau'aki 'a ha taha talamahu'inga, kuo pau ke ha mo e hingoa 'o e fekau'aki ko ia.
- (6) Ko e tu'utu'uni 'a e Komiti Ta'ofi:
- (a) kuo pau ke makatu'unga ia 'i ha sivi 'o e mo'oni 'o e ngaahi tukuaki'i na'e fakahoko pea mo e tu'unga mo e fe'unga 'o e ngaahi fakamo'oni pou pou;
- (b) kuo pau ke 'ikai makatu'unga 'i ha fa'ahinga faingamalie pe ko ha hoko 'o ha fa'ahinga felotoi 'a ha taha talamahu'inga 'o kehe ange mei ha tu'unga 'ikai ta'ofi 'oku ha 'i he tu'utu'uni 7(1)(b).
- (7) Kapau 'e tu'utu'uni 'e he Komiti Ta'ofi ko e Fanongonongo Fakaangaanga 'o e Fokotu'u ke Ta'ofi 'oku 'ikai ke 'i ai ha fakamo'oni fe'unga ke pou pou ki he fokotu'u ta'ofi pe tautea, te ne fakaha ki he 'Ofisa Fakapotungaue 'a 'ene tu'utu'uni mo e ngaahi 'uhinga 'o 'ene tu'utu'uni. 'E ngofua ki he 'Ofisa Ta'ofi, 'i hono mafai, ke ne fakatonutonu mo toe fakahu fo'ou atu ha Fanongonongo Fakaangaanga 'o e Fokotu'u ke Ta'ofi fakatonutonu ke fakakaukau'i 'e he Komiti Ta'ofi.

4 Fanongonongo 'o e Founga Ta'ofi

- (1) 'E fakahoko atu 'a e Fanongonongo 'o e Fokotu'u ke Ta'ofi ki he Faka'iloa (Respondent) kuo fakahingoa mo ha taha fekau'aki pe kuo fakahingoa 'i he meili lesisita pea fakahoko ki he Faka'iloa (Respondent):
- (a) 'oku lolotonga fakakaukau'i 'a e ta'ofi;
- (b) 'a e 'ilo'i 'o e Faka'iloa taki taha mo e/pe fekau'aki 'oku tukuaki'i na'e kau 'i he ngaue tapui;
- (c) 'a e ngaue/ngaahi ngaue tapui mo e ngaahi 'uhinga 'oku fakatefito ai ki he fokotu'u ta'ofi 'i he ngaahi tu'unga fe'unga fakahoko atu ki he taha talamahu'inga 'a e to'onga angafai mo e ngaue/ngaahi ngaue 'a ia 'oku makatu'unga ai;
- (d) 'a e fakamo'oni ko e 'Ofisa Fakapotungaue 'oku ne:

- (i) fakataumu'a ke 'oatu ki he Komiti Ta'ofi ke pou pou ki he fokotu'u ke ta'ofi, 'a e fakamo'oni ko ia ke fakapipiki ki he Fanongonongo 'i he'ene ala lava, kau ki ai mo ha ngaahi fakamatala mei ha taha fakamo'oni, kapau 'oku 'i ai;
 - (ii) ma'u pe 'oku ne 'ilo 'e ala tokoni fakapotopoto ia ki he tu'unga 'o e Faka'iloa;
 - (e) 'a e vaha'a taimi 'o e ta'ofi pe ko ha tautea 'oku fakakaukau'i mo e nuu'a 'o e ta'ofi;
 - (f) 'a e founga ngaue 'e ala ngaue'aki he ta'ofi;
 - (g) kapau 'oku fakakaukau e Faka'iloa pe ko ha fekau'aki ke fakakikihi'i 'a e ngaahi tukuaki'i mo e/pe ta'ofi pe tautea kuo fokotu'u, kuo pau ke ne fakaha ki he Komiti Ta'ofi 'i he founga 'i he foomu Fanongonongo ke Taukapo (ke fakapipiki ki he Fanongonongo 'o e Fokotu'u ke Ta'ofi) 'i loto 'i he 'aho 'e 10 mei hono tukuatu 'o e Fanongonongo 'a 'ene taumu'a mo e kole, kapau 'oku ne fakakaukau 'oku taau, ke fakahoko ha hopo fakamatala ngutu 'i he 'ao 'o e Komiti Ta'ofi mo fakaha atu 'a e kau fakamo'oni 'oku fiema'u ke ma'u hopo 'oku potupotu tatau.
- (2) Kapau ko e founga ngaue tapui 'oku fai fakafalala ki ai 'oku tu'unga ia 'i ha tu'utu'uni sivile (civil judgment) pe halaia ki he hia (criminal conviction) felave'i mo e ngaue ko ia, 'e ngofua ki he Faka'iloa pe fekau'aki ke fakakikihi'i 'a e fokotu'u ke ta'ofi 'i ha tohi 'ata'atā pe pea makatu'unga pe 'i he tu'utu'uni pe halaia ki he hia ko ia:
- (a) 'oku 'ikai ha'ane kaunga, ko hono 'uhinga 'oku 'ikai ha'ane kaunga ki ha fakahoko 'o ha ngaue tapui 'i he'ene fekau'aki mo e founga ngaue ki he foaki 'o ha aleapau;
 - (b) kuo lilo 'e he tangi.
- (3) Kapau ko e Faka'iloa:
- (a) 'oku 'ikai ke ne fakaha ki he Komiti Ta'ofi 'o fakataau ki he kongā (1) (g) 'a 'ene taumu'a ke fakakikihi'i 'a e ngaahi tukuaki'i pe ko e tautea na'e fokotu'u 'i he Fanongonongo 'o e Fokotu'u ke Ta'ofi 'i loto 'i he 'aho 'e hongofulu (10) hili hono tukuatu e Fanongonongo, pe
 - (b) tali ki he Fanongonongo 'o ne tali kotoa pe kongā 'o e ngaahi tukuaki'i, 'e hilifaki leva 'e he Komiti Ta'ofi 'a e tautea 'oku fokotu'u atu 'i he Fanongonongo 'o e Fokotu'u ke Ta'ofi pe ha tautea kehe 'o 'ikai ha hopo, kae kau pe hono fakakaukau'i ha ngaahi me'a kuo fakaha 'o fakataau ki he tu'utu'uni si'i (1)(d)(ii) pea mo e ngaahi tu'unga 'oku ha 'i he tu'utu'uni 6(7).
- (4) Kapau 'e fakaha 'e he Faka'iloa ki he Komiti Ta'ofi 'o fakataau ki he kupu si'i (1)(g) 'oku ne loto ke fakakikihi'i e ngaahi tukuaki pe ko e tautea 'oku fokotu'u 'i he Fanongonongo 'o e Fokotu'u ke Ta'ofi, 'e hanga 'e he Komiti, 'i loto 'i he 'aho 'e 5:

- (a) 'o fakaha ki he Faka'iloa 'a e 'aho ko ia kuo pau ke ma'u ai e tali tohi 'a e Faka'iloa.

'E ngofua ke kau atu 'i he Tali ke 'i ai e fakamatala mo e fakakikihi ke ne fakafepaki ki he fokotu'u ta'ofi mo fakakau e ngaahi fakamatala 'o ha kau fakamo'oni pe 'oku faka'amu 'a e Faka'iloa ke ui 'i hono ui e hopo. Kuo pau ke 'i ai e fakamatala ki he tali, 'o fakamo'oni ai e tokotaha Faka'iloa pe ko ha 'ofisa 'o ha Faka'iloa ko ha potungaue kuo fakamafai'i, ko e fakamatala 'oku 'i ai ke mo'oni, kakato mo totonu 'o fakatatau ki he 'ilo 'a e tokotaha na'e fakamo'oni tohi hili hono ngaue'aki 'o ha ngaue fakapotopoto ke vakai'i 'a e tukunga mo e lekooti 'o e Faka'iloa 'oku ne ma'u mo 'i he'ene pule;

- (b) kapau kuo kole ke fakahoko hono ui 'o e hopo, fakaha ki he Faka'iloa:
- (i) 'a e 'aho pe ngaahi 'aho, taimi mo e feitu'u 'oku fokotu'u ke fai ai hono ui e hopo;
 - (ii) 'a e fakamo'oni 'e ngofua ke fakamo'oni'aki pea mo e founa 'e ngofua ke ngaue'aki;
 - (iii) pe ko hai 'a e kau fakamo'oni kuo fakangofua.
- (c) fokotu'u mo fakaha ki he Faka'iloa 'a e ngaahi fakangatangata ki he loloa 'o e tohi mo e lea 'i he ngaahi fokotu'utu'u pea pehe ki he ui 'o e hopo, 'o hange ko e ngaahi fakangatangata 'oku fakapotopoto ki he ngaahi tukuaki'i kuo fakahoko mo e ngaahi fakamo'oni kuo 'i ai;
- (d) fakahoko 'a e ngaahi fokotu'utu'u 'oku taau mo fe'unga ki he ui 'o e hopo.

5 Hopo mo e Fakamo'oni

- (1) 'E tuku atu 'e he 'Ofisa Fakapotungaue ha hopo ki he Faka'iloa. 'E ngofua ke tokoni'i ia pe fakafofonga'i ia 'e ha taha kehe 'a ia 'e ngofua pe ki ha taha ngaue pe 'ikai 'o e kautaha tatau.
- (2) 'E ngofua ki ha Faka'iloa ke ne fakafofonga'i pe ia mo/pe ko 'ene kautaha pe ko hono fakafofonga'i ia 'e ha loea pe ko ha taha kuo fakangofua 'e he Faka'iloa, kae fua pe 'e he Faka'iloa 'a e fakamole.
- (3) 'E ngofua ki ha fekau'aki pe 'oku fakahingoa 'i he Fanongonongo 'o e Fokotu'u ke Ta'ofi ke ne fakafofonga'i pe ia pe ko hono fakafofonga'i 'e ha loea pe ko ha taha pe kuo fakangofua 'e he fekau'aki, ka te ne fua pe 'ene fakamole.
- (4) 'E ngofua ki he 'Ofisa Fakapotungaue, ko e Faka'iloa mo e/pe fekau'aki mo 'enau kau fakafofonga ke nau 'i he hopo. 'E 'ikai fiema'u ke nau kau atu 'i he ngaahi talanga 'a e Komiti Ta'ofi.
- (5) Kuo pau ki he 'Ofisa Fakapule'anga pe ko 'ene fakafofonga ke 'uluaki fakahoko atu 'ene fa'ahi. Kuo pau ke fika ua 'a e Faka'iloa pe ko 'ene fakafofonga 'i hono fakahoko atu 'a e fa'ahi 'a e Faka'iloa. Kuo pau ke fakangofua 'a e 'Ofisa Fakapule'anga ke ne fakahoko ha tali. Kuo pau ke

fokotu'u 'e he Komiti Ta'ofi ha vaha'ataimi fakapotopoto ki he fakahoko atu 'o e fakamatala taki taha.

- (6) Kuo pau ki he ngaahi fakaha 'o e fakamatala ke fakafaingofua pea kuo pau ke fakangatangata pe ki he ngaahi fakakikihi mo e fakamo'oni 'oku 'i he ngaahi fokotu'u tohi kuo fakahu atu ki he Komiti Ta'ofi pea ngofua ke fakafalala pe fakakikihi'i taautaha 'a e fakamo'oni taki taha.
- (7) 'E ngofua pe ke ui 'a e kau fakamo'oni 'i ha tomu'a felotoi 'a e Komiti Ta'ofi 'o makatu'unga 'i he ngaahi fakaha 'i he Fanongonongo 'o e Fokotu'u ke Ta'ofi mo e Fanongonongo Taukapo 'a e Faka'iloa 'o fakatatau mo e kupu si'i 7(1)(b). Kuo pau ki he kau fakamo'oni ke 'oatu ha ngaahi fakamatala tohi 'o 'enua fakamo'oni kimu'a 'a e hopo ke fakakau 'i he Tali 'a e Faka'iloa. 'E ngofua ke faka'eke'eke 'a e kau fakamo'oni 'e he kau memipa pe 'o e Komiti Ta'ofi pea 'e 'ikai ha fehu'i fakafihi, neongo 'e ala ui ha fakamo'oni fakafepaki lolotonga 'a e hopo.
- (8) 'E ngofua ke fakafehu'i 'a e 'Ofisa Fakapule'anga, Faka'iloa mo 'enua kau fakafofonga 'e he kau memipa 'o e Komiti Ta'ofi. 'E ala hoko ha 'ikai tali, pe 'ikai tali mo'oni 'a ha fa'ahi ke kaunga kovi ia ki he fa'ahi ko ia.
- (9) Kuo pau 'e 'ikai ngaue'aki 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e fakamo'oni pea 'e ngofua ki ha fakamo'oni pe ke hoko ia ko ha makatu'unga 'o e ngaahi fakakikihi kuo tuku atu. Ka neongo ia, 'oku ma'u 'e he Komiti Ta'ofi 'a e mafai taau ke ne fakapapau'i 'a e fekau'aki, mahu'inga, mamafa, mo e tu'unga fe'unga 'o e kotoa 'o e fakamo'oni kuo tuku atu. Kuo pau ke 'oatu ki he fakamo'oni fanongo talanoa mo e fakamo'oni tohi 'a e mamafa fe'unga 'oku pehe 'e he Komiti Ta'ofi 'oku taau. Kuo pau ke ma'u 'e he Komiti Ta'ofi 'a e mafai taau ke fakakaukau'i 'a e taumu'a mo e/pe 'ilo 'i he'ene fekau'aki mo e Faka'iloa, pe ha fa'ahi pe fakamo'oni, mei he fakamo'oni 'ataakai pe 'oku 'iate kinautolu.
- (10) Kuo pau ki he Komiti Ta'ofi ke tu'utu'uni ke tauhi ha lekooti kakato 'o e hopo. Ka neongo ia, ko e hopo kau ai 'a e kakano 'o e ngaahi fokotu'u tohi mo e ngaahi fokotu'u ngutu kuo pau ke tauhi ke fakapulipuli pea 'ikai 'ata ki he kakai.

6 Tu'utu'uni 'a e Komiti Ta'ofi

- (1) Ko e fatongia ia 'o e Komiti Ta'ofi ke fakapapau'i pe ko e fokotu'u ta'ofi 'oku 'i he lelei fakalukufua 'a e potungaue aleapau 'o makatu'unga 'i he fakamo'oni kuo tuku mai.
- (2) 'Oku 'i he uma 'o e 'Ofisa Fakapotungaue ke ne tuku atu ha fakamo'oni fe'unga ke fakamo'oni'i 'a e tukuaki'i 'oku kau atu 'a e Faka'iloa ki ha ngaahi ngaue tapui pea 'e lelei ange ke ta'ofi.
- (3) 'I hono fakakaukau'i 'a e fakamo'oni ko ia, 'e fakapapau'i 'e he Komiti Ta'ofi pe 'oku poupou'i 'e he lahi 'o e fakamo'oni 'a e aofangatuku na'e ngalingali na 'e kau atu 'a e Faka'iloa ki ha ngaue tapui.

- (4) Kapau 'e fakapapau'i 'e he Komiti Ta'ofi 'oku ngalingali na'e 'ikai ke kau e Faka'iloa 'i ha ngaue tapui, kuo pau ki he Komiti ke ne tuku atu ha Fanongonongo 'o e 'Ikai-Ta'ofi ki he Faka'iloa mo fakangata 'a e ngaahi hopo.
- (5) Kapau 'e fakapapau'i 'e he Komiti Ta'ofi 'oku ngalingali na'e kau e Faka'iloa 'i ha ngaue tapui, 'e ngofua ki he Komiti ke ne hilifaki ha tautea ta'ofi 'oku taau ki he Faka'iloa, kuo pau ke fili 'a e tautea mei he ngaahi tautea ko ia 'e ala fakahoko 'oku ha 'i he kupu 7.
- (6) 'Oku 'ikai 'uhinga 'a hono fakamo'oni 'oku 'i ai ha tu'unga ke ta'ofi ke fiema'u ai ke ta'ofi 'a e taha talamahu'inga pe ke tautea'i ia 'i he tautea kuo fokotu'u 'i he Fanongonongo ke Ta'ofi. 'Oku totonu ke fakakau 'i hono fakakaukau'i 'o e tu'utu'uni ke ta'ofi 'a e mamafa 'o e ngaahi ngaue pe 'ikai fakahoko 'a e ngaue 'e he taha talamahu'inga mo ha ngaahi ngaue huhu'i pe ngaahi fakasi'isi'i tautea. 'Oku 'i he uma 'o e Faka'iloa ke ne tuku atu ha fakamo'oni 'o ha fakasi'isi'i tautea 'a ia te ne lava 'o fakasi'isi'i pe to'o 'a e lava ko ia ke ta'ofi.
- (7) Kimu'a pea ma'u ha tu'utu'uni ta'ofi, 'oku totonu ke fakakaukau'i 'e he Komiti Ta'ofi ha ngaahi me'a hange ko eni:
- (a) mamafa 'a e to'onga angafai 'a e Faka'iloa;
 - (b) ko e lahi 'o e kau atu 'a e Faka'iloa 'i he ngaue tapui (kau ki ai pe ko e to'onga ngaue na'e ngaue'aki na'e "fakahangatonu" (active) pe "'ikai fakahangatonu" (passive));
 - (c) ko e lahi 'o ha fa'ahinga mole na'e fakatupu 'e he Faka'iloa mo e maumau kuo fakatupu 'e he Faka'iloa ki he tu'unga falala'anga 'o e founga fakatau;
 - (d) ko e to'onga angafai 'a e Faka'iloa 'i he kuo hili fekau'aki mo ha ngaue tapui;
 - (e) ko e lahi ko ia 'a e fietokoni 'a e Faka'iloa 'i he fakatotolo pe 'oku lelei lahi 'a e fie tokoni ko ia ki he potungaue aleapau;
 - (f) pe kuo fakatotolo'i kakato 'e he taha talamahu'inga 'a e ngaahi 'ataakai 'o e tupu'anga 'o e ta'ofi, pea kapau ko ia, kuo ne tuku atu 'a e ola 'o e fakatotolo ki he Komiti Ta'ofi mo/pe kuo ne fakahoko ha tautea fe'unga ki he ni'ihina 'a nau tokangaekina 'a e ngaue 'a ia na'e tupu ai 'a e ta'ofi;
 - (g) pe 'oku fakatokanga'i mo mahino'i 'e he pule 'a e toko taha talamahu'inga 'a e mamafa 'o e faihala ko ia na'e tupu ai 'a e ta'ofi pea kuo fokotu'u pe loto taha ke fokotu'u ha ngaahi founga ngaue fo'ou pe kuo vakai'i mo e ngaahi polokalama ako ki he totonu pe ko ha ngaahi polokalama kehe pe ke ta'ofi ha'ane toe hoko;
 - (h) mo ha toe me'a pe 'oku pehe 'e he Komiti Ta'ofi 'oku fekau'aki.

7 Tautea 'o e Ta'ofi

- (1) 'E ngofua ke fakahoko 'a e tautea ta'ofi 'i he taha 'o e ngaahi founga ni:

- (a) Fakatokanga: ha “Tohi Fakatokanga” totonu ‘o makatu’unga ‘i he to’onga angafai ‘a e Faka’iloa ka ‘oku ‘ikai a’u ki he ta’ofi.

‘E ngofua ke ngaue’aki eni kapau ko e toki faihia eni ‘a e Faka’iloa pea kapau ko e hia ko ha hia ma’ama’a pe ‘oku ‘i ai ha ngaahi tu’unga fakasi’isi’i tautea fe’unga. ‘Oku totonu ke ngaue’aki ia ki ha faihia tu’o ua pe hokohoko atu ai.

- (b) Makatu’unga ‘Ikai ke Ta’ofi (conditional non-debarment): ko ha tautea ‘a ia ‘oku ‘i ai ‘a e fakamanamana ‘o e ta’ofi koe’uhi ‘oku ‘ikai fakakakato ‘a e ngaahi tu’unga pau ‘e ni’ihi.

Makatu’unga ‘i he mamafa ‘o e ngaahi hia mo e ‘i ai ‘a e ngaahi fakasi’isi’i tautea, ‘e ngofua ki he Komiti Ta’ofi ke tu’utu’uni ‘oku fiema’u ‘a e Faka’iloa ke faipau ki he ngaahi founa huhu’i, faka’ehi’ehi, pe ngaahi founa kehe pe ko ha tu’unga ke faka’ehi’ehi ai mei he ta’ofi. Kapau ‘oku ‘ikai mai ‘oku faipau ‘a e Faka’iloa mo e ngaahi tu’unga ‘i loto ‘i he vaha’a taimi kuo fokotu’u ‘e he Komiti Ta’ofi, ‘e ta’ofi leva ‘i he taimi pe ko ia ki ha vaha’a taimi ‘e fokotu’u ‘e he Komiti Ta’ofi, ‘a ia ‘e liliu ia ko ha Ta’ofi Fakataimi.

- (c) Ta’ofi Fakataimi: ko e fuofua tautea ‘a ia ko hono ta’ofi e Faka’iloa mei ha’ane kau atu ‘i he vaha’ataimi kuo fakamahino pau pea ‘e ‘ikai toe laka hake ‘i he ta’u ‘e nima (5).

Makatu’unga ‘i he mamafa ‘o e ngaahi hia mo e ngaahi fakasi’isi’i tautea, ‘e ngofua ki he Komiti Ta’ofi ke hilifaki ha ta’ofi fakataimi ko e ta’u e taha, ta’u e tolu pe ta’u e nima. Lolotonga ‘oku makatu’unga eni ‘i he ngaahi ‘ataakai ‘o e hopo, ‘e ‘i ai e ‘amanaki ko e fuofua hia te ne ma’u ‘a e taimi nounou taha pea ko e ngaahi hia hokohoko mai ‘e loloa ange ai ‘a e vaha’a taimi ‘o e ta’ofi. Kaikehe, ko e ngaahi hia mamafa fe’unga ‘oku ‘ikai ‘i ai ha ngaahi fakasi’isi’i tautea, ‘e toe loloa ange ‘a hono vaha’ataimi ‘o e ta’ofi neongo ko e fuofua hia.

Ko e ngaahi ta’ofi ‘oku laka hake ‘i he vaha’ataimi ko e ta’u ‘e taha (1) pe, ‘e ngofua ki he Komiti Ta’ofi ke hilifaki ha ngaahi tu’utu’uni ‘o tanaki atu ‘a ia ‘e fiema’u ai ‘a e Faka’iloa ke faipau ki he founa huhu’i, faka’ehi’ehi pe ngaahi founa kehe ‘oku tatau mo e ngaahi fiema’u ‘oku hilifaki ki ha Makatu’unga ‘Ikai ke Ta’ofi. Kapau ‘e ola lelei hono fakahoko ‘e he Faka’iloa e ngaahi makatu’unga ko eni, ‘e ngofua pe ke ne kole ki he Komiti Ta’ofi ke fakanounou ‘a e ta’ofi ki ha vaha’a taimi nounou ange.

- (d) Ta’ofi Faka’aufuli: ko e tautea mamafa taha eni pea ‘oku hahamolofia hono ngaue’aki.

‘E toki fe’unga pe ‘i he ngaahi hopo ko e ngaahi hia fu’u mamafa ‘aupito (egregious) ‘a ia ‘oku ‘ikai lava ‘e he Faka’iloa ke ne fakatonutonu ‘ene ngaahi ngaue hili ha ongo tu’utu’uni ‘ikai toe si’i hifo ‘i he tu’o ua ke ta’ofi fakataimi, pea ‘ikai toe si’i hifo ‘i he taha ‘a e totonu ke kau atu fakataha mo ha polokalama faipau ki he ngaue huhu’i, faka’ehi’ehi pe ngaue kehe ‘oku fakataumu’a ke tokoni ki he Faka’iloa ke ne ikuna’i ha ngaahi faingata’a ki he fakalalakala.

- (2) Tuku kehe ‘i he tu’unga ‘o e ta’ofi faka’aufuli, ko e tu’utu’uni ta’ofi ‘a e Komiti Ta’ofi ‘e aofangatuku pea ‘e kamata ngaue’aki ia ‘i he taimi pe ko ia, ‘o ‘ikai

ha fakapalataha ki ha tu'utu'uni 'e fakahoko 'e ha kautaha 'a e pule'anga 'i ha lao 'e ala ngaue'aki.

- (3) Kapau ko ha ta'ofi faka'aufuli, kuo pau ke 'ave 'a e tu'utu'uni ke fokotu'u ha Fakamaau Ta'ofi 'i he tu'unga na'e fa'u ia ki ha taumu'a pau 'i he loto ki ai 'a e 'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale 'a ia te ne toe vakai'i 'a e ngaahi mo'oni'i me'a mo e fakamo'oni na'e tuku atu lolotonga 'a e fakatotolo mo e/pe hopo kimu'a hono fakapapau'i pe 'ikai tali ha Fanongonongo Ta'ofi. Kuo pau ki he Fakamaau Ta'ofi ke:
 - (a) 'oua te ne toe fanongo tu'o ua ki he hopo pe fakangofua ke toe fakahoko ha ngaahi fokotu'u 'i ha tohi pe ngutu ka kuo pau ke ne fakahoko ha sivisivi'i totonu 'o e fakamo'oni;
 - (b) toki 'ikai tali pe Fanongonongo fakaangaanga kapau 'i he'ene tui, 'oku 'ikai ke fakamo'oni'i 'e he fakamo'oni lahi na'e kau atu 'a e faka'iloa ki ha ngaue tapui.

8 Ngaue'aki mo e ngaahi nunu'a 'o e ta'ofi

- (1) 'E ngofua ki he Komiti Ta'ofi ke fakalahi 'a e ngaue'aki 'o e Fanongonongo 'o e Ta'ofi ke fakakau ha kau fekau'aki pe 'o e taha talamahu'inga ka kuo pau:
 - (a) ke fakahingoa pau 'i he Fanongonongo 'o e Fokotu'u Ta'ofi; pea
 - (b) 'oange ha faingamalie ke tali mai.
- (2) 'I hono tuku atu 'o e Fanongonongo 'o e Ta'ofi, 'e ngofua ki he Komiti Ta'ofi, 'i he'ene fakapotopoto, ke launga'i 'a e ngaahi to'onga angafai kaka, ta'efaitotonu pe to'onga angafai kehe 'oku 'ikai taau:
 - (a) 'o ha 'ofisa, talekita, taha ma'u 'inasi, hoa ngaue, taha ngaue, pe ko ha taha kehe 'oku fengaue'aki mo ha taha talamahu'inga, ki he taha talamahu'inga kapau ko e to'onga angafai na'e hoko ia pea fekau'aki mo e fakahoko fatongia 'a e taha ma'ae pe fakafofonga'i 'a e taha talamahu'inga, pe na'e 'ilo ki ai fakangofua pe loto ki ai 'a e taha talamahu'inga;

Kuo pau ko e tali ko ia 'e he taha talamahu'inga ha ngaahi monu'ia kuo ma'u mei he to'onga angafai ko ia ko e fakamo'oni ia 'o e 'ilo, fakangofua, loto ki ai.

- (b) 'a e taha talamahu'inga, ki ha 'ofisa, talekita, taha ma'u 'inasi, hoa ngaue, taha ngaue, pe ko ha taha pe 'oku fengaue'aki mo e taha talamahu'inga na'a ne kau, na'e 'i ai 'ene 'ilo, pe 'i ai e 'uhinga na'e totonu ke ne 'ilo ki he to'onga angafai 'a e taha alepau langa;
- (c) 'a e taha talamahu'inga 'oku kau ki ha ngaue fakataha pe fa'ahinga fokotu'utu'u tatau, ki ha kau talamahu'inga kehe 'oku kau atu kapau ko e to'onga angafai na'e hoko ia ma'ae pe fakafofonga'i 'a e ngaue fakataha pe fokotu'utu'u tatau, pe 'i he 'ilo, fakangofua pe loto ki ai 'a e kau talamahu'inga ko eni.

Kuo pau ko hono tali ko ia ha ngaahi monu'ia kuo ma'u mei he to'onga angafai ko ia ko e fakamo'oni ia 'o e 'ilo, fakangofua, loto ki ai.

- (3) Kuo pau 'i he hili hono ta'ofi, ke fakakau 'a e hingoa 'o e taha talamahu'inga kuo ta'ofi, kau fekau'aki, hoa ngaue 'oku ngaue fakataha, 'ofisa, talekita, taha ma'u 'inasi, hoa ngaue, taha ngaue pe taha kehe, 'i he'ene fakapotopoto, 'i he Lisi 'o e Kau Talamahu'inga Kuo Ta'ofi 'oku tauhi 'e he Va'a Fakatau.
- (4) Fekau'aki mo e kau talamahu'inga mo e ni'ihi kehe 'oku fakakau 'i he Lisi 'o e kau Talamahu'inga kuo Ta'ofi, kuo pau ki he kau fakafongfa fakapule'anga kotoa pe ke:
 - (a) 'ikai fakakau 'a e kau talamahu'inga ko ia mo e ni'ihi kehe mei hono ma'u ha ngaahi aleapau kuo nau foaki atu;
 - (b) 'oua 'e tali ha foaki meia, foaki atu ha ngaahi aleapau ki, pe loto ke nau tokoni aleapau mo kinautolu;
 - (c) 'ikai tali e ngaahi talamahu'inga na'e ma'u meia kinautolu ko e tali 'o ha fakafe talamahu'inga;
 - (d) 'ikai fakama'opo'opo ha ngaahi fokotu'u, fakafuofua mahu'inga, pe foaki na'e ma'u meia kinautolu pe kau atu ki he ngaahi alea mo kinautolu lolotonga e vaha'a taimi 'o e fakamaloloo'i;
 - (e) 'ikai loto ki hono fokotu'u kinautolu ko ha taha tokoni aleapau langa ki ha taha talamahu'inga kuo ta'ofi.
- (5) 'E ngofua ki he 'ofisa aleapau langa, kapau kuo ngata 'a e vaha'a taimi 'o e fakamaloloo'i ki mu'a 'a e foaki, ka 'oku 'ikai fiema'u ke ne, fakakaukau'i 'a e ngaahi talamahu'inga, ngaahi fokotu'u, ngaahi fakafuofua mahu'inga, pe ngaahi foaki ko ia.
- (6) Neongo 'a e ta'ofi 'o ha taha talamahu'inga pe ko ha taha kehe, 'e ngofua ki he ngaahi potungaue aleapau pe ngaahi aleapau tokoni 'oku lolotonga 'aonga 'i he taimi 'o e ta'ofi ke hoko atu 'a e ngaahi aleapau pe ngaahi aleapau tokoni tukukehe ka 'i ai ha tu'utu'uni kehe ange 'a e Pule 'o e fakafongfa.

9 Toe vakai'i mo e ngaahi tangi

- (1) 'E ngofua ki ha taha talamahu'inga pe ha taha kehe kuo ta'ofi na'e uesia 'e he ta'ofi 'o fakatau ki he kupu 7, ke kole ha toe vakai'i 'o e ta'ofi ki he Komiti Ta'ofi 'i ha fa'ahinga taimi pe koe'uhi:
 - (a) kuo 'i ai ha fakamo'oni mahu'inga pe ngaahi mo'oni'i me'a kuo toki ma'u mai 'a ia 'e malava ke ne fakatonuhia'i 'a e taha talamahu'inga na'e ta'ofi;
 - (b) kuo fakafoki 'a e fakahala'ia'i hia mo e tu'utu'uni sivile na'e makatu'unga ai 'a e ta'ofi;
 - (c) kuo 'i ai 'a e liliu 'i he loto lelei ki he 'o'ona pe pule'i 'o e taha talamahu'inga;

- (d) kuo faipau 'a e taha talamahu'inga ki he ngaahi ngaue huhu'i, faka'ehi'ehi mo kehe ange kuo hilifaki 'e he Komiti Ta'ofi fekau'aki mo ha Makatu'unga 'Ikai Ta'ofi pe Komiti Ta'ofi Fakataimi.
- (2) Kuo pau ke fakahoko 'a e kole ke toe vakai'i 'i ha tohi pea kuo pau ko e founa ngaue ki he toe vakai'i ke fakapapau'i ia 'e he Komiti Ta'ofi 'i hono mafai taau.
- (3) 'E ngofua ki ha taha talamahu'inga pe ha taha kehe kuo uesia 'e he ta'ofi 'o fakataui ki he kupu 7 'oku ha 'i 'olunga 'oku ta'efiemalie ki he tu'utu'uni 'a e Komiti Ta'ofi 'o felave'i mo ha Makatu'unga 'Ikai ke Ta'ofi (Conditional Non-Debarment) pe Ta'ofi Fakataimi pe, ke ne kole 'i ha tohi ki he Komiti Ta'ofi 'a ia te ne 'oatu 'a e me'a ki he Fakamaau Ta'ofi 'i loto 'i he 'aho 'e 5 mei hono ma'u 'o e kole.
- (4) Kuo pau ki he Fakamaau Ta'ofi 'i hono mafai taau ke ne fakapapau'i 'a e founa ngaue ki he tangi ka kuo pau ke aofangatuku ha tu'utu'uni 'i loto 'i ha vaha'a taimi fakapotopoto pea, ke 'oua 'e hoko, 'o lahi hake 'i he 'aho 'e 30 hili 'a e ma'u 'o e kole 'e he Fakamaau Ta'ofi.
- (5) Kuo pau ki he Fakamaau Ta'ofi ke ne toe vakai'i e ngaahi mo'oni'i me'a mo e fakamo'oni na'e tuku atu lolotonga e fakatotolo mo e/pe hopo kimu'a pea toki fakapapau'i pe 'ikai tali e Fanongonongo Ta'ofi kuo ngaue'aki (adopt) 'e he Komiti Ta'ofi. Kuo pau ki he Fakamaau Ta'ofi ke:
- (a) 'oua 'e toe fanongo tu'o ua ki he hopo (case) pe fakangofua ha toe tohi pe fakamatala ke fakahu atu ka kuo pau ke ne fakahoko ha sivi ta'efilifilimanako 'o e ngaahi fakamo'oni;
- (b) toki 'ikai tali pe 'a e Fanongonongo kuo fokotu'u, kapau 'i he'ene tui, ko e kongala lahi 'o e fakamo'oni 'oku 'ikai te ne fakamo'oni'i na'e kau atu 'a e Faka'iloa ki he ngaue tapui.

TEPILE 2

NGAAHI FOUNGA NGAUE KI HE TOE VAKAI'I 'O E NGAahi LAUNGA

1 Fakanofu 'o e Mataotao Tau'atina

- (1) Kuo pau ko e Mataotao Tau'atina -
 - (a) ko ha taha 'oku ne fakafiemale'i 'a e ngaahi fiema'u 'a e Tu'utu'uni (75)(3);
 - (b) 'oku 'ikai ko ha memipa 'o e Fale Alea pe 'oku ne toe ma'u ha lakanga fakapule'anga 'e taha;
 - (c) 'e 'ikai lau koe'uhi ko hono lakanga 'oku Ngaue Fakapule'anga;
 - (d) ko ha taha 'oku ongoongo lelei pea 'oku ne ma'u 'a e falala 'a e kakai;
 - (e) 'oku 'ikai ha'ane lekooti faihia.
- (2) 'E fakanofu ha taha Mataotao Tau'atina ki ha fo'i teemi ko e ta'u 'e 3, pea 'e ala fakafu'ou tu'o taha pe.
- (3) 'E tuku atu ki he taha Mataotao Tau'atina ha ngaahi fakamole 'i tu'a pea ke vahe 'i ha totongi tu'upau 'e fokotu'u 'e he Ma'u Mafai ki he Vahenga mei ha pa'anga kuo vahe'i atu ki he taumu'a ko ia.
- (4) 'E ngofua ke tuku ki tu'a pe tuku ki tu'a fakataimi ha Mataotao Tau'atina mei hono lakanga 'e he Minisita Pa'anga tokotaha pe koe'uhi ko ha Tu'utu'uni Faka-Fale Alea ki he 'ikai fakahoko lelei 'a e ngaue, 'ikai lava ke fakahoko ngaue (disability), mo'ua hulu 'o 'ikai lava 'o totongi (bankruptcy), ta'etokanga ki he fatongia (neglect of duty) pe faihala (misconduct).
- (5) 'E ngofua ke fakafisi ha Mataotao Tau'atina mei he lakanga 'i ha 'oatu 'o ha fanongonongo 'i ha tohi 'i he mahina 'e taha ki he Minisita Pa'anga.
- (6) Kuo pau ke fakaha he uepisaiti 'a e Va'a Fakatau 'a e tohi fakapapau (identity) mo e ngaahi tohi fakamo'oni ako 'a e Mataotao Tau'atina pe kau Mataotao kuo fakanofu pea kuo pau ke 'ata'ia ki he fa'ahi kotoa 'i ha'anau fiema'u.

2 Fatongia ke ta'efilifilimanako mo tau'atina

- (1) Kuo pau ki he kau Mataotao ke nau tau'atina mo ta'efilifilimanako, 'i he ngaahi me'a kotoa fekau'aki mo honau ngaahi tu'unga mo e ngaahi tu'unga faka'ulungaanga, ke ha'i kinautolu 'e he ngaahi tu'utu'uni 'oku ngaue'aki ki he kau ngaue fakapule'anga.
- (2) Kuo pau ki ha Mataotao Tau'atina 'a ia te ne ma'u ha monu'ia fakapa'anga pe 'oku 'i ai ha'ane kaunga ki he founga ngaue aleapau 'oku lolotonga toe vakai'i ke 'ikai hoko atu ko e Mataotao Tau'atina 'i he ngaue ko ia.
- (3) Kuo pau ki ha Mataotao Tau'atina 'a ia 'oku 'i ai 'ene kaunga fakahangatonu pe 'ikai fakahangatonu 'i he me'a ko ia 'oku fakakaukau'i pe 'amanaki ke fakakaukau'i 'e he Mataotao ko ia, 'i he vave taha fakapotopoto 'e ala lava hili 'ene lave'i 'a e ngaahi mo'oni'i me'a fekau'aki, ke ne fakaha 'a e natula 'o 'ene kaunga ki he Va'a Fakatau 'a ia te ne fokotu'u ha Mataotao Tau'atina fetongi.

- (4) Ko e fatongia 'i he tu'utu'uni-si'i (3) ko e fatongia hokohoko atu ki he Mataotao Tau'ataina. 'Oku fiema'u ke ne fakaha 'i he taimi pe ko ia ki he Va'a Fakatau fekau'aki mo ha'ane kaunga pehe 'e hoko mei he vaha'a 'o e 'aho 'o hono fokotu'u ia ki he fanongonongo 'o e tu'utu'uni aofangatuku.
- (5) Kuo pau ki he Mataotao Tau'ataina ke ne fakahoko ha ako makehe 'e fiema'u 'e he Va'a Fakatau pea 'e fua 'a e fakamole 'e he Va'a Fakatau.

3 Sekelitali

- (1) Kuo pau ke fokotu'u ha 'Ofisi 'i loto 'i he Va'a Fakatau 'a ia te ne tokangaekina 'a hono fakahoko 'o e ngaahi fatongia faka'aho 'oku felave'i mo hono fokotu'utu'u 'o e founga ngaue toe vakai'i.
- (2) Kuo pau ke fakahoko 'e he 'Ofisi 'a e ngaue mo e kotoa 'o e ngaahi ngaue fakakalake kotoa 'a e Mataotao Tau'ataina ko e ola 'o e fakahoko 'o e founga ngaue 'i he ngaahi tu'utu'uni ni. Kuo pau ke fakatu'asila ki he Mataotao Tau'ataina 'i he 'Ofisi tuku kehe ka fakamahino pau kehe ange, kae tautautefito ki he kotoa 'o e ngaahi Kole ke Toe Vakai'i, Ngaahi Tali mo e ngaahi fetu'utaki kuo hoko koe'uhi ko ia.
- (3) Kuo pau ke fakafaingamalie'i 'a e ma'u atu mei he ngaahi 'ofisi 'o e Va'a Fakatau 'a e ngaahi tatau 'o e kotoa 'o e ngaahi Foomu fekau'aki ke ngaue'aki ki he ngaue toe vakai'i pea kuo pau ko e ngaahi foomu pehe ke 'ave atu ia ki he kotoa 'o e ngaahi fa'ahi 'i hono kole.
- (4) Kuo pau ki he 'Ofisi, 'i he hili hono ma'u ha Kole ke Toe Vakai'i ke ne:
 - (a) fokotu'u mei he'ene kau ngaue ha Kalake ki he Mataotao Tau'ataina 'a ia kuo pau ke ne tokangaekina 'a e kotoa 'o e ngaahi ngaue fakakalake ma'ae Mataotao Tau'ataina mo e kotoa 'o e ngaahi fetu'utaki 'i he vaha'a 'o e ngaahi fa'ahi mo e Mataotao Tau'ataina;
 - (b) teuteu'i mo tuku atu ki he Mataotao Tau'ataina 'a e faile hopo mo e ngaahi tala fatongia ki he'ene ngaahi ngaue 'i he founga kuo tu'utu'uni 'i he Tohi Fakahinohino Ngaue.

4 Fakafongonga'i

'E ngofua ki ha fa'ahi ke ne fakafongonga'i pe ia pe 'e fakafongonga'i 'e ha loea pe ha taha pehe 'a ia kuo fakatokanga'i 'e he Mataotao Tau'ataina.

5 Fakahu atu 'o e Kole ke Toe Vakai'i

Kuo pau ki ha taha talamahu'inga 'oku ne fie fakahu atu ha Kole ke Toe Vakai'i ke ne fakahu atu ki he 'Ofisi 'a e ngaahi tohi ngaue ko 'eni fakataha mo e totongi fakahoko ngaue ko e \$150 ke ne feau 'a e ngaahi fakamole ki he hiki tatau mo e meili:

- (a) ha Foomu Kole ke Toe Vakai'i kuo fakakakato 'i he sipinga kuo tu'utu'uni 'e he 'Ofisi;

- (b) ngaahi tatau 'i ha fakamo'oni tohi 'oku fakafalala ki ai ke ne poupou'i 'a e Tali;
- (c) kapau ko e kole na'e fakahu atu 'e ha fakafofonga 'o e Taha Kole, ha mafai fakaloea taau.

6 Ma'u mai 'o e kole

- (1) Kuo pau ke lekooti 'e he 'Ofisi 'a hono ma'u mai 'o e Kole ke Toe Vakai'i 'i he Lesisita 'o e ngaahi Kole ke Toe Vakai'i pea 'oatu ki ai ha Fika Faka'ilonga.
- (2) Kuo pau ki he 'Ofisi ke ne fakapapau'i 'i he taimi pe ko ia 'oku faipau 'a e Kole ke Toe Vakai'i ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu 5.
- (3) Kuo pau ke 'ikai tali pea fakafoki atu ki he Taha Kole ha Kole ke Toe Vakai'i 'oku 'ikai faipau ki he kupu 5 fakataha mo e fakamatala 'o e ngaahi 'uhinga 'o e 'ikai tali. 'E ngofua ki he Taha Kole ke ne toe fakahu mai 'a e Kole ke Toe Vakai'i kuo fakatonutonu.
- (4) Kuo pau ki he 'Ofisi 'i hono lekooti 'a hono ma'u mai, ke ne fanongonongo ki he potungaue alepau 'i he taimi pe ko ia pe ko hai 'oku fekau'aki 'a e launga mo ia, (ko e Faka'iloa) 'o e Kole ke Toe Vakai'i pea kau ki ai 'a e fanongonongo ha tatau kakato 'o e Kole ke Toe Vakai'i. Kuo pau ke fakahoko 'a e fanongonongo pehe 'i he 'aho fakamuimui taha hili 'a e fakahu atu 'a e Kole ke Toe Vakai'i.

7 Tali

- (1) Kuo pau 'i loto 'i he 'aho 'e 3 mei hono ma'u 'o ha fanongonongo mei he Sekelitali, ki he Faka'iloa ke ne fakahu atu ki he 'Ofisi ha Tali 'oku kau ki ai 'a e ngaahi tohi ngaue ko eni:
 - (a) ha tohi Tali ki he Kole ke Toe Vakai'i 'i he sipinga kuo tuku atu 'e he Sekelitali;
 - (b) ngaahi tatau 'o ha fakamo'oni tohi kuo fakafalala ki ai ke poupou ki he Tali;
 - (c) kapau kuo fakahoko 'a e Tali 'e ha fakafofonga ki he Faka'iloa, ha mafai 'o e loea taau.
- (2) 'E 'ikai hoko 'a e 'ikai fakahu atu 'o e Tali 'i loto 'i he vaha'a taimi kuo fakamahino pau ke ta'ofi ai 'a e fakahoko 'o e ngaue toe vakai'i pea 'e kei ha'isia pe 'a e Faka'iloa 'e ha tu'utu'uni 'a e Mataotao Tau'ataina kae pehe ki ha Foaki atu 'o ha totongi Fakamole kuo fakahoko 'e he Mataotao Tau'ataina.
- (3) 'E ngofua ki he 'Ofisi ke hoko atu 'o fokotu'u ha Mataotao Tau'ataina, kapau na'e 'ikai ke fakahu atu 'e he Faka'iloa 'a e Tali 'i loto 'i he taimi kuo fakamahino pau.
- (4) Kuo pau ki he Mataotao Tau'ataina, kapau 'oku fiemalie na'e 'osi tufa atu 'a e Kole ke Toe Vakai'i ki he Faka'iloa pea 'oku 'ikai ha 'uhinga lelei hono 'ikai tufa atu 'e he fa'ahi 'a e Tali, ke ne ma'u 'a e mafai ke hoko atu 'a 'ene

tu'utu'uni 'o tu'unga 'i he fakamo'oni kuo tuku atu ki ai 'o hange pe na'e 'i ai kotoa 'a e ngaahi fa'ahi 'i he lolotonga 'a e hopo.

- (5) Kuo pau ki he 'Ofisi 'i ha taimi pe ke ne fakahoko ki he Faka'iloa 'a hono fokotu'u 'o e Mataotao Tau'ataina mo e 'aho 'o e hopo, kapau 'oku 'i ai.

8 Lesisita

- (1) Kuo pau ki he 'Ofisi 'i he hili hono ma'u 'o e Tali, ke ne fakatahataha'i 'a e kotoa 'o e ngaahi tohi ngaue fekau'aki ki ha Faile Hopo pe 'e taha, kau ki ai 'a e Kole ke Toe Vakai'i, Tali, ko e ngaahi fakamo'oni tohi kuo tuku atu 'e he ngaahi fa'ahi mo e mafai fakaloea, kapau 'oku 'i ai.
- (2) Kuo pau ki he 'Ofisi ke ne fokotu'u totonu 'a e Mataotao Tau'ataina pea ke tuku ki ai ha tatau 'o e Faile Hopo mo e ngaahi tala fatongia.
- (3) Kuo pau ki he 'Ofisi ke ne 'oatu fakataha ki he ngaahi fa'ahi ha tatau 'o e Faile Hopo.
- (4) Kuo pau ki he 'Ofisi ke ne lesisita 'a e kamata'anga 'o e founa ngaue launga 'i he Lesisita 'o e Kole ke Toe Vakai'i ko e 'aho 'o e fokotu'u'.
- (5) Kuo pau ki he 'Ofisi ke ne fakaha ki he ongo fa'ahi 'i he taimi pe ko ia 'a e 'aho 'o e fokotu'u.

9 Fakaava 'o e Founa Ngaue Toe Vakai'i

- (1) Kuo pau ki he Mataotao Tau'ataina, 'i he'ene fakakaukau'i 'a e natula 'o e hopo 'i hono tu'utu'uni 'i he ngaahi tala fatongia, ke ne fakapapau'i 'a e fakahokohoko, taimi mo e feitu'u 'o 'ene ngaahi fakataha mo ha Hopo 'oku ne taumu'a ke fakahoko.
- (2) 'E ngofua ki he Mataotao Tau'ataina ke ne fakahoko 'ene tu'utu'uni 'ikai ha Hopo, 'i ha kole 'e he ngaahi fa'ahi. 'E ngofua ki he Mataotao Tau'ataina 'i he'ene hoko pehe, ke ne fakahoko ha tu'utu'uni, kapau 'oku ne fiemalie te ne lava fakahoko ha tu'utu'uni 'o makatu'unga 'i he ngaahi tala fatongia pea 'ikai fanongo mei he ngaahi fa'ahi.
- (3) Kuo pau ki he Mataotao Tau'ataina, 'i hono fakapapau'i 'o e fakahokohoko mo e taimi 'o e Hopo, ke ne fakakaukau'i lelei ke ta'ofi 'a e tolotoloi 'o e hopo.
- (4) Kuo pau ki he Kalake 'a e Mataotao Tau'ataina ke ne fakahoko atu ki he ngaahi fa'ahi 'a e tu'utu'uni ko eni 'i he founa kuo tu'utu'uni 'i he Tohi Fakahinohino Ngaue.

10 Hopo

- (1) Kuo pau ke fakahoko 'a e hopo 'i he founa kuo tu'utu'uni 'e he Mataotao Tau'ataina.

- (2) Kuo pau ki he Mataotao Tau'ataina ke ne ma'u 'a e mafai ke hoko atu 'a e hopo pea kuo pau ke lau na'e fakahoko pe 'a e hopo ia 'oku 'i ai kotoa 'a e ngaahi fa'ahi, kapau ko e taha 'o e ngaahi fa'ahi, neongo kuo ne 'osi ma'u ha fanongonongo 'o e Hopo, 'oku ne li'aki, pea 'oku ne fiemalie na'e ma'u 'a e fanongonongo pea 'oku 'ikai ha 'uhinga lelei 'o e li'aki hopo 'a e fa'ahi 'oku li'aki.
- (3) Kuo pau ke tapuni 'a e hopo ki he kakai ka 'e ngofua, 'i ha loto ki ai 'a e Mataotao Tau'ataina, ke fakahu atu 'a e ni'ihi 'oku 'i ai 'enau kaunga totonu ki he hopo.
- (4) Kuo pau ki he Kalake 'a e Mataotao Tau'ataina, ke ne hiki mo tauhi ha miniti 'o e fakataha takitaha, 'oku fakaha ai 'a e taimi, feitu'u mo e hingoa 'o kinautolu 'oku 'i he hopo fakataha mo ha lekooti fakama'opo'opo 'o e fakataha pe Hopo.
- (5) Kuo pau ki he Kalake 'a e Mataotao Tau'ataina ke ne lekooti fonokalafi (stenographic) 'a e Hopo 'i hono tu'utu'uni pea kapau na'e 'i ai ha kole 'o ha lekooti pehe 'e he taha 'o e ngaahi fa'ahi.

11 Fakamo'oni

- (1) Kuo pau ko e kotoa 'o e ngaahi tohi ngaue fekau'aki 'oku fakafalala ki ai 'a e ngaahi fa'ahi ke ne poupu 'enau ngaahi 'eke mo e ngaahi tali ke 'oatu ia ki he Mataotao Tau'ataina 'i he founga ko e ngaahi tatau 'o e Kole ke Toe Vakai'i mo e Ngaahi Foomu 'i hono tu'utu'uni 'i he Tohi Fakahinohino Ngaue.
- (2) Kuo pau ke toki fakahu atu pe ha fakamo'oni tohi hoko atu, kapau 'i he fakakaukau 'a e Mataotao Tau'ataina, 'oku 'i ai 'ene fekau'aki pea 'i ha'ane loto pe ki ai.
- (3) 'E ngofua lolotonga 'a e hopo, ki ha fa'ahi ke fakahu atu ha fakamo'oni lea ke poupu'i 'ene ngaahi fokotu'u 'i ha founga 'i ha ha tau'ataina 'a e kau fakamo'oni.
- (4) 'E ngofua ki he Mataotao Tau'ataina, 'i hono mafai taau, ke fiema'u ke toe fakahu mai ha toe ngaahi fakamo'oni tohi mei he ngaahi fa'ahi pe fiema'u ke 'i he Hopo ha kau fakamo'oni pe kau fakamo'oni mataotao kehe.

12 Aofangatuku 'o e hopo

- (1) Kuo pau ki he Mataotao Tau'ataina, 'i he'ene fiemalie kuo fakahu atu 'a e kotoa 'o e ngaahi fokotu'u mo e ngaahi fakamo'oni, ke ne fakama'opo'opo 'a e hopo.
- (2) Kuo pau ke tuku atu 'e he Mataotao Tau'ataina 'ene tu'utu'uni ki he 'Ofisi 'i loto 'i he 'aho 'e 10 mei he 'aho 'o e fokotu'u.
- (3) Kuo pau ke fakangatangata pe 'a e tu'utu'uni 'a e Mataotao Tau'ataina ki he ngaahi me'a 'oku 'ohake 'i he Kole ke Toe Vakai'i mo e Tali.
- (4) Kuo pau ke fa'u 'a e tu'utu'uni 'o fakatatau ki he founga 'oku 'asi 'i he Tohi Fakahinohino Ngaue.

- (5) Kuo pau ki he Kalake 'a e Mataotao Tau'ataina ke fanongonongo 'i he taimi pe ko ia ki he kotoa 'o e ngaahi fa'ahi 'a e tu'utu'uni pea kuo pau ke ne fokotu'utu'u 'a hono pulusi 'o e tu'utu'uni 'i he'ene taau.
- (6) Kuo pau ko e tu'utu'uni 'a e Mataotao Tau'ataina 'e aofangatuku pea ne ha'i 'a e kotoa 'o e ngaahi fa'ahi kae fakatatau pe ki ha tangi ki he Fakamaau'anga Lahi.

Fakahoko 'i Nuku'alofa 'i he 'aho 27 ni 'o Mē 2016.

Dr. The Hon. 'Aisake Valu Eke
Minisita Pa'anga mo e Palani Fakafonua